

HIERDIE EKSEMPLAAR MAG ONDER
GEEN OMSTANDIGHEDE UIT DIE
BIBLIOTEK VERLYDEN WORD NIE

UOVS - SASOL-BIBLIOTEK

11108435030122000019

DIE BRITTS-KOTSE INVLOED
IN DIE VRYSTAATSE ONDER-
WYS, 1848 - 1900

deur

JOHANNES HENDRIK COETZEE, B.A., B.Ed.

Verhandeling voorgelê ter vervulling van die vereistes vir
die graad MAGISTER EDUCATIONIS in die Fakulteit van Op-
voedkunde aan die Universiteit van die Oranje-Vrystaat,
Bloemfontein.

Studieleier: Prof. dr. D. Vermaak.

Januarie 1976.

Universiteit van die Oranje-Vrystaat
BLOEMFONTEIN

20-07-1976

KLAS No. T370.9683 Coe

No. 214728

BIBLIOTEEK

HIERDIE EKSEMPLAAR MAG ONDER
GEEN OMSTANDIGHEDE UIT DIE
BIBLIOTEEK VERWIJDER WORD NIE

DANKBETUIGINGS

Ek ag dit 'n besondere voorreg om in die eerste plek my dank aan my studieleier, prof. dr. D. Vermaak te betuig vir sy gewaardeerde raad, aanmoediging en besielende leiding gedurende die tydperk van studie. Sonder sy insiggewende kritiek en wetenskaplike voorligting sou hierdie verhandeling nie moontlik gewees het nie. Nieteenstaande 'n uiters drukke akademiese program was hy te alle tye bereid om hulp te verleen en sodoende my taak te vergemaklik.

Ek wil ook die volgende persone en instansies vir gewaardeerde hulp bedank: mev. J.O. Knoetze vir die flinke tikwerk, die personeel van die Vrystaatse argief, die biblioteekpersoneel van die U.O.V.S. en die P.U. vir C.H.O..

Aan my vrou en kinders my innige dank vir volgehoue bystand en aanmoediging gedurende die jare van studie.

Bo alles dank aan Hom vir gesondheid en liggaamskragte om hierdie studie te kon voltooi.

Januarie 1976.

J.H. COETZEE.

Potchefstroom.

INHOUDSOPGAW E

INLEIDING

1

AFDELING A

HOOFSTUK 1

'N KRITIEES-HISTORIESE ORIËNTERING TEN OPSIGTE VAN DIE BRITS-SKOTSE ONDERWYS GEDURENDE DIE 18DE EN 19DE EEUE

1.	FAKTORE TEN GRONDSLAG VAN DIE ENGELSE EN SKOTSE ONDERWYSONTWIKKELING	5
1.1	Aanvanklik 'n trae ontwikkelingsgang in Engelse onderwys	5
1.2	Skotse onderwys meer doelgerig	8
2.	KERK EN PRIVATE INSTANSIES UITSLUITLIK VIR ONDERWYS TOT AAN DIE BEGIN VAN DIE 19de EEU VERANTWOORDELIK	11
2.1	Die Kerk beheer die onderwys	11
2.1.1	Kerk die skepper van die Engelse skool	11
2.1.2	Kerk poog om beheer oor die onderwys te behou	12
2.2	Staatskerk se gesag verswak a.g.v. verdeeldheid binne kerklike geledere	14
2.3	Kerklike beheer oor die onderwys verstewig tydelik a.g.v. godsdiensherlewing in die 19de eeu	15
2.3.1	Elementêre onderwys deur die Sondagskoolbeweging	16
2.3.2	Monitorskole die voorloper van openbare dagskole	18
2.3.3	Kerk toon hernude belangstelling in onderwys	19
2.3.4	Invloed van hierdie verenigings op die onderwys	19
2.4	Staat se belangstelling in onderwys neem toe	21
3.	DIE ONTSTAAN EN VERDERE ONTPLOOING VAN DIE BRITSE STAATSKOOLSTELSE	24
3.1	Openbare onderwys kry beslag	24

3.1.1	Beheer deur die staat uitgeoefen	24
3.1.1.1	Stigting van 'n Britse onderwysdepartement	24
3.1.1.2	Verdere pogings deur die staat om orde op onderwysgebied te skep	26
4.	DIE VESTIGING VAN 'N NASIONALE ONDERWYSSTELSEL	28
4.1	Sentrale beheer oor die onderwys	28
4.1.1	Engeland	28
4.1.2	Skotland	29
4.2	Plaaslike beheer oor die onderwys	31
4.2.1	Stigting van skoolrade in Engeland	31
4.2.2	Stigting van skoolrade in Skotland	33
5.	GODSDIENSONDERRIG IN STAATSKOLE	35
5.1	Die godsdienstvraagstuk	35
6.	VERSKAFFING VAN GRATIS ONDERWYS	37
6.1	Voorsiening van gratis onderwys in Engeland	37
6.2	Voorsiening van gratis onderwys in Skotland	40
7.	INVOERING VAN VERPLIGTE SKOOLBESOEK	41
7.1	Verpligte onderwys in Engeland	41
7.2	Verpligte onderwys in Skotland	43
8.	SAMEVATTING	43

AFDELING B

HOOFSTUK 2

DIE INPLANTING VAN BRITS-SKOTSE BESKOUINGE IN DIE
ONTWIKKELENDE ONDERWYSSTELSEL VAN DIE REPUBLIEK VAN
DIE O.V.S. 1848 - 1899

1.	KORT HISTORIESE OORSIG VAN ONDERWYSTOESTANDE VOOR, TYDENS EN NET NA DIE GROOT TREK	45
1.1	Oordrag van die staatskoolstelsel na Suid-Afrikaanse bo= dem gedurende die V.O.C.-periode	45
1.2	Die Kerk-staat verhouding binne die raamwerk van die staatskoolstelsel	47
1.3	Huisonderwys	49
2.	ONDERWYSONTWIKKELING ONDER DIE BATAAFSE BEWIND	50
2.1	Nuwe strominge ten grondslag van De Mist se onderwyshe= vorming	50
2.2	Neutrale staatskool deur De Mist oorgeplant	51
2.2.1	Staatsbeheer oor die onderwys	51
3.	BRITSE ANGLIASIESTREWE NA 1806	53
3.1	Botsende beskouinge tussen die ontwakende Afrikanervolk en die nuwe Britse bewindhebbers	53
3.2	Doelbewuste pogings tot anglisasie	54
3.3	Verset teen anglisasiepogings	57
4.	DIE OPVOEDINGSIDEAAL VAN DIE AFRIKANER WAT HOM OORKANT DIE ORANJERIVIER GEVESTIG HET	58

HOOFSTUK 3

BRITS-SKOTSE INVLOED PLANT NEUTRALE STAATSKOOLGEDAGTE TYDENS DIE BESTAAN VAN DIE ORANJE-RIVIER SOEWEREINITEIT, 1848 - 1854

1.	ALGEMENE ONDERWYSTOESTANDE NA AFLOOP VAN DIE GROOT TREK ..	60
2.	DIE BRITSE REGERING AANVAAR VERANTWOORDELIKHEID OOR DIE ONDERWYS	63
3.	VERONTAGSAMING VAN DIE BEGINSSEL VAN OUERMEDESEGGENSKAP BY VERKIESING VAN EERSTE SKOOLKOMMISSIES	66
4.	ENGELS OORWEGEND DIE MEDIUM VAN ONDERWYS	68
5.	NEUTRALE ONDERWYS T.O.V. DIE NASIONALE EN CHRISTELIKE BEGINSELS	71
6.	DIE VERHOUDING TUSSEN DIE BRITSE REGERING EN BESTAANDE KERKGENOOTSKAPPE	73
6.1	Nasionale doelstrewes van die N.G. Kerk as teenvoeter vir Engelse indringing	74
6.2	Vestiging en aanvanklike vreedsame indringing van die Anglikaanse Kerk se Engel-Saksiese invloed	77
7.	KRITIESE SAMEVATTING	79

HOOFSTUK 4

DIE TOTSTANDKOMING VAN 'N NEUTRALE STAATSKOOLSTELSEL IN DIE VRYSTAATSE REPUBLIEK 1854 - 1899

1.	VOLKSRAAD BEHOU AANVANKLIK BRITSE INSTELLINGS, WETTE EN GEBRUIKE	82
2.	AANVANKLIK GEEN VREEMDE ONDERWYSSTELSEL	83
3.	BEHEER EN ADMINISTRASIE VAN DIE ONDERWYS NA REPUBLIEKWORDING	86

3.1	Sentrale beheer oor die onderwys	86
3.2	Stigting van die eerste Departement van Onderwys	91
3.2.1	Brebner as eerste Inspekteur van Onderwys	91
3.2.2	Die oorsprong van die Superintendent van Onderwys	95
3.3	Plaaslike beheer oor die onderwys	97
3.3.1	Benoeming van skoolkommissies volgens Kaaplandse tradisie	97
3.3.1.1	Invloed van buite op die Vrystaatse skoolkommissiestelsel	100
3.3.2	Invoer van inspeksiestelsel onder Kaaps-Britse invloed .	102
3.3.3	Stelsel van huisonderwys en privaat plaasskole	107
4.	BRITS-SKOTSE INVLOED BY OPRIGTING EN INSTANDHOUDING VAN VERSKILLENDE SKOOLSOORTE	110
4.1	Stigting van skole volgens Brits-Skotse tradisie	110
4.1.1	Die oprigting van 'n kleinkinderskool	110
4.1.2	Die oprigting van 'n landbouskool	113
4.1.3	Die oprigting van ambagskole	114
4.1.4	Die oprigting van armskole	115
4.1.5	Stelsel van distrik-, wyk- en rondgaande skole	116
5.	BRITS-SKOTSE INVLOED OP DIE TEORIE EN PRAKTYK VAN DIE VRY= STAATSE SKOOLWESE	119
5.1	Onderwysersopleiding onder Kaaps-Britse invloed	119
5.1.1	Invoering van die kwekelingstelsel	120
5.2	Inhoud en metode van die onderwys	123
5.2.1	Brits-Skotse invloed op die kurrikulum	125
5.2.2	Nie-dogmatiese godsdiensoonderrig onder Brits-Skotse in= vloed	127
5.3	Halfhartige toepassing van moedertaalonderwys	130
5.3.1	Invloed weens tekort aan Hollandse skoolboeke	133
5.4	Verpligte onderwys vir Vrystaatse skole	135
5.5	Gratis onderwys aan behoeftige leerlinge	138
5.6	Verdere algemene Brits-Skotse invloede op die onderwys .	141

5.6.1	Invoering van 'n openbare wedstryd en beursstelsel	141
5.6.2	Klassifikasie van skole	142

HOOFSTUK 5

DIE BRITS-SKOTSE INVLOED VIND INSLAG IN DIE ONDERWYS VAN DIE VRYSTAATSE REPUBLIEK VIA ANDER LEWENSTERREINE

1.	DIE ROL VAN DIE ONDERSKEIE KERKGENOOTSKAPPE	144
1.1	Vestiging van die N.G. Kerk in die Vrystaat	144
1.1.1	Positiewe bydrae van die N.G. Kerk tot die onderwys	145
1.1.2	Negatiewe invloed deur die N.G. Kerk op die onderwys uitgeoefen	146
1.1.2.1	N.G. Kerk optrede bevorder Engels	146
1.2	Die rol van die Engelse kerke in die Vrystaat om Engels te bevorder	149
1.2.1	Engelse privaatskole 'n bedreiging vir die Afrikaner	149
1.2.2	Engelse privaatskole se aandrang om staatsteun	150
2.	INVLOEDE VANUIT VOLKSRAADGELEDERE	153
2.1	Onvermoë van die Volksraad om Hollands voldoende op skool te beskerm	153
2.2	Engelsgesinde Volksraadslede bevorder Engels	158
2.3	Volksraad se onvermoë om Engels uit die staatsdiens en openbare liggame te weer	159
3.	POLITIEKE INVLOEDE	161
3.1	Angliskasiebeleid van Engeland as magstaat	161
3.2	Britse inmenging in die Vrystaatse Republiek	162
3.3	Simpatieke gesindheid van Hollandssprekendes dra tot verengelsingproses by	164
3.4	Verhouding teenoor die Suid-Afrikaanse Republiek	166
3.5	Die ontwaking van Afrikaner-nasionalisme in die Vrystaat ..	168

4. INVLOEDE DEUR DIE PERS UITGEOEFEN 169

SLOTRESKOUING 174

BIBLIOGRAFIE 177

INLEIDING.

Die doel met hierdie studie is om na te gaan in hoeverre daar sprake kan wees van 'n Brits-Skotse beïnvloeding in die Vrystaatse onderwys vanaf 1848 tot 1899. Die term "Brits-Skotse invloed" dui op die invloed wat respektiewelik vanaf Brittanje en Skotland gedurende hierdie periode op die Vrystaatse onderwys ingewerk het. Alhoewel daar 'n wisselwerking was, is daar sekere kenmerkende verskille in hierdie opsig en is dit daarom nodig om elke land se onderwysstelsel afsonderlik in behandeling te neem om sodoende met sekerheid te kan bepaal watter invloede op die Vrystaatse onderwys ingewerk het.

Daar is op die tydperk tot aan die einde van 1899 besluit omdat die Anglo-Boere-Oorlog die einde van die Republikeinse onderwysstelsel meegebring het en dit vervang is deur 'n algehele nuwe stelsel.

Daar is op hierdie onderwerp besluit aangesien geen navorsing op hierdie bepaalde gebied met betrekking tot die Vrystaatse onderwysontwikkeling, tot op die huidige, gedoen is nie. Die opkoms van Britse Imperialisme veral sedert die begin van die 19de eeu en die besondere invloed wat dit op onderwysgebied in Suid-Afrika uitgeoefen het, is van wesenlike belang vir die Suid-Afrikaanse onderwysontwikkeling selfs tot op die huidige. In hierdie verband het reeds die baanbrekerswerk, Die Invloed van die Engelse Skoolwese op die Kaapse Skoolwese van A.H. du P. van Wyk verskyn waarin die Britse invloed op die onderwysontwikkeling van die Kaapkolonie nagegaan is.

Ten opsigte van Transvaal het M.A. Basson in sy werk, Die Britse Invloed in die Transvaalse Onderwys, aangedui in watter mate Britse beïnvloeding in hierdie Republiek 'n rol gespeel het. Met hierdie verhandeling word 'n soortgelyke studie met betrekking tot die Vrystaatse onderwys beoog.

Alhoewel 'n hele aantal werke oor die historiese onderwysgeskiedenis van die Vrystaat bestaan en alle relevante werke vir doeleindes van hierdie studie geraadpleeg is, benader navorsers nie die onderhawige probleem uit dieselfde oogpunt as wat met hierdie studie beoog word nie. Nogtans het sommige van hierdie werke as agtergrond gedien en meegehelp om 'n dieper insig in die onderwysgeskiedenis van die Vrystaat te bekom. Daar moes egter benewens die bestaande sekondêre bronne ook ruimskoots gebruik gemaak word van argivale bronne soos die Volksraadnotules, koerante en die inspekteursverslae uit die tydperk van die Vrystaatse Republiek. So is 'n duideliker beeld verkry van onderwysstrominge gedurende hierdie periode.

Dit is ook nodig om 'n kort historiese oorsig te gee van onderwysontwikkeling gedurende die V.O.C.-periode, die Bataafse tydperk en die Kaapkolonie tot en met die Groot Trek. Die beginsel van historiese kontinuïteit is in hierdie verhandeling van besondere betekenis.¹⁾ Omdat daar ten opsigte van elke volk voortdurend 'n ononderbroke kulturele ontplooiing plaasvind en die geskiedenis dan ook 'n sekere dinamiek en beskawingsvorm vertoon, is dit derhalwe noodsaaklik dat die ontwikkeling van 'n volk se onderwysstelsel by die verlede moet aansluit en daarvandaan verder bou. 'n Onderwysstelsel kan hom nie radikaal losmaak van die verlede nie, soos dit tewens ook uit die onderwysontwikkeling van die Vrystaat duidelik blyk. 'n Totaal nuwe begin sonder om die historiese kontinuïteit in ag te neem, is haas onmoontlik. Weens hierdie wedersydse beïnvloeding en wisselwerking word daar ook telkens na die invloed wat vanuit die Kaapkolonie op die Vrystaatse onderwysontwikkeling ingewerk het, verwys. Malherbe wys in hierdie verband daarop dat "The close connection and almost daily intercourse of the people of the Free State with those of the Cape Colony had the inevitable

1. Vgl. verder in hierdie verband Ruperti, R.M., Die Onderwysstelsel in Suider-Afrika, p. 7.

result that many of the institutions which worked well in the one would be introduced in the other."²⁾ Die kaapkolonie se onderwysontwikkeling was natuurlik weer direk aan Brits-Skotse beïnvloeding onderworpe, soos in die volgende hoofstukke aangedui sal word.

Alhoewel die primêre doel met hierdie studie nie gaan om 'n kronologiese beskrywing van die Vrystaatse onderwysontwikkeling as sulks nie, is dit tog nodig geag om in sekere gevalle die strominge, wat gedurende 'n tydvak te bespeur is, aan te dui sodat 'n duideliker beeld verkry kan word van invloede wat van buite op die Vrystaatse onderwys ingewerk het.

Hierdie studie is 'n sekere mate bemoeilik weens die onbekikbaarheid van inligting met betrekking tot die vestiging en uitbouing van 'n eie onderwysstelsel vir die Vrystaat deur Brebner, eerste Inspekteur van Onderwys.

Eers na sy diensaanvaarding in 1874 was daar sprake van 'n georganiseerde stelsel van onderwys. Ongelukkig bestaan daar weinig dokumentêre bewys wat kan staaf in watter mate Brebner deur buitelandse strominge beïnvloed is by die uitbou van 'n Vrystaatse onderwysstelsel. Hierdie inligting blyk nêrens uit staatsdokumente nie en verklarings deur Brebner self is uiters seldsaam.³⁾ Hy het byvoorbeeld na sy oorsese studiereis in 1881 geen volledige verslag opgestel nie, alhoewel hy verskeie onderwysinrigtings in die Verenigde Koninkryk besoek het.⁴⁾ Daar moes dus in baie gevalle inligting bekom word deur verklarings van rubriekskrywers in koerante, onderwysmanne

2. Malherbe, E.G., Education in South-Africa (1652 - 1922), p. 352.

3. Malherbe meld in hierdie verband dat 'n volledige weergawe van die ontwikkeling van 'n onderwysstelsel vir die Vrystaat alleenlik deur Brebner gedoen kon word, maar dat daar weinig dokumente in hierdie verband bestaan. Hy vervolg: "But they are dry bones which only the old superintendent could have marshalled in perfect order, and clothed with living flesh," Vgl. Ibid., p. 368.

4. Vgl. Oranjevrijstaat Onderwijs Verslagen, 1876 - 87, Inspekteursverslag, 1881 - 1882, pp. 9-10.

en andere aan te haal om sodoende die Brits-Skotse beïnvloeding te kon-
naspeur. Die taak is verder bemoeilik deurdat daar parallelle ontwikkelings
in verskeie lande te bespeur is en dit die taak van die navorser bemoeilik
om met sekerheid die herkoms van invloede te bepaal wat vorm aan die Vry-
staatse onderwys gegee het. Daar sal dus ook aangedui word watter moontlike
ander invloede via Engeland en Skotland op die Vrystaatse onderwys ingewerk
het.

AFDELING A

HOOFSTUK 1

'N KRITIESE-HISTORIESE ORIËTERING TEN OPSIGTE VAN DIE BRITSE-SKOTSE ONDERWYS GEDURENDE DIE 18de EN 19de EEU.

1. FAKTORE TEN GRONDSLAG VAN DIE ENGELSE EN SKOTSE ONDERWYSONTWIKKELING.

1.1 Aanvanklik 'n trae ontwikkelingsgang in Engelse onderwys.

Wanneer die ontwikkelingsgang van die Britse onderwys tot en met die 19de eeu nagegaan word, is daar sekere grondliggende kenmerke wat hierdie onderwys ten grondslag lê.

Dit blyk in die eerste plek dat die Britse onderwysontwikkeling tot die 19de eeu nie geïnspireer was deur vooraf beplande onderwyswetgewing of teorieë nie, maar gekenmerk is deur 'n langsame ontwikkeling waarin kerk en skool, ekonomiese en politieke toestande, liefdadigheids- en private instansies in konfrontasie teenoor mekaar te staan gekom het. Kandel se slotsom is dat "The English system of education ... has grown up by a series of accidents, by modifications, adaptations and expansions, not based upon any theory or on any preconceived planning, but introduced as the occasion or the social needs and changes demanded."¹⁾ Ook Chris Coetzee²⁾ verwys na die Britse onderwysontwikkeling as 'n langsame, weinig omwentelende beweging.

Hierdie trae ontwikkeling op onderwysgebied moet o.a. gesoek word in die Engelsman se afkeer om planne van aksie te formuleer alvorens die praktyk dit nie vereis het nie. Selfs tot aan die begin van die 19de eeu was

1. Kandel, I.L., Comparative Education, p. 24.

2. Coetzee, J.C., 'n Inleiding tot die Historiese Opvoedkunde, p. 290.

die uitgangspunt gewoonlik dat onderwys slegs vir diegene bedoel was wat 'n professionele loopbaan wou volg.³⁾ Daarbenewens is die onderwys tot die 18de eeu vir alle praktiese doeleindes as die alleenreg van die aristokrasie beskou.⁴⁾

Ook Balfour verwys na die saaklike, onfilosofiese benadering en 'n groot mate van traagheid wat die Engelse opvattinge oor opvoeding en onderwys tot en met die 19de eeu gekenmerk het. Hy verklaar onder andere: "We can see England, businesslike and unphilosophical, ... slowly realising first the commercial advantages of education, and then the possibility of applying scientific methods to the process."⁵⁾

Hierdie gees van belangeloosheid wat die onderwys tot in die eerste helfte van die 18de eeu veral gekenmerk het, moet egter grotendeels ook teruggevoer word na die sosiale en maatskaplike toestande van hierdie tyd. Daar was geen besondere pogings aangewend om elementêre en sekondêre onderwys uit te bou nie. Verskeie faktore het hiertoe meegehelp, waarvan die geleidelike agteruitgang op sosiale en maatskaplike gebiede grootliks verantwoordelik gehou moet word.⁶⁾ Die algehele korrupsie van die maatskaplike lewe onder die oorheersing van Walpole en die koue formalisme van die godsdiens in die Kerk,⁷⁾ asook die ontaarding van die sedelike lewe van alle stande van die bevolking, was geensins bevorderlik vir die onderwys en opvoeding nie.

'n Verdere faktor wat onderwysontwikkeling gedurende hierdie periode ge-

-
3. Ward, H., The Educational System of England and Wales and its recent History, p. 4.
 4. Reisner, E.H., Nationalism and Education since 1789, p. 226.
 5. Balfour, G., The Educational System of Great Britain and Ireland, p. XIII.
 6. Curtis, S.J., History of Education in Great Britain, p. 121.
 7. Smith, F., A History of English Elementary Education 1760 - 1902, pp. 6-7. Vgl. ook Curtis, op. cit., p. 121.

strem het, was die stadige oorgangstydperk waardeur Engeland vanaf 'n oorwegende landbouland die leidende industriële land van die wêreld geword het.⁸⁾ Dat die Industriële Revolusie nie alleen 'n radikale omwenteling op maatskaplike gebied teweeggebring het nie, maar veral op onderwysgebied ook verreikende gevolge gehad het, blyk duidelik uit die veranderde sosiale en maatskaplike opvattinge wat spoedig die Engelse leefwyse oorheers het.⁹⁾ Die toestroming na dorpe en stede, bevolkingsvermeerdering en die daarmee gepaardgaande ontstaan van agterbuurtes weens oorbevolkte gebiede, stede en dorpe, het weer die uitbuiting van kinderarbeid tot gevolg gehad.

Noodwendig moes die Engelse onderwys deur hierdie radikale en snel veranderende omstandighede beïnvloed word en het dit sonder twyfel 'n baie groot mate van aanpassing van die owerheid geverg. Hans verklaar verder dat die onderwysstelsel van ou Engeland nie by magte was om tred te hou met hierdie veranderinge, beide wat die voorsiening van skole en hulle tradisionele leerplanne betref nie.¹¹⁾ "The nation was never more sharply divided educationally than in the eighteenth century, and much as we may admire the splendour of its civilization it is impossible to forget that it was associated with a lamentable amount of off-stage misery, of which childhood bore an ample share."¹²⁾

-
8. Boyd, W., The History of Western Education, p. 330. Vgl. verder Curtis, op. cit., p. 122.
 9. Adamson, J.W., A short History of Education, p. 228, is verder ook van mening dat die Engelse opvoedingspraktyk in 'n mindere mate geaffekteer is deur die teoretiese beskouinge van die 18de eeu as deur die materiële omstandighede waarin die Engelsman hom skielik bevind het na die Industriële Revolusie.
 10. Smith, W.O.L., Education in Great Britain, p. 54. Vgl. ook Reisner, op. cit., p. 232 e.v. en Smith, F.A., A History of English Elementary Education, op. cit., p. 10 e.v. vir 'n volledige bespreking van die gevolge van die Industriële Revolusie op die maatskaplike lewe van Engeland.
 11. Hans, N., Comparative Education - A Study of Educational Factors and Traditions, p. 69.
 12. Smith, W.O.L., op. cit., p. 54.

Die aanpassing by nuwe omstandighede het dan ook dwarsdeur die 19de eeu voortgeduur en al die onderwys hervormings is grotendeels deur die ontoereikendheid van die ou skoolstelsel geïnspireer om aan die moderne eise van 'n geïndustrialiseerde land te voldoen. Hierdie onderwys hervormings was egter uit die aard van die saak 'n geleidelike proses, veral as in aanmerking geneem word dat die Britse regering steeds die Laissez-Faire beleid probeer toepas het en daarom huiwerig was om enige standpunt in te neem. Die hele stelsel van onderwys hervorming is byna ook verongeluk deur die geweldige ekonomiese druk en die maatskaplike metamorfose wat die land ondergaan het.

Afgesien van hierdie geleidelike vordering op onderwysgebied, was daar egter nog weinig sprake van 'n gesentraliseerde onderwysbeplanning en die veranderinge wat wel ingetree het, was grotendeels die resultaat van private inisiatief.

1.2 Skotse onderwys meer doelgerig.

Wanneer die onderwysontwikkeling in Skotland nagegaan word, is dit in die eerste plek duidelik dat die onderwys op 'n suiwerder demokratiese grondslag berus en 'n veel sterker Calvinistiese inslag openbaar het as wat die geval in Engeland was.¹³⁾ Daar is veral drie besondere kenmerke waardeur die Skotse onderwys hom reeds sedert 'n baie vroeë periode in sy geskiedenis onderskei het.

Die Skotte het reeds sedert die vroegste tye besondere waarde aan onderwys geheg en veel is opgeoffer om slegs die allerbeste in belang van die onderwys daar te stel.¹⁴⁾ In teenstelling hiermee het die meerderheid van die

13. Waterink, J., Inleiding tot de Theoretische Paedagogiek, pp. 609-610 verklaar dat die Calvinisme nêrens elders sterker inslag gevind het as juis in Skotland nie. Ook Boyd, op. cit., p. 200, meld dat die Calvinistiese opvoedingsideale veral in Skotland uiting gevind het.

14. Hunter, S.L., The Scottish Educational System, p. 61

armer klasse in Engeland en elders geen belangstelling in enige vorm van onderwys getoon nie, selfs nie toe die stelsel van gratis onderwys in 1891 ingevoer is nie. Die Wet van 1870 het welliswaar baie leemtes gevul, maar eers toe onderwys verpligtend gemaak is, het daar 'n styging in die Engelse leerlingtal gekom.¹⁵⁾

In Skotland was daar nooit die skeiding tussen elementêre en sekondêre onderwys soos tot onlangs nog in Engeland die geval was nie. So het die Skotse parish skole, wat toegang verleen het aan kinders van alle stande van die bevolking, nie slegs vir elementêre onderwys voorsiening gemaak nie, maar ook vir verdere opleiding vir belowende leerlinge om toelating tot universiteite te verkry.¹⁶⁾

Die demokratiese beginsel het veel dieper inslag in Skotland gevind. Die onderwys was van die vroegste tye af vir die hele volk van Skotland bedoel omdat die standverskille hier van baie geringer aard as in Engeland was.¹⁷⁾ Die uitgangspunt was dat "... education was regarded as the right of all children, and there were to be bursaries for the poor."¹⁸⁾

Gedurende die 17de en 18de eeue was daar nie besondere onderwysontwikkeling binne die Skotse skole nie en is die periode gekenmerk deur 'n geleidelike uitbreiding van onderwysaangeleenthede, 'n geringe verbetering in die besoldiging van onderwysers, 'n geleidelike inkorting van die skooldag en veral 'n noemenswaardige uitbreiding en aanpassing van die leerplanne.¹⁹⁾

15. Curtis, op. cit., p. 513.

16. Balfour, op. cit., p. XXVII, Vgl. ook Curtis, op. cit., p. 513.

17. Ibid., p. 513.

18. Hunter, op. cit., p. 62.

19. Gibson, W.J., Education in Scotland, p. 60.

Met die aanbreek van die 19de eeu egter sien verskeie nuwe onderwys hervormings die lig, wat hoofsaaklik deur die steeds toenemende wetenskaplike navorsing en ontwikkeling geïnspireer is. Tegnieise onderwys het besondere vordering gemaak en aan die universiteite het 'n hernude akademiese gees posgevat. Veral op die gebied van elementêre onderwys het Skotland hom onderskei en is Lester Smith se slotsom dat "Calvinistic Scotland held up its system of elementary schools as a model to the entire United Kingdom."²⁰⁾ Ook sekondêre onderwys het merkbare vordering getoon deurdat daadwerklike pogings aangewend is om hierdie onderwys, wat tot nog toe op 'n laer peil was, op te hef.²¹⁾

Samevattend kan ons stel dat daar tot aan die einde van die 19de eeu in beide Engeland en Skotland verskeie pogings aangewend is om die strydige elemente in die onderwys uit te skakel en 'n kompromie te probeer bewerkstellig wat sou lei tot 'n nasionale onderwysstelsel. Maar die diep gewortelde oortuiging tot byna aan die einde van daardie eeu was dat die Kerk in die eerste plaas vir die opvoeding en onderwys van die kind verantwoordelik was en hierin bygestaan moes word deur die ouerhuis. "... the spiritual and educational monopoly of the Church was morally and legally justified as the only way of building up an educated society".²²⁾ Hierdie eeue-oue toe-eiening van die alleenreg t.o.v. die opvoeding en onderwys deur die kerk, is dan ook een van die grondliggende oorsake wat stremmend op die ontwikkeling en implementering van 'n nasionale onderwysstelsel ingewerk het.

20. Smith, W.O.L., op. cit., p. 70.

21. Gibson, op. cit., p. 91. Vgl. ook p. 96 oor onderwystoestande soos deur dr. Wilson, inspekteur van Skotland, aangetoon.

22. Hans, op. cit., p. 89.

2. KERK EN PRIVATE INSTANSIES UITSLUITLIK VIR ONDERWYS TOT AAN DIE BEGIN VAN DIE 19de EEU VERANTWOORDELIK.

2.1 Die Kerk beheer die onderwys.

2.1.1 Kerk die skepper van die Engelse skool.

Omdat die onderwys deur bemiddeling van die Kerk sy ontstaan gehad het, het die Kerk baie vroeg reeds die uitbreiding van die onderwys as een van sy ta-ke beskou.²³⁾ "English schools were the creation of the Church and took their rise almost at the same time as the introduction of Christianity into this island."²⁴⁾ Dit is as vanselfsprekend aanvaar dat die kerk die skep-
per en onderhouer van die onderwys is. Vir baie eeue was die minderbevoor-
regtes dan ook op die kerk alleen aangewys as hul enigste hoop op 'n geringe
mate van onderwys.²⁵⁾

Met die aanbreek van die 18de eeu egter, toe korrupsie en 'n oordrewe vorm van aristokrasie die Anglikaanse Kerk stelselmatig begin binnedring het, is steeds minder aandag aan die onderwys van die minderbevoorregtes geskenk. Onderwys vir die bevoorregte stand het nou die hoofdoel van die kerk geword.²⁶⁾ Die Kerk het ook volle beheer uitgeoefen oor die skole wat rondom die ver-
skillende kerke, katedrale en universiteite ontstaan het.²⁷⁾ Hieruit blyk dus dat die godsdienstige dryfveer in Engeland en Skotland ongetwyfeld die belangrikste faktor vir die bevordering van die onderwys was.

23. Smith, W.O.L., op. cit., p. 18. Vgl. ook Mackintosh, M. Education in Scotland, p. 4.

24. Curtis, op. cit., p. 1. Hy verklaar o.a. dat toe die eerste kerk van Christus by Canterbury gestig is, 'n skool feitlik gelyktydig deur hierdie kerk in die lewe geroep is. Vgl. verder Boyd, op. cit., p. 115.

25. Leese, J., Personalities and Power in English Education, p. 27.

26. Hans, op. cit., p. 150 en Leese, op. cit., p. 28.

27. Curtis, op. cit., p. 3.

2.1.2 Kerk poog om beheer oor die onderwys te behou.

Gedurende die 16de eeu het die hoofgroep van die Hervormers in Engeland en Skotland, t.w. die Anglikane en Presbiteriane die standpunt begin huldig dat Kerk en Staat een was.²⁸⁾ Hierdie standpunt het skynbaar sy oorsprong in die strewe van die Kerk gehad om die alleenseggenkap oor die onderwys te behou.

Die Skotse Hervormde Kerk se besondere belangstelling in die onderwys het daartoe aanleiding gegee dat die Kerk 'n merkwaardige invloed oor alle onderwysaangeleenthede uitgeoefen het. Skotland het ook inderdaad die eerste land geword wat in 1560 onder leiding van die Skotse hervormer, John Knox, 'n omvattende opvoedkundige werk, "The First Book of Discipline", die lig laat sien het.²⁹⁾ Hierin is die godsdienstige, politieke en opvoedkundige ideale saamgevat en kan dit tereg beskou word as die eerste stap tot die daarstelling van 'n nasionale stelsel van onderwys.³⁰⁾ Van hierdie belangrike opvoedkundige skema het egter niks tereg gekom nie, weens die weiering van die staat om uitvoering daaraan te gee.

In Engeland was hierdie versiening en voorsorg wat die Skotse onderwys gekenmerk het, egter nie aanwesig nie. Die beheer van die onderwys was wel in die hande van die Anglikaanse Kerk en in teorie is die bestuur van die skole onder Episkopale sorg geplaas, maar die staatskerk het in werklikheid nooit 'n nasionale onderwysstelsel tot stand gebring nie.³¹⁾ Verskeie

28. Cruickshank, M., Church and State in English Education, p. 1. Smith, W.O.L., op. cit., p. 29.

29. Mackintosh, op. cit., p. 23 o.v. vir 'n volledige bespreking en Hunter, op. cit., pp. 2-3. A.J.C. Kerr, op. cit., p. 18 wys ook daarop dat Skotland die eerste land was wat 'n amptelike onderwyswet in 1496 daargestel het.

30. Ibid., p. 19.

31. Cruickshank, op. cit., p. 1.

vorms van korrupsie en die oordrewe aristokratiese lewenswyse wat vanaf die 18de eeu in die Anglikaanse Kerk begin posvat het, het daartoe gelei dat verskeie kerkskole in 'n toestand van stagnasie verval het.³²⁾

Hierdie agteruitgang op onderwysgebied het veral die minderbevoorregte kinders erg benadeel, want daar was gedurende die 19de eeu geen voorsorg deur die kerk getref vir openbare laerskole vir die volksmassa nie. Hierdie middelklasse was alleenlik op huisonderwys aangewys. Vandaar die stigting van liefdadigheidskole om in die behoeftes van hierdie minderbevoorregtes te help voorsien.³³⁾

Alhoewel die tekens reeds daar was dat die Kerk geleidelik haar beheer oor die onderwys begin verloor het, het die Kerk beide in Engeland en Skotland steeds gepoog om hierdie kwynende beheer oor die onderwys die hoof te bied. Dit was daarom by die Kerk 'n saak van erns om sorg te dra dat die regte Christelike gesindheid in alle kerkskole tot uiting kom.

Veral in Skotland is steeds daadwerklike pogings aangewend om die beheer van die Kerk oor die onderwys te bestendig. Die onderwysers is aan strenge kontrole onderwerp³⁴⁾ en die beheer van 'n skool was in die hande van die plaaslike predikant.³⁵⁾ Daarbenewens moes elke onderwyser eers deur die kerkraad goedgekeur word alvorens hy tot die onderwysberoep toegelaat is. Die ondertekening van die formule van die Kerk van Skotland was 'n verdere noodsaaklike voorwaarde vir aanstelling as onderwyser.³⁶⁾ Kragtens die

32. Leese, op. cit., p. 28

33. Birchenough, C., History of Elementary Education in England and Wales, pp. 5-6.

34. Kerr, J., Scottish Education School and University, p. 198.

35. Mackintosh, op. cit., p. 28.

36. Kerr, J., Scottish Education, p. 198. Vgl. ook Gibson, op. cit., pp. 94-95.

Skotse Wet van 1861 het die Kerk egter verdere beheer verloor, want voortaan is die keuring van onderwysers aan die universiteite opgedra en was dit dus nie meer die taak van die kerkrade nie.³⁷⁾

2.2 Staatskerk se gesag verswak a.g.v. verdeeldheid binne kerklike geleedere.

Reeds vanaf die 17de eeu was daar aanduidings dat interne politieke en godsdienslike verskille die Engelse Staatskerk se gesag begin ondermyn het en ook binne volksgeleedere mettertyd tweedrag laat ontstaan het.³⁸⁾

Omdat sekere groepe van die bevolking dit steeds moeiliker gevind het om in die Anglikaanse Kerk hul geestelike tuiste te vind, weens die steeds toeneemende gebreke en misbruike, het 'n geleidelike verset teen die Kerk begin posvat. So het veral twee groepe, die Dissenters en Nonconformiste, hulle teen die Anglikaanse Kerk geskaar en het hierdie stryd tot diep in die 19de eeu voortgeduur.³⁹⁾

Geleidelik het die Calvinistiese Dissenters hul houvas op elementêre onderwys verstewig, veral na die aanname van die twee wette, "The Acts of Toleration", in 1689 en 1711.⁴⁰⁾ Alhoewel die Anglikaanse Kerk egter nog daarin geslaag het om die monopolie t.o.v. sekondêre onderwys te behou, het die wettige erkenning van bogenoemde groepe onteenseglik daartoe gelei dat die Kerk sy houvas op die middelklasse verloor het en slegs die aanhang van die aristokrasie en die laer klasse behou het.

Hans is van mening dat die verdeeldheid tussen hierdie groepe en die Kerk een van die belangrike faktore was waarom die kerkleiers nie by magte was om

37. Gibson, op. cit., p. 95.

38. Cruickshank, op. cit., p. 1.

39. Smith, W.O.L., op. cit., p. 39 e.v..

40. Hans, op. cit., p. 131.

'n geordende onderwysstelsel tot stand te bring nie.⁴¹⁾

Gesien in die lig van hierdie onderstrominge het die Kerk van Engeland beseft dat sy monopolie t.o.v. die onderwys in die weegskaal was.

2.3 Kerklike beheer oor onderwys verstewig tydelik a.g.v. godsdiensherlewing in 19de eeu.

Nieteenstaande hierdie interne wrywing binne kerkgeledere, was daar tesame met 'n politieke en sosiale herlewing aan die begin van die 19de eeu ook binne die kerk 'n opbloeit te bespeur.⁴²⁾ Smith wys tereg daarop dat die 18de eeu 'n noodsaaklike, skeppende periode vir die onderwys was, "... one in which was nurtured that spirit of reasonableness and give-and-take so vital to the harmonious working of a national system of education in a free democracy."⁴³⁾

Namate die 18de eeuse Rasionalisme dus aan die einde van daardie eeu moes plek maak vir dié van die Gevoel, word 'n nuwe era in die onderwys van Engeland ook hiermee ingelui. Gedurende die laaste helfte van die 18de eeu was dit dus duidelik dat die Rasionalisme, voortgedra en geïnspireer deur die Franse Revolusie, sy hoogtepunt bereik het en as reaksie teen hierdie stroming, 'n nuwe godsdienslike herlewing in Engeland begin posvat het.⁴⁴⁾

Hierdie godsdienslike herlewing het gevolg op die volgehoue bemoeiing van die filantropiese en humanistiese bewegings⁴⁵⁾ en het sy oorsprong te danke aan die ywer wat die Protestantisme aan die dag gelê het. So het die Meto-

41. Hans, op. cit., p. 131.

42. Curtis, op. cit., p. 22.

43. Ibid., p. 30.

44. Baron, G., Society, Schools and Progress in England, p. 5. Vgl. ook Clarke, F., Educational Yearbook 1929., p. 99.

45. Curtis, op. cit., p. 122.

diste- en Evangeliese-bewegings hul beslag gevind.⁴⁶⁾

Dit was veral John Wesley wat die dryfkrag agter die Metodiste-beweging was.⁴⁷⁾ Alhoewel hy en die Evangeliste saam as 'n groep binne die Kerk van Engeland gewerk het, het hy later weggebreek en op die wyse die Metodiste-beweging in die lewe geroep.⁴⁸⁾ Daarteenoor het die Evangeliste verkies om binne die beskerming van die Kerk te bly om sodoende die nasionale karakter van die Kerk te behou. Hulle het ook daarin geslaag om hul invloed tot die laer industriële klasse uit te brei.⁴⁹⁾

Dit was by uitstek die besondere toewyding en ywer van hierdie godsdienstige bewegings wat die grondslag vir die maatskaplike hervormings en vooruitgang op onderwysgebied gedurende die 19de eeu gelê het. Daarom kan hul bydrae tot die opheffing van die verarmde werkersklasse nie gering geskat word nie.

2.3.1 Elementêre onderwys deur die Sondagskoolbeweging.

'n Aantal filantropie het reeds gedurende die 18de eeu hulle beywer vir die verspreiding van Christelike onderwys onder die minderbevoorregtes deur die stigting van liefdadigheidskole in beide Engeland en Skotland.⁵⁰⁾ Dit was egter eers teen die einde van daardie eeu dat daar 'n grootskaalse poging aangewend is om die onderwys van hierdie mense se kinders te verbeter deur die stigting van Sondagskole.⁵¹⁾

46. Hans, op. cit., p. 133.

47. Smith, W.O.Lester. op. cit., p. 47. Vgl. ook Adamson, op. cit., p. 208.

48. Hans, op. cit., p. 133.

49. Ibid., p. 133.

50. Kerr, J., op. cit., pp. 182-183 en Adamson, op. cit., p. 232.

51. Smith, W.O.Lester, op. cit., p. 47.

Weens die toestroming van arbeiders na die snel ontwikkelende industriële gebiede gedurende die Industriële Revolusie, is die onderwys van hierdie kinders gewoonlik agterweë gelaat, want die vraag na kinderarbeid het ook dienooreenkomstig gestyg. Omdat hulle gedurende die week in die fabriek werksaam was en slegs Sondag vry was, het die gedagte ontstaan om hulle gedurende hierdie een dag van die week onderwys te gee.⁵²⁾ Die ontstaan van die Sondagskoolbeweging word gewoonlik aan die naam van Robert Raikes gekoppel, wat met behulp van 'n Anglikaanse predikant, Thomas Stock, die eerste Sondagskool in 1780 in Gloucester geopen het.⁵³⁾

Die hoofdoel van hierdie Sondagskole was om aan die kinders godsdiensonderrig te verskaf en vir hierdie doel moes hulle leer lees sodat die Nuwe Testament geleer kon word.⁵⁴⁾ Lees, die memorisering van die kategismus, tekste en liedere het die basiese leerplan van feitlik al hierdie skole behels, alhoewel enkeles selfs onderrig in skrif en elementêre rekenkunde verskaf het.⁵⁵⁾

Alhoewel hierdie skole in hulle onderrig veel gebreke getoon het, dikwels weens die onvermoë van geskikte onderwysers, het hulle tog aan die doel waarvoor hulle gestig is, beantwoord, nl. die verskaffing van elementêre onderwys.

52. Curtis, op. cit., p. 197. Vgl. ook Gibson, op. cit., p. 91.

53. Adamson, op. cit., pp. 232-233.

54. Ibid., p. 233.

55. Curtis, op. cit., p. 199.

Gibson, op. cit., p. 92 wys egter daarop dat alhoewel hierdie skole kerkskole was, daar mettertyd tekens van 'n oorgangstadium was, want in sommige gevalle is die skole onder die toesig van die dorpsrade geplaas.

2.3.2 Monitorskole die voorloper van openbare dagskole.

Die groot getalle kinders wat onderrig ontvang het, die skaarste aan bekwa= me onderwysers en die gebrek aan die nodige fondse het die taak van die Son= dagskole bemoeilik.⁵⁶⁾ Daarom het die gedagte ontstaan dat die oplossing van hierdie probleme slegs bewerkstellig kon word deur die daarstelling van 'n stelsel van dagskole.⁵⁷⁾ Hier word dus reeds die eerste tekens van staatsinmenging in die onderwys gevind, alhoewel dit eers veel later tot 'n werklikheid uitgekristalliseer het.

Die behoefte aan 'n beter stelsel van onderrig het tot die ontstaan van die Monitorstelsel in Madras onder leiding van dr. Andrew Bell gelei.⁵⁸⁾ Hier= die stelsel was gebaseer op die beginsels van een onderwyser, bygestaan deur 'n aantal senior leerlinge of monitore, vir die onderrig in 'n skool, ongeag die aantal leerlinge aan so 'n skool verbonde.⁵⁹⁾ Hierdie monitorstelsel is die eerste deur Joseph Lancaster in Engeland gevestig deur die stigting van so 'n skool te Borough Road in Londen.⁶⁰⁾

Weldra het hierdie skole bekendheid oor die hele Europa verwerf en 'n be= langrike invloed op onderwysgebied uitgeoefen.

56. Cruickshank, op. cit., p. 2.

57. Curtis, op. cit., p. 206.

58. Vir 'n volledige uiteensetting van die gebeure wat aanleiding gegee het tot die ontstaan en verdere uitbouing van hierdie stelsel van Bell, vgl. Birchenough, op. cit., p. 42.

59. Smith, op. cit., p. 70.

60. Curtis, op. cit., p. 207 wys egter daarop dat nóg Bell, nóg Lancas= ter as die eerste grondleggers van hierdie stelsel beskou kan word, aangesien 'n soortgelyke stelsel reeds voorheen in sekere "Grammar" skole in gebruik was, terwyl Robert Raikes 'n soortgelyke skema in sy Sondagskole toegepas het.

2.3.3 Kerk toon hermude belangstelling in onderwys.

Die stelsels van Bell en Lancaster het egter daartoe gelei dat die Kerk hermude belangstelling in die onderwys getoon het. Die aanhangers van Lancaster se stelsel het reeds in 1808 'n vereniging gestig ter bevordering van sy onderwysleerstellings.⁶¹⁾ In 1814 is dit na "The British and Foreign Society"⁶²⁾ verander. Die skole onder beheer van hierdie vereniging was nie-sektaries omdat die Dissenters, Nonconformiste en verskeie navolgers van die Rasionalisme voorstanders van Lancaster se stelsel was. Om die samewerking van al hierdie groepe te verseker is 'n stelsel van nie-sektariese godsdienstonderwys in die skole ingevoer waar voorsiening gemaak is vir Bybelstudie sonder kategetiese onderrig.⁶³⁾ Kinders van alle gelowe kon dus in hierdie skole onderrig ontvang.

Die bedreiging wat hierdie skole vir die gesag van die Anglikaanse Kerk ingehou het, was voor die hand liggend en daarom is in 1811 oorgegaan tot die stigting van die "National Society for Promoting the Education of the Poor in the Principles of the Established Church."⁶⁴⁾ Met die stigting van hierdie vereniging het die Kerk in direkte konfrontasie met die "British and Foreign Society" getree en is die stelsel van Bell bo dié van Lancaster gepropageer. Deur middel van die "National Society" wou die Kerk die Lancasterskole vernietig en sodoende haar gesag herstel.

2.3.4 Invloed van hierdie verenigings op die onderwys.

Dit was baie gou duidelik dat die stryd tussen die Anglikaanse Kerk en Dis-

61. Adamson, op. cit., p. 252.

62. Curtis, op. cit., p. 208.

63. Balfour, op. cit., p. 3.

64. Boyd, op. cit., p. 307.

senters opnuut aangeblaas is. Beide wou soveel invloed op die volksmassa as moontlik uitoefen. Die een wat die grootste invloed op die jeug kon uitoefen moes noodwendig ook die steun van die volk geniet. Die Anglikaanse Kerk het die waarheid hiervan besef en binne twintig jaar na die stigting van die "National Society" het die getal leerlinge in hierdie vereniging se skole reeds tot 900 000 gestyg.⁶⁵⁾ Dissenters is wel in hierdie skole toegelaat, maar hulle toelating was onderhewig aan die aanvaarding van en onderwerping aan die eise van die Kerk.

Alhoewel in hewige konfrontasie met mekaar, moet die waarde van "The British and Foreign Society" en die "National Society" vir die onderwys daarin gesien word dat beide se meganiese onderwysmetodes aangepas het by die industriële tegniek van die eeu.⁶⁶⁾ Maar dit is ewe eens duidelik dat die monitor-stelsel van onderrig vele gebreke getoon het. Die verdienstelikheid van hierdie stelsel as geheel was egter daarin geleë dat dit die weg gebaan het vir 'n meer doeltreffende nasionale onderwysstelsel. Dit het mettertyd duidelik geword dat onder moderne omstandighede die taak van die opvoeding te omvangryk vir die Kerk of enige ander vrywillige organisasie geword het.

Alhoewel die meerderheid van die bevolking aan die begin van die 19de eeu wel nog die leiding van die Kerk op onderwysgebied aanvaar het, het 'n invloedryke minderheid geleidelik meer druk begin uitoefen ter verkryging van 'n ware nasionale onderwysstelsel wat in die behoeftes van alle klasse en gelowe sou voorsien. Gedurende die eerste kwart van die 19de eeu is dus reeds onteenseglike bewyse gevind van groter aandrang op staatsinmenging in die onderwys.

65. Hans, op. cit., p. 135. Vgl. ook verdere statistieke soos deur Curtis, op. cit., p. 208, aangegee.

66. Smith, W.O.Lester, op. cit., p. 72.

2.4 Staat se belangstelling in onderwys neem toe.

Die pogings van die Staat om die onderwys te beheer het gedurende die eerste helfte van die 19de eeu steeds sterker op die voorgrond getree. Daar is wel vroeër reeds pogings aangewend om groter beheer oor die onderwys te verkry, maar die Staat het nooit 'n besliste standpunt hieroor ingeneem nie. Verskeie redes was hiervoor verantwoordelik, waarvan die onbetwiste heerskappy van die Kerk, veral op onderwysgebied, die belangrikste was.⁶⁷⁾ Die staat het besef dat skielike en ongevraagde bemoeïing met die sake van die Kerk sy posisie kon benadeel. Maar namate die aansprake om 'n georganiseerde onderwysstelsel steeds sterker geword het, het die staat se belangstelling in die onderwys ook dienoooreenkomstig toegeneem.

Reeds in 1807 het Whitbread 'n wetsontwerp in die Laerhuis ingedien vir die stigting van parogiale skole in Engeland en Wallis.⁶⁸⁾ Hierdie wet is egter in die Laerhuis afgestem, hoofsaaklik weens die Kerk se onversetlike beswaar dat enige godsdiensoonderrig van 'n nie-sektariese aard onaanvaarbaar is. Die waarde van hierdie poging lê daarin dat dit die eerste van 'n reeks pogings was om staatsinneming in die onderwys te bewerkstellig.

In 1825 is weer van staatsweë pogings aangewend om 'n onderwyswet goedgekeur te kry wat daarop gemik was om beide die Kerk en die Nonconformiste tevrede te stel, maar weer eens het die Kerk ook hierdie gepoogde inneming suksesvol afgeweer.⁶⁹⁾

Dit was egter vanaf 1832 met die aanname van die "Reform"-Wet dat die staat algaande meer in die onderwys begin inneng het.⁷⁰⁾ Gedurende die Parlement=

67. Clarke, op. cit. p. 63.

68. Curtis, op. cit., p. 209.

69. Adamson, op. cit., p. 262.

70. Leese, op. cit., p. 30.

sitting van die daaropvolgende jaar het die staat ook goedkeuring verleen vir sy eerste jaarlikse hulptoelaag van R40 000 wat verdeel is tussen die "National Society" en die "British and Foreign School Society" vir die oprigting van laerskole.⁷¹⁾

Die voorstanders van 'n nasionale onderwysstelsel het nietemin voortgegaan om onder leiding van Roebuck 'n komitee te benoem om die stigting van 'n nasionale onderwysstelsel te ondersoek.⁷²⁾ Weens die ontoereikende opleiding van onderwysers onder die monitorstelsel het hierdie komitee gepoog om 'n staatsopleidingsinrigting te stig wat vir almal toeganklik sou wees en waar die godsdiensoonderrig nie-sektaries sou wees. 'n Bykomende bedrag van R20 000 is vir hierdie doel bewillig, maar die golf van protes deur die Kerk het daartoe gelei dat hierdie bedrag weer onder die twee bestaande onderwysverenigings verdeel is om self opleidingsinrigtings op te rig.⁷³⁾ Nogeens het die Kerk daarin geslaag om hierdie inmenging van owerheidsweë die hoof te bied.

Weens die onversoenbaarheid en steeds toenemende vyandigheid tussen Kerk en Nonconformiste a.g.v. die aansprake van elkeen oor die beheer van die onderwys, het die Whig-regering besluit om die "Committee of Privy Council" in 1839 te stig. Die uitsluitlike doel met hierdie stap was om in die toekoms die staatstoelaes te administreer,⁷⁴⁾ 'n stelsel van inspeksie van alle skole wat sulke toelaes ontvang het in te stel en die stigting van 'n nie-sek-

71. Hans, op. cit., p. 135; Curtis, op. cit., p. 223. Clarke, op. cit., pp. 66-67 wys egter daarop dat alhoewel algemeen aanvaar word dat staatstoelaes vir onderwys die eerste keer in 1833 beskikbaar gestel is, daar reeds in 1802 'n groot staatstoelaag aan die Kings's College gemaak is. In 1811 is ook 'n toelaag van 2 miljoen Rand gemaak vir oprigting van nuwe kerke wat met onderwys belas was en in 1814 en 1819 is toelaes aan Ierland vir die ontwikkeling van elementêre onderwys gemaak.

72. Curtis, op. cit., p. 230.

73. Reisner, op. cit., p. 252.

74. Die Parlement het die jaarlikse toelaag ook tot R60 000 verhoog. Vgl. Adamson, op. cit., p. 295.

tariëse opleidingskool vir onderwysers.⁷⁵⁾ Die staat het dus nou vir die eerste keer 'n ferme standpunt ingeneem en ook die toekomstige riglyne van die staat met betrekking tot die onderwys duidelik aangetoon. Die Kerk het egter so heftig in verset gekom teen die beoogde staatsopleidingskool dat die regering dit gerade geag het om die saak voorlopig daar te laat.⁷⁶⁾ Die regering was ook verplig om die inspeksiestelsel te wysig deur slegs inspekteurs aan te stel met die goedkeuring van die Kerk. Hulle moes jaarliks verslag doen aan die Biskop van Canterbury.⁷⁷⁾

Alhoewel die Kerk tot op hierdie stadium die staat met welslae uit inmenging met die onderwys gehou het, is dit net so duidelik dat die staat wel sy mag oor onderwysaangeleenthede versterk en gekonsolideer het. "Its first step in 1833 had been cautious and hesitant; its policy at the end of the decade was positive and definite".⁷⁸⁾

Die regering se volgende poging om 'n staatstelsel tot stand te bring het in 1843 skipbreuk gelei toe 'n voorgestelde wetsontwerp hierdie keer heftig deur die Dissenters en Nonconformiste aangeval is uit vrees vir staatsinmenging in die onderwys.⁷⁹⁾ 'n Vereniging van hierdie twee groepe se kragte het verder gelei tot die stigting van die sg. Voluntariste groep.

Die invloed van hierdie groep op die onderwys moet nie gering geskat word nie. Dit lei ook geen twyfel dat hulle optrede die staat se pogings om beheer oor die onderwys te verkry byna vir dertig jaar vertraag het. Weens hierdie druk het die staat hom voorlopig slegs die reg van toesig oor

75. Leese, op. cit., p. 31. Vgl. ook Cruickshank, op. cit., p. 3.

76. Curtis, op. cit., p. 231.

77. Hans, op. cit., p. 136.

78. Cruickshank, op. cit., p. 4.

79. Adamson, op. cit., p. 295.

die onderwys toegeëien, onderwyl die onderwys aan vrywillige liggame oorge-
laat is.

3. DIE ONTSTAAN EN VERDERE ONTPLOOIING VAN DIE BRITSE STAATSKOOLSTELSEL.

3.1 Openbare onderwys kry beslag.

3.1.1 Beheer deur die staat uitgeoefen.

Alhoewel die staat na die gebeure van 1839 en 1843 versigtiger in sy aanspra-
ke op alleenseggenkap in die onderwys was, het die eerste staatstoelae wat
vanaf 1833 ter bevordering van die laer onderwys toegeken is, sonder twyfel
die weg voorberei vir latere volle staatstoelig oor die onderwys. Cubberley
stel dit as volg: "State intervention in English Education had begun at
last, and this little grant was the first rivulet of the great river of to-
day on which so many national argosies are floating."⁸⁰⁾

Die stryd tussen die voorstanders van 'n staatskoolstelsel en die Volunta-
rystebeweging het egter onverpoosd voortgeduur. Hierdie onvermoë van die
staat enersyds en die verskillende kerkgenootskappe andersyds om 'n kompro-
mis te tref, was steeds die grootste struikelblok in die weg van 'n nasiona-
le onderwysstelsel.⁸¹⁾ Desnieteenstaande het die staat sy aansprake op
groter seggenkap oor die onderwys geleidelik verstewig, veral na die be-
windaanvaarding van die Whig-regering in 1846.

3.1.1.1 Stigting van 'n Britse onderwysdepartement.

Te midde van die verdeeldheid in kerkgeledere, het die Komitee van die Ge-
heime Raad inmiddels ongestoord voortgegaan met sy opstelling en uitreiking

80. Cubberley, E.P., Readings in the History of Education, p. 537.

81. Cruickshank, op. cit., p. 7.

van memorandums. Sodoende is geleidelik steeds groter kontrole oor onderwysaangeleenthede begin uitoeven.⁸²⁾ Die burokratiese optrede van die regering by wyse van gedelegeerde magte val hier dadelik op, want hierdie komitee kon na willekeur besluite neem sonder parlementêre goedkeuring.

Dit was ook deur die toedoen van die regering dat hierdie Komitee van die Geheime Raad in 1856 omskep is in 'n onderwysdepartement met die Lord President van die Geheime Raad as voorsitter.⁸³⁾ Hy moes egter deur 'n onderpresident in die Laerhuis verteenwoordig word en verslag doen oor die uitgawes en administrasie van die departement.⁸⁴⁾ Daar is dus vir die eerste keer voorsiening gemaak vir 'n minister van Onderwys, deur die Eerste minister van die regerende party self aangewys.⁸⁵⁾

Hieruit blyk dat die vooruitgang op onderwysgebied in die toekoms ten nouste met die heersende politieke situasie verbind was en nie soseer die belange van die kind op die hart gedra het nie.

Staatsteun en staatstoedig het hierna steeds verder veld gewen en die pogings van die teenstanders van staatsinmenging het geleidelik begin verswak. Die staat het in toenemende mate die onbevredigende toestande op onderwysgebied besef en meer doelgerigte pogings begin aanwend om onderwystoestande te verbeter.⁸⁶⁾

82. Curtis, op. cit., p. 248.

83. Balfour, op. cit., p. 13. Vgl. ook Adamson, op. cit., p. 302.

84. Balfour, op. cit., p. 13.

85. Curtis, op. cit., p. 248. Die Vise-President sou dus van hierdie pos onthef word indien die party waaraan hy behoort 'n verkiesing verloor.

86. Murphy, J., Church, State and Schools in Britain, p. 45.

3.1.1.2 Verdere pogings deur die staat om orde op onderwysgebied te skep.

Die stryd tussen staat en Kerk het voortgeduur en druk is op die staat uitgeoefen om die onbevredigende onderwystoestande te verbeter. 'n Vermeerdering van staatstoelaes van nagenoeg R782,000 tussen 1851 en 1857 het wye verset uitgelok.⁸⁷⁾ Die opvatting was dat te veel geld aan onderwys bestee word as in aanmerking geneem word dat baie gebreke steeds in die onderwysstelsel as geheel bestaan het.

Die regering het om hierdie redes dus in 1858 daartoe oorgegaan om 'n onderwyskommissie onder voorsitterskap van die Hertog van New-Castle te benoem om ondersoek in te stel na bestaande onderwystoestande. Die kommissie moes aanbevelings doen t.o.v. doeltreffender en goedkoper laer onderwys vir alle stande van die bevolking.⁸⁸⁾ Hierdie kommissie kon egter nie eenstemmigheid t.o.v. hul bevindings in 1861 bereik nie en die regering het wyslik besluit om nie die aanbevelings in wetgewing vas te lê nie.⁸⁹⁾

Om hierdie toedrag van sake op te klaar is besluit om alle bestaande regulasies te hersien en te vervang deur die sg. Hersiene Kode van 1861.⁹⁰⁾ In hierdie Kode is verskeie belangrike beginsels t.o.v. die Engelse onderwys vervat, waarvan die "Payment-by-Results"-stelsel egter die meeste kritiek uitgelok het.⁹¹⁾ Volgens hierdie stelsel sou toekomstige toelaes aan skole

87. Reisner, op. cit., p. 254. Vgl. ook Cruickshank, op. cit., p. 10 en Curtis, op. cit., p. 249. Lg. verwys ook na die nagenoeg R156,000,000 uitgawes wat die Krimoorlog meegebring het en dat 'n sterk gevoel ten gunste van die vermindering van sulke staatstoelaes toege neem het.

88. Adamson, op. cit., p. 303. Vgl. ook Balfour, op. cit., pp. 13-14 en Baron, op. cit., p. 49.

89. Vgl. Cubberley, op. cit., pp. 532-534 vir 'n volledige bespreking oor die aanbevelings van die New-Castle Onderwyskommissie. Vgl. ook Leese, op. cit., p. 78 e.v..

90. Cruickshank, op. cit., p. 11. Ook Reisner, op. cit., p. 261.

91. Curtis, op. cit., p. 257.

vasgestel word op grond van die bywoning van leerlinge aan 'n skool. Die uitbetaling van sodanige toelaes sou egter verder uitsluitlik onderhewig wees aan die eksamenuitslag van elke individuele leerling in lees, skryf en reken.⁹²⁾ Hierdie stelsel het verder meegebring dat die betaling van toelaes nie langer aan die onderwysers self geskied het nie, maar aan die administrateurs van skole.⁹³⁾ Die stelsel van betaling-volgens-resultate is ook in die Skotse onderwys ingevoer en individuele inspeksie het hierop gevolg. Die onderwysers as 'n amptenaar van die staat het hiermee dus sy beslag gekry.

Hierdie stelsel het beslis nadelig ingewerk op die struktuur en ontwikkeling van die Engelse onderwys, want in die eerste plek was die skole nou grotendeels ingestel op die lewering van goeie resultate vir die verkryging van die grootste toelae, terwyl die ware opvoedingstaak en die belangrike werk deur die inspekteurs verrig, daaronder gely het.⁹⁴⁾ Die stelsel was verder daarop bereken om die staatstoelaes soveel moontlik in te kort en sodoende 'n besnoeiing van die finansies te bewerkstellig.⁹⁵⁾

Die verdeling van leerlinge in standerds was 'n verdere uitvloeiing van hierdie stelsel, aangesien leerlinge in die toekoms deur die inspekteurs in die drie genoemde vakke getoets moes word. 'n Verdeling van leerlinge in onderskeie klasse was dus nodig om die stelsel van inspeksie te vergemaklik.⁹⁶⁾

92. Balfour, op. cit., p. 15. Vgl. ook Adamson, op. cit., p. 308 i.s. die voorwaardes vir toekenning van toelaes vir elke leerling.

93. Balfour, op. cit., p. 15.

94. Leese, op. cit., p. 87 e.v. gee 'n volledige bespreking van die stelsel en die gevolge daarvan op die onderwys.

95. Balfour, op. cit., p. 16.

96. Curtis, op. cit., p. 260.

4. DIE VESTIGING VAN 'N NASIONALE ONDERWYSSTELSEL.

Die Hersiene Kode van 1861 het nie die verwagte resultate op onderwysgebied gelewer wat die regering voor oë gehad het nie. Intendeel, van alle kante moes die regering kritiek verduur en veral onderwysmanne het sterk te velde getrek teen Robert Lowe en sy betaling-volgens-resultate-stelsel.⁹⁷⁾

Weens hierdie hernude druk om verandering en verbetering op onderwysgebied, was die regering verplig om nogeens 'n kommissie van ondersoek na onderwys-toestande, nl. die Forster-Kommissie, te benoem. Onder voorsitterskap van die nuwe vise-president van die Onderwysdepartement is 'n memorandum aan die regering voorgelê, wat op die Onderwyswet van 1870 uitgeloop het.⁹⁸⁾

In die loop van die volgende 29 jaar is in beide Engeland en Skotland verskeie onderwyskommissies aangestel en wette uitgevaardig wat uiteindelik die grondslag sou lê vir 'n Nasionale onderwysstelsel in hierdie lande.

4.1 Sentrale beheer oor die onderwys.

4.1.1 Engeland.

Met die stigting van 'n onderwysdepartement in 1856 is die eerste stap geneem om onderwys sake onder sentrale beheer te plaas. Soos reeds aangedui, is verskeie nuwe onderwyswette op die wetboek geplaas, terwyl die praktiese uitvoering daarvan aan die onderwysdepartement opgedra is. Tot en met die aanname van die Engelse "Elementary Education Act" van 1870 was daar egter weinig sprake van 'n gekoördineerde stelsel van elementêre onderwys in Engeland.

97. Vgl. Leese, op. cit., p. 119. Ook Balfour, op. cit., p. 17 en Cubberley, op. cit., p. 533.

98. Balfour, op. cit., p. 19 e.v.. Vgl. ook Adamson, op. cit., pp. 309-312.

Die aanname van hierdie onderwyswet het daartoe gelei dat die sentrale regering veel groter kontrole oor elementêre onderwys begin uitoefen het. Met hierdie wet is 'n nuwe era in die Engelse onderwys ingelui: die einde van 'n periode van staatstoedig en die begin van 'n nuwe periode van volle staatsdeelname aan onderwys.

Dit was nou voortaan die uitsluitlike taak van die Onderwysdepartement om nuwe skole te stig waar dit nodig geag is,⁹⁹⁾ skoolrade saam te stel en hierdie gekose skoolrade se bywette goed te keur of af te wys.¹⁰⁰⁾ Die Onderwysdepartement sou ook in die toekoms alle skoolgelde vir die sg. "Board Schools", wat na 1871 ontstaan het, vasstel. Indien die Departement van mening was dat 'n skoolraad sy plig versuim, het dit die reg gehad om 'n nuwe skoolraad saam te stel deur self lede te nomineer. Die staat se aandrang tot volle deelname aan die onderwys is verder weerspieël deur die feit dat die stigting van skole deur kerkleiers nie verder toegelaat sou word indien nie oorleg gepleeg is met die Onderwysdepartement self nie. Daar moes dus aan die vereistes van die Departement voldoen word.¹⁰¹⁾

4.1.2 Skotland.

Daar is reeds aangetoon dat Skotland die Engelse op onderwysgebied ver vooruit was. Reeds vanaf sy vroegste ontwikkelingsgang het Skotland pogings aangewend om 'n georganiseerde skool- en onderwysstelsel daar te stel.¹⁰²⁾ Tog was dit eers twee jaar na die Engelse Onderwyswet van 1870 dat 'n sentra-

99. Balfour. op. cit., p. 19.

100. Curtis, op. cit., p. 279, wys egter daarop dat baie van hierdie skoolrade nie gebruik gemaak het van die magte wat deur hierdie Wet aan hulle verleen is nie.

101. Murphy, op. cit., p. 62 verklaar dat alhoewel baie geestelikes lede van die skoolrade geword het, hulle aansprake feitlik geen gewig meer gedra het nie.

102. Mackintosh, op. cit., p. 18 e.v. vir 'n volledige uiteensetting van die Skotse onderwysontwikkeling.

le onderwysliggaam, die Skotse Onderwysdepartement, met die aanname van die Skotse "Education Act" van 1872 gestig is om die onderwys op sentrale vlak te koördineer en te beheer.¹⁰³⁾

Die Skotse Onderwysdepartement het ook onder 'n "Committee of the Privy Council" gestaan, soos met die Engelse onderwysdepartement die geval was. Tot 1878 is aanvanklik eers 'n tydelike Raad van Onderwys aangestel om die wet in werking te stel. Daarna het die Skotse Onderwysdepartement sy funksies oorgeneem.¹⁰⁴⁾

In die Skotse Wet van 1872 was soveel wetgewende gesag beliggaam dat daar in die volgende 35 jaar 'n geweldige uitbreidingsveld blootgelê is waarmee opvoedkundiges rekening moes hou. Die Onderwysdepartement het dienooreenkomstig dus groot magte ontvang en het 'n belangrike rol gespeel in sy streeke na vermeerderde staatsbeheer en toesig oor die onderwys. Veral vanaf 1886 het die Onderwysdepartement sy gesag oor die openbare skole verder uitgebrei en vir die eerste keer sy beheer oor sekondêre onderwys en onderwysopleiding bekragtig.

Dit was dus in hoofsaak die taak van die Onderwysdepartement om uitvoering te gee aan die bepalings van die 1872-Wet met die nodige uitbreidings van onderwysgeleenthede en die aanbeveling van nuwe metodes om die stelsel so effektief moontlik te maak.¹⁰⁵⁾

Daarbenewens het die Departement standaarde neergelê vir die oprigting van nuwe skole. Hy moes ook sorg dra dat die onderwysonderrig van die bestaan-

103. Gibson, op. cit., p. 100. Vgl. ook Kerr, A.J.C., Schools of Scotland, p. 27.

104. Hunter, op. cit., p. 19.

105. Mackintosh, op. cit., p. 84.

de skole in ooreenstemming gebring word met die nuwe regeringsbeleid. Indien skole in gebreke sou bly om uitvoering te gee aan hierdie vereistes, kon die Departement die toelaes staak. In opdrag van die Departement moes inspekteurs nie alleenlik klasinspeksie doen nie, maar ook toesig hou en verslag lewer oor die toestand en instandhouding van geboue en toerusting. Ook die finansiële aangeleenthede van die skoolrade is noukeurig deur die Departement ondersoek om sorg te dra dat sy administratiewe aanbevelings behoorlik uitgevoer word.¹⁰⁶⁾ Die Departement was dus die toesighouer oor die skole en het ook die onderrig gekontroleer en gestandaardiseer.

4.2 Plaaslike beheer oor die onderwys.

4.2.1 Stigting van skoolrade in Engeland.

Een van die belangrikste uitvloeisels van die 1870-Onderwyswet was die stigting van skoolrade.¹⁰⁷⁾ Die Onderwysdepartement het magtiging ontvang om skoolrade te stig waar onvoldoende onderwysfasiliteite bestaan het. In stedelike gebiede was die stadsrade verantwoordelik vir die stigting van skoolrade,¹⁰⁸⁾ terwyl op dorpe en in kiesafdelings die stemgeregtigde belastingbetalers die skoolrade verkies het.¹⁰⁹⁾

Hierdie skoolrade het sekere magte ontvang. Hulle kon self skole stig en in stand hou deur die heffing van plaaslike belastings.¹¹⁰⁾ Dit het elke skoolraad ook vry gestaan om oor die tipe godsdiensoonderrig te besluit,

106. Ibid., pp. 84-85.

107. Murphy, op. cit., p. 65 e.v.. Cruickshank, op. cit., p. 38 e.v.; Reisner, op. cit., p. 130 en Kandel, op. cit., pp. 288-289 wys almal egter daarop dat skoolrade reeds in 1825 in Duitsland gestig is. Die gedagte van skoolrade in Engeland is dus waarskynlik aan die Duitse stelsel ontleen.

108. Curtis, op. cit., p. 277.

109. Balfour, op. cit., p. 19.

110. Cruickshank, op. cit., p. 41.

maar met die voorbehoud dat die gewetenskousule in elke skool van toepassing moes wees. Hulle kon ook met die goedkeuring van die Onderwysdepartement bywette uitvaardig vir verpligte skoolbesoek tussen 5 en 13 jaar en selfs 'n boete van 50c aan ouers oplê vir afwesigheid van hul kinders sonder wettige redes.¹¹¹⁾

Die doelstelling van die regering met die stigting van skoolrade was voor die hand liggend: die verskaffing van elementêre onderwys aan alle leerlinge. Hierdie stigting van skoolrade het egter direk daartoe gelei dat 'n tweeledige elementêre onderwysstelsel in Engeland ontstaan het, want die sektariese vrywillige privaatskole het steeds bly voortbestaan tesame met die nie-sektariese raadskole van die staat.¹¹²⁾ Dit het nogeens tot hernude twiste en wedywering tussen die sektariese skole en die staat gelei.¹¹³⁾

Skoolrade het egter nooit werklik inslag in Engeland gevind nie en het in 'n groot mate nie aan die doel waarvoor hulle aanvanklik gestig is, beantwoord nie.¹¹⁴⁾ Daar was in die eerste plek heeltemal te veel skoolrade, (2,568 in 1902) wat 'n behoorlike administrasie en kontrole uiters moeilik gemaak het. Gepaard hiermee was die absolute onkunde van baie skoolraadslede i.s. onderwysaangeleenthede.¹¹⁵⁾ Die hele skoolraadstelsel soos dit in Engeland sy ontstaan gehad het, was 'n tipiese kenmerk van die Engelse

111. Curtis, op. cit., p. 277.

112. Kandel, op. cit., p. 360.

113. Murphy, op. cit., p. 66. Cruickshank, op. cit., pp. 40-41.

Die Onderwyswet van 1876 het juis ten doel gehad om hierdie ongesonde wedywering t.o.v. die oprigting en instandhouding van skole uit te skakel. Vgl. Balfour, op. cit., p. 24.

Eers met die Balfour-Onderwyswet van 1902 is gedeeltelik daarin geslaag om hierdie tweedrag en wedywering by te lê deur skole onder beheer van munisipale liggame te plaas. Vgl. Adamson, op. cit., pp. 347-348.

114. Cubberley, op. cit., p. 539.

115. Balfour, op. cit., p. 24 wys daarop dat daar vanuit die groter skoolrade tog wel manne na vore getree het wat 'n belangrike bydrae tot die onderwys in die geheel gelewer het.

staatskoolstelsel, nl. dat dit 'n gedentraliseerde stelsel was waarin verskeie magte in die hande van plaaslike liggame gedelegeer is. Dit is verder ook duidelik dat die Calvinistiese beginsel van ouermedeseggenkap ter wille van die verbondsouer se verantwoordelikheid teenoor die opvoeding van sy kind nie in hierdie stelsel vervat is nie.

4.2.2 Stigting van skoolrade in Skotland.

Kragtens die Skotse Wet van 1872 is die plaaslike onderwysbestuur ook in die hande van skoolrade met omvangryke magte en pligte geplaas.¹¹⁶⁾ Die land is in skooldistrikte ingedeel en in elke distrik is 'n plaaslik gekose skoolraad van 5 - 15 lede verkies. Alle bestaande skole wat deur vorige wetgewing vasgelê is, is onder beheer van die skoolrade geplaas en die gesag van die kerk oor hierdie skole is opgehef.¹¹⁷⁾ Alle skole, hetsy burghskole, akademiese skole, hoërskole of Grammar skole is onder beheer van die skoolrade geplaas, alhoewel hierdie skole voorheen onder beheer van die Kerk en ander privaat instansies gestaan het.¹¹⁸⁾ Staatsbeheer oor die onderwys kom in hierdie wet dus baie sterker na vore as wat die geval in Engeland was.

Die eerste taak van die skoolrade was om die onderwysbehoefte in die onderskeie distrikte vas te stel. Hulle het die reg tot heffing van plaaslike belastings en die verkryging van lenings vir die instandhouding en oprigting van nuwe geboue gehad.¹¹⁹⁾ Hulle moes verder sorg vir voldoende skoolsoek en moes leerkragte aanstel en besoldig.¹²⁰⁾ In ooreenstemming met die

116. Gibson, op. cit., p. 99; Kerr, A.J.C., Schools of Scotland, p. 27.

117. Curtis, op. cit., p. 559.

118. Die wet het bepaal dat indien die Kerk en hierdie privaat instansies nie bereid was om die beheer van die skole aan die skoolrade oor te dra nie, hulle self die instandhouding en finansiering daarvan moes onderneem. Vgl. Ibid., p. 559.

119. Mackintosh, op. cit., p. 84. Vgl. ook Gibson, op. cit., p. 99.

120. Kerr, A.J.C., Schools of Scotland, p. 27.

gewetensklousule soos deur die regering bepaal, kon skoolrade self oor die soort godsdiensonderwys in skole besluit.¹²¹⁾ Hulle was ook verantwoordelik vir die besteding van die parlementêre toelaes wat deur die Onderwysdepartement aan hulle bewillig is.¹²²⁾

In teenstelling met die Engelse onderwysstelsel het die Skotse stelsel wel vir beide elementêre en sekondêre onderwys voorsiening gemaak, alhoewel sekondêre onderwys nooit werklik tot sy reg gekom het nie. Die rede hiervoor moet waarskynlik gesoek word in die feit dat die skoolrade alleen verantwoordelik was vir die bevordering van sekondêre onderwys en die beheer van hierdie skole na eie goeiddunke.¹²³⁾ Sekondêre skole het ook geen staatstoelaes ontvang nie, wat in baie gevalle 'n finansiële sukkelbestaan van hierdie skole tot gevolg gehad het. Van owerheidsweë het sekondêre onderwys dus nie veel aandag ontvang nie, soos Curtis tereg opmerk: "The consequence was that secondary education was left in a state of utter chaos."¹²⁴⁾

Nieteenstaande hierdie tekortkominge het verdere Skotse onderwyswetgewing steeds gepoog om die onderwys van Skotland op 'n vaste demokratiese grondslag te plaas. In hierdie verband verklaar Gibson: "The new idea of popular control was not difficult of assimilation, for the democratic form of government was well developed in Scotland, extending even into the church courts."¹²⁵⁾

121. Balfour, op. cit., p. 128.

122. Curtis, op. cit., p. 559.

123. Balfour, op. cit., pp. 214-215.

124. Curtis, op. cit., p. 561.

125. Gibson, op. cit., p. 99.

5. GODSDIENSONDERWYS IN STAATSKOLE.

5.1 Die godsdiensvraagstuk.

Die godsdienswringing binne kerkgeledere enersyds en die voortdurende onmin tussen staat en Kerk oor onderwysaangeleenthede andersyds, moes noodwendig ook 'n invloed op die godsdiensonderwys in die Engelse skoolstelsel uitoefen en wel in so 'n mate dat daar gedurende die 19de eeu allerweë van die sogenaamde godsdiensvraagstuk gepraat is.¹²⁶⁾ Ook oor die wyse waarop godsdiensonderrig in skole moes geskied, was daar derhalwe wyd uiteenlopende meningsverskille. Alhoewel die aanspraak van die Anglikaanse staatskerk oor die beheer van die onderwys een van die vernaamste redes vir die voortdurende konflik tussen Kerk en staat was,¹²⁷⁾ moet hierdie aanspraak van die Kerk egter nie as die enigste struikelblok in die weg van staatsteun aan die onderwys beskou word nie, want die godsdiensvraagstuk het grootliks tot die voortgesette onenigheid bygedra.

Aan die begin van die 19de eeu kan die kern van hierdie vraagstuk as volg saamgevat word: Die staat het wel toestemming verleen vir die oprigting van aparte skole vir die verskillende godsdiensgroepe, maar die getal leerlinge in sommige distrikte het die stigting van slegs een skool geregverdig. Dit was veral die geval in plattelandse gebiede waar die Anglikaanse Kerk sterk in die meerderheid was en waar dikwels slegs enkele kinders van ander kerkgenootskappe sulke skole bygewoon het.¹²⁸⁾ Daar kon dus uiteraard nie voorsiening vir godsdiensonderrig van die verskillende sektes in sulke skole gemaak word nie.

126. Barnard, H.C., A Short History of English Education, p. 32.

127. Adamson, op. cit., p. 250 omskryf die godsdiensvraagstuk as volg: "The compatibility of a common religious instruction with freedom of the individual conscience."

128. Curtis, S.J. en Boultwood, M.E.A., An Introductory History of English Education since 1800, p. 56.

'n Oplossing sou wees om sekulêre onderrig van godsdiensoonderrig te skei, terwyl lg., indien nodig, afsonderlik aan kinders van die onderskeie sektes onderrig kon word.¹²⁹⁾ Sommige Nonconformiste het hierdie gedagte sterk gesteun, want hierin het hulle 'n geleentheid gesien om staatshulp te ontvang sonder om erkenning te verleen aan staatsbepalings t.o.v. godsdiensoonderrig.

Die Rooms-Katolieke geestelikes wat uit die aard van die saak die stigting van eie skole voorgestaan het, was egter op hierdie tydstip bereid om hierdie ooreenkoms te aanvaar. Die Anglikane en meerderheid Wesliane was egter nie te vind vir 'n skeiding van sekulêre en godsdiensoonderrig nie, want volgens hulle sienswyse moes alle werksaamhede in die skool 'n godsdienstige gees adem.¹³⁰⁾

Oor die gedagte van godsdiensoonderrig aan alle gelowe as 'n integrale deel van die skooldag, was daar ewe eens geen eenstemmigheid nie. Verskeie sektes was van mening dat nie-sektariese godsdiensoonderrig tot godsdiensoorloosheid sou lei.¹³¹⁾

Selfs die gedagte van 'n kombinasie van nie-sektariese godsdiensoonderrig vir die verskillende godsdiensooreenkomste met sektariese onderrig aan elke groep op ander tye, kon niemand bevredig nie.¹³²⁾ Daar skyn dus geen oplossing te gewees het vir die godsdiensooreenkomstige nie.

129. Murphy, op. cit., p. 14.

130. Cruickshank, op. cit., p. 9 e.v..

131. Murphy, op. cit., p. 14.

132. Smith, W.O.Lester, op. cit., p. 35; Curtis, op. cit., p. 279.

6. VERSKAFFING VAN GRATIS ONDERWYS.

6.1 Voorsiening van gratis onderwys in Engeland.

Die vordering wat Engeland op onderwysgebied gemaak het, ook ten opsigte van die verskaffing van gratis onderwys, was uitsluitlik te danke aan die bemoeiing van die verskillende godsdienstige groepe en veral private instansies. Die arbeidersklasse moes hulle kinders na liefdadigheidskole stuur,¹³³⁾ terwyl die welgesteldes se kinders na die begunstigde skole, die private kleinkinderskole en die "public schools"¹³⁴⁾ gestuur is waar die ouers in die vermoë was om die aansienlike bedrae aan skoolgelde te betaal.

Met die uitbreiding van die liefdadigheidskole, veral gedurende die 18de eeu, is veel meer gedoen om gratis onderwys aan behoeftige leerlinge te verskaf, alhoewel hierdie onderwys slegs nog maar 'n klein persentasie van die behoeftige arbeidersklasse se kinders bereik het. Hierdie skole was nogtans van 'n redelik konstante inkomste verseker weens die bydraes van kuratore,¹³⁵⁾ wat dikwels uit gemeentelede bestaan het. Uit hierdie inkomste kon onderwysers aangestel word wat verantwoordelik was vir die onderrig van 'n vasgestelde aantal leerlinge soos deur die kuratore bepaal.¹³⁶⁾

Wat sekondêre onderwysvoorsiening betref, was die sogenaamde kosskoolstelsel

133. Lawson, J en Silwer, H., A Social History of Education in England, p. 181 e.v. vir 'n volledige bespreking in sake onderwys aan die behoeftiges.

Die liefdadigheidskole vir elementêre onderwys is eerste in 1698 deur die "Society for Promoting Christian Knowledge" in die lewe geroep. Vgl. Barnard, op. cit., p. 5.

134. Wilson, J.D., The Schools of England, p. 31.

135. Barnard, op. cit., p. 5.

136. Lawson en Silwer, op. cit., p. 182.

Benewens die liefdadigheidskole het die volgende privaatondersteunde inrigtings vir elementêre onderwys aan behoeftige leerlinge bestaan: Dameskole, Sondagskole, kleinkinderskole, Industriële skole, Monitor-skole en private godsdiensskole. Vgl. Reisner, op. cit., pp. 236-239; Barnard, op. cit., pp. 2-13; Adamson, op. cit., p. 231 e.v..

algemeen in swang. Hierdie skole het gratis onderwys aan 'n vasgestelde aantal behoeftige leerlinge verskaf. Dagskoliere is egter ook in hierdie skole toegelaat met die gevolg dat hierdie skole die oorspronklike "grammar"-skole gebly het, terwyl die "public-schools", wat deur die betalende leerlinge bygewoon is, mettertyd uit die "grammar"-skole ontwikkel het.¹³⁷⁾ Hierdeur het die "public-schools" inderdaad 'n ondemokratiese karakter verkry, want hulle het in eksklusiewe onafhanklike inrigtings ontwikkel waar geen staatsinmening geduld is nie.¹³⁸⁾

Afgesien van die onderskeie pogings deur private organisasies om goedkoop onderwys te verskaf, moet die monitorstelsel as van die goedkoopste en doeltreffendste beskou word.¹³⁹⁾ Die stelsel het meegebring dat baie leerlinge deur bemiddeling van Lancaster gratis onderwys ontvang het.¹⁴⁰⁾

Met die stigting van die "National Society for Promoting the Education of the Poor" in 1811 en die "British and Foreign School Society" in 1813 is die eerste daadwerklike pogings aangewend om goedkoop onderwys aan behoeftige leerlinge te verskaf. Veral laasgenoemde vereniging het daarin geslaag om die skoolgelde tot die minimum te beperk.¹⁴¹⁾

Met die hulptoelae wat die regering vanaf 1833 vir elementêre onderwys beskikbaar gestel het, is 'n verdere stap gevorder in 'n poging om groter staatsteun vir goedkoop elementêre onderwys te verkry. Die voorwaarde was egter dat sulke staatsondersteunde skole bewys moes kon lewer dat hulle ook plaaslike bydraes ingevorder het.¹⁴²⁾ Deur middel van gereelde inspek=

137. Vaughan en Archer, op. cit., p. 47.

138. Vgl. Curtis, op. cit., pp. 44-48 vir 'n bespreking van die "Grammar-skole" en pp. 126-131 oor die "public-schools". Vergelyk verder Lawson en Silwer, op. cit., pp. 195 e.v..

139. Murphy, op. cit., p. 10.

140. Adamson, op. cit., p. 245.

141. Vaughan en Archer, op. cit., p. 38.

142. Curtis en Boulwood, op. cit., p. 56.

sies het die sentrale owerheid toegesien dat daar geen wanbesteding van hierdie toelaes geskied het nie.¹⁴³⁾

Die Newcastle-onderwyskommissie wat in 1861 verslag uitgebring het, het verdere aanbevelings vir die verskaffing van goedkoop elementêre onderwys gemaak.¹⁴⁴⁾ Daar is aanbeveel dat hulptoelaes aan skole in die vervolg op tweeërlei wyse toegeken moes word, nl. op 'n grondslag van sekere algemene kriteria en tweedens op 'n grondslag van individuele eksaminering van elke leerling.¹⁴⁵⁾

Die Hersiene Kode wat die oorspronklike aanbevelings van die Newcastle-onderwyskommissie vervang het, het egter op 'n meer kommersiële as 'n opvoedkundige grondslag berus. Gevolglik is daar met die Onderwyswet van 1870 gepoog om die kritiek uit die weg te probeer ruim. Die skoolrade kon voortaan plaaslike belastings hef, waar die skoolfonds, bestaande uit regeringstoelaes en skoolgelde, ontoereikend was. Dit het meegebring dat die skoolgelde van behoëftige leerlinge uit hierdie belastings gedek is.¹⁴⁶⁾

Eers met die 1876-Onderwyswet is vir die eerste keer riglyne neergelê wat die beginsel van gratis onderwys onderstreep het. Die wet het bepaal dat ouers wat nie in staat was om die gewone skoolfoeie aan 'n openbare skool te betaal nie, aansoek kon doen vir die betaling van hierdie foeie deur die kurator van die distrik waarin die skool geleë was.¹⁴⁷⁾

Weens die opkoms van demokrasie gedurende hierdie tydperk, het nuwe denkrigtings t.o.v. gelyke onderwysgeleenthede vir almal na 1876 steeds sterker na vore getree. Hierdie nuwe idees het die beweging om gratis onderwys krag-

143. Wilson, op. cit., p. 13.

144. Barnard, op. cit., p. 127.

145. Lawson en Silwer, op. cit., p. 288.

146. Cruickshank, op. cit., p. 42. Curtis, op. cit., p. 276.

147. Reisner, op. cit., p. 279.

tig bevorder sodat die "Free Schooling Elementary Education Act" in 1891 aangeneem is waardeur gratis onderwys binne die bereik van alle kinders geplaas is.¹⁴⁸⁾

6.2 Voorsiening van gratis onderwys in Skotland.

In teenstelling met Engeland waar standverskille grootliks die gehalte en hoeveelheid onderwys bepaal het, was in Skotland 'n sterk demokratiese tradisie te bespeur wat meegebring het dat alle kinders geregtig was op gelyke onderwysgeleenthede.¹⁴⁹⁾ Reeds lank voor die kwessie van gratis onderwys in Engeland onder die soeklig geplaas is, het Skotland reeds pogings aangewend vir die verskaffing van gratis onderwys aan behoeftige leerlinge. In 1560 het John Knox in sy "First Book of Discipline" bepaal dat die skoolgelde van behoeftige leerlinge deur die Kerk betaal moes word. Geen leerling is op grond van armoede geweier nie.¹⁵⁰⁾ In die 1696-Wet is ook weer voorsiening gemaak vir gratis onderwys aan behoeftige leerlinge deurdat die gemeente die skoolgelde moes betaal.¹⁵¹⁾

Ook ten opsigte van gratis onderwys aan almal, het Skotland twee jaar voor Engeland tot hierdie stap oorgegaan deur in 1889 fondse beskikbaar te stel vir die verskaffing van gratis onderwys aan alle leerlinge tot st. 3.¹⁵²⁾ Teen 1893 was onderwys gratis aan alle leerlinge tussen drie en vyftien jaar.¹⁵³⁾

148. Adamson, op. cit., p. 336.
Barnard, op. cit., p. 199.

149. Curtis, op. cit., p. 513.

150. Ibid., p. 522.

151. Murphy, op. cit., p. 11. Vgl. Du Preez van Wyk, op. cit., p. 22.

152. Balfour, op. cit., p. 143.

153. Curtis, op. cit., p. 562.
Hunter, op. cit., p. 22.

7. INVOERING VAN VERPLIGTE SKOOLBESOEK.

7.1 Verpligte onderwys in Engeland.

Alhoewel verpligte skoolbesoek eers in die tweede helfte van die 19de eeu in Engeland sy beslag gekry het, is enkele pogings voor hierdie tyd aangewend om dan ten minste die noodsaaklikheid van verpligte onderwys te beklemtoon indien wetgewing dan nog nie daarvoor voorsiening gemaak het nie. Dit is begryplik waarom skoolbesoek so laat in die Engelse onderwysontwikkeling verpligtend gemaak is, want dit was eers in die loop van die 19de eeu dat daar 'n werklike belangstelling in die onderwys as geheel te bespeur was.¹⁵⁴⁾

In 1791 het Thomas Paine in sy "Rights of Man" reeds aangedring op verpligte skoolbesoek vir kinders onder veertien jaar.¹⁵⁵⁾ Met die aanname van die Fabriekswet van 1833 is die eerste stap deur wetgewing geneem om te verseker dat kinderarbeiders verplig was om twee uur per dag onderrig te ontvang.¹⁵⁶⁾ 'n Stelsel van staatsinspeksie is ingestel om te verseker dat hierdie bepalings streng nagekom word.¹⁵⁷⁾

Met betrekking tot skoolbywoning het die Newcastle-onderwyskommissie in 1861 bevind dat hierdie aangeleentheid nog baie onbevredigend is.¹⁵⁸⁾ Die kommissie het egter op hierdie stadium nie verpligte skoolbesoek vir alle kinders aanbeveel nie, omdat daar nog te veel politieke, sosiale en godsdienstige

154. Die rede vir hierdie oplewing moet toegeskryf word aan verskeie faktore waarvan die politieke radikalisme aan die einde van die 18de eeu, die invloed van filantropisme op die onderwys, die utilitarianisme en die veranderinge binne die gemeenskapslewe self, as die belangrikste beskou kan word. Vgl. Lawson en Silwer, op. cit., p. 288 e.v..

155. Barnard, op. cit., p. 54.

156. Vaughan en Archer, op. cit., p. 40.

157. Reisner, op. cit., p. 246.

158. Curtis en Boulwood, op. cit., p. 69.
Reisner, op. cit., pp. 259-260.

tige struikelblokke in die weg was.¹⁵⁹⁾

Tussen die jare 1870 en 1880 het die Onderwysdepartement verskeie pogings aangewend om nie alleenlik elementêre onderwys verder uit te hou nie, maar om veral gereelde skoolbywoning aan te moedig. Hierdie pogings het daartoe gelei dat daar 'n aansienlike toename in die aantal kinders bo die ouderdom van 13 jaar was wat skole bygewoon het.¹⁶⁰⁾

Die 1870-Onderwyswet het steeds nie skoolbywoning verpligtend gemaak nie,¹⁶¹⁾ maar het aan skoolrade magtiging verleen om met goedkeuring van die Onderwysdepartement, bywette uit te vaardig om ouers te verplig om hulle kinders tussen die ouderdomme van 5 jaar en 13 jaar skool toe te stuur.¹⁶²⁾ Na 1870 is toenemende erkenning aan die noodsaaklikheid van elementêre onderwys verleen en daarom het die opvatting dat verpligte onderwys 'n noodsaaklikheid geword het, steeds groter ingang gevind. Die Elementêre Onderwyswet van 1876 was dus 'n direkte uitvloeisel van hierdie beskouinge. Kragtens hierdie wet is ouers verplig om toe te sien dat hulle kinders tussen 5 jaar en 14 jaar onderwys ontvang.¹⁶³⁾

Met die 1880-Elementêre Onderwyswet is verdere maatreëls getref om verpligte skoolbesoek strenger toe te pas. Skoolrade en skoolbesoekkomitees is ook verplig om regulasies betreffende gereelde skoolbesoek op te stel.¹⁶⁴⁾

Skoolbesoek is nou verpligtend gemaak vir alle kinders tussen die ouderdomme 5 jaar en 10 jaar.¹⁶⁵⁾ Verder kon geen kind tussen 10 jaar en 13 jaar

159. Barnard, op. cit., p. 128.

160. Curtis, op. cit., p. 174.

161. Reisner, op. cit., p. 277.

162. Curtis en Boultwood, op. cit., p. 76.
Lawson en Silwer, op. cit., p. 315.

163. Barnard, op. cit., p. 198.
Ward, op. cit., p. 75.

164. Reisner, op. cit., p. 279.

165. Barnard, op. cit., p. 198.

die skool verlaat en in diens geneem word, tensy hy in besit van 'n sertifikaat was wat kon aandui dat 'n sekere peil van onderwys bereik is nie.¹⁶⁶⁾ Die aangeleentheid van verpligte skoolbesoek is met hierdie wet dus finaal bekragtig. Die skoolverlatingsouderdom is verder in 1893 tot elf jaar verhoog en in 1899 tot twaalf jaar.¹⁶⁷⁾

7.2 Verpligte onderwys in Skotland.

Omdat Skotland reeds baie vroeg die noodsaaklikheid van voldoende onderwys besef het, is dit begryplik dat die Skotse onderwysstelsel lank voor Engeland voorsiening vir verpligte onderwys gemaak het. Reeds so vroeg as 1496 is 'n wet aangeneem waarvolgens baronne en grondeienaars verplig was om hul oudste seuns en erfgename op 8-jarige of 9-jarige ouderdom na 'n skool te stuur om onderrig in Latyn te ontvang.¹⁶⁸⁾ Dit was die eerste poging tot verpligte skoolbesoek in enige Europese land.¹⁶⁹⁾ Met die Skotse Onderwyswet van 1872 is bepaal dat alle kinders onder dertien jaar 'n skool moes bywoon. Ouers wat hierdie bepaling verontagsaam het, het hulle blootgestel aan vervolging.¹⁷⁰⁾

8. SAMEVATTING.

Uit die voorafgaande bespreking blyk dit duidelik dat die Engelse onderwysstelsel gekenmerk is deur 'n langsame ontwikkelingsgang, terwyl 'n stelselmatige beplanning van onderwysaangeleenthede nie deurgaans te bespeur is nie. Intendeel, eers teen die tweede helfte van die 19de eeu het die reorganisa-

166. Reisner, op. cit., p. 279

167. Curtis, op. cit., p. 283.

168. Kerr, J., Scottish Education, p. 3; p. 19.

169. Curtis, op. cit., p. 517. Vgl. ook Lawson en Silwer, op. cit., p. 322.

170. Curtis, op. cit., pp. 559-560.

sie van die onderwys begin vorm aanneem en is onderwysvoorsiening nie meer as die alleenreg van die aristokrasie heskou nie.

Van besondere belang vir hierdie ondersoek is egter die feit dat die Skotse onderwys op 'n suiwerder demokratiese grondslag berus het en 'n veel sterker Calvinistiese inslag geopenbaar het as wat in Engeland die geval was. Alhoewel daar tussen die Britse en Skotse onderwysstelsel 'n gedurige wisselwerking te bespeur is, was daar, in teenstelling met Engeland, egter veral drie belangrike beginsels wat reeds vanaf die vroegste tyd in die Skotse onderwys waar te neem is, nl. 'n algemene belasting vir skooldoeleindes, 'n gewetenskousule en verpligte onderwys.

Waar die Engelse en Skotse onderwysontwikkeling nou in breë trekke geskets is, sal daar in die volgende hoofstukke nagegaan word in hoeverre hierdie wesenstrekke 'n neerslag in die Vrystaatse onderwysontwikkeling gehad het.

AFDELING B

HOOFSTUK 2

DIE INPLANTING VAN BRITS-SKOTSE BESKOUINGE IN DIE ONTWIKKELENDE ONDERWYSSTELSEL VAN DIE REPUBLIEK VAN DIE O.V.S. 1848 - 1899.

1. KORT HISTORIESE OORSIG VAN ONDERWYSTOESTANDE VOOR, TYDENS EN NET NA DIE GROOT TREK.

1.1 Oordrag van die staatskoolstelsel na Suid-Afrikaanse bodem gedurende die V.O.C.-periode.

Die skoolstelsel wat met die volksplanting in 1652 na Suid-Afrika oorgedra is, was dié van die Gereformeerde staatskool. Daarnaas was die Gereformeerde Kerk deur die staat as bevoorregte en erkende kerk aanvaar,¹⁾ maar was terselfdertyd ook direk aan die bewindhebbers van die Kompanjie onderhorig.²⁾ Die stelsel wat hier ter lande oorgeplant en gaandeweg verder uitgebou is, het uiteraard noue aansluiting by die onderwysstelsel en strominge in die moederland gevind³⁾ en was na gees en inhoud dus ook sterk Calvinisties geïnspireerd.⁴⁾

As hoogste gesag het die Politieke Raad vanaf die begin van die V.O.C.-he-

-
1. Potgieter, M du T., Die Nederduitse Gereformeerde Kerk en die Onderwys van Blankes in Kaapland sedert die eerste Sinode (1824), p. 39.
 2. Badenhorst, L.H., Die aandeel van die Kerk in die opvoeding spesiaal in die Kaapprovinsie, p. 10.
 3. Vir 'n uiteensetting van die onderwysbeheer in Nederland, vgl. Vermaak, D., Die agtergrond en implikasies van enkele beginsels in verband met 'n nasionale onderwysbeleid vir die Republiek van Suid-Afrika, p. 92 e.v.; Fourie, D.G.J., Godsdiens, Onderwys en Politiek in die Kaapkolonie, pp. 3 - 4; Malherbe, E.G., Education in South Africa, p. 21 e.v..
 4. Ploeger, J., 'n Inleiding tot die studie van die Christelik-Nasionaal Onderwys in Suid-Afrika, met besondere verwysing na die Zuid-Afrikaansche Republiek, p. 3; Van Zijl, H.E., Die reorganisasie van Kaapland se skoolstelsel, p. 1; Fourie, op. cit., p. 3.

wind tot die stigting van skole oorgegaan.⁵⁾ Hierin is dus die gereformeerde beginsel beliggaam dat die staat vir die stigting van skole verantwoordelik is.⁶⁾ Hierdie gereformeerde staatskole het dan ook tot aan die einde van die V.O.C.-periode in 1795 die belangrikste openbare skole aan die Kaap gebly.

Gedurende die eerste 62 jaar van die volksplanting was daar egter nog geen besondere liggaam wat vir die beheer van die onderwys verantwoordelik was nie. Ook het 'n algemeen geldende onderwyswet nie bestaan nie. Die dorpskole was oorwegend onder die beheer van die kerkrade, terwyl weinig kontrole vanaf staatsweë oor die privaatskole uitgeoefen is.⁷⁾ Eers met die uitvaardiging van Goewerneur De Chavonnes se *Ordonnantie van de School Ordening*⁸⁾ in 1714 is die eerste stap tot die vasstelling van 'n algemeen geldende onderwysbeleid geneem.

Ten opsigte van die beginsels wat in hooftrekke in hierdie wet beliggaam is, wys Greyling daarop dat die gees en rigting van die skole konfessioneel Christelik en nasionaal was in soverre ons hierdie begrip op die destydse Suid-Afrika van toepassing kan maak. Die nasionale gees het uiting gevind in die onderrig van die moedertaal (Nederlands) en in die oordraging van tradisies deur die voorouers.⁹⁾

-
5. Die eerste skool is in 1663 in Kaapstad opgerig met Ernestus Back, die sieketrooster as onderwyser. Vgl. Cilliers, D.H., Die stryd van die Afrikaanssprekende in Kaapland om sy eie skool (1652-1939), p. 12; Visagie, J.H.H., 'n Histories-Kritiese studie van die ontwikkeling van die onderwys in die Kaapse Skiereiland en omgewing, 1839-1915, p. 2.
 6. Potgieter, op. cit., p. 39; Vermaak, op. cit., p. 104.
 7. Franck, J.M.L., Onderwys in die Paarl gedurende die 19de eeu, 1804-1905, p. 2; Du Toit, op. cit., pp. 83 - 84.
 8. Vgl. Nell, W.L., Onderwys op Stellenbosch (1806-1866), pp. 3 - 5 en Du Toit, op. cit., pp. 87 - 89 vir 'n uiteensetting van die onderskeie regulasies soos vervat in De Chavonnes se wet.
 9. Greyling, E., Christelike en Nasionale Onderwys, dl. II, pp. 31 - 32.

Een van die belangrikste bepalings van die De Chavonnes-Wet was die aanstelling van 'n Raad van Skolarge wat in die toekoms oor onderwysbelange moes waak, maar onder die direkte gesag van die Politieke Raad gestaan het.¹⁰⁾ Hierdie bepaling van die wet was van besondere betekenis vir die onderwys in die geheel, want hiermee is gepoog om beide die openbare onderwys in die gereformeerde staatskool en private onderwys onder staatsbeheer te plaas.¹¹⁾

1.2 Die Kerk-staat verhouding binne die raamwerk van die staatskoolstelsel.

Die koms van Jan van Riebeeck na Suid-Afrika het ook die verbreiding van die Gereformeerde Kerk alhier tot gevolg gehad. Vermaak wys daarop dat hierdie nie 'n toevallige gebeurlikheid was nie, want reeds sedert die stigting van die V.O.C. in 1602 het hierdie handelsmaatskappy hom beywer vir uitbreiding van die beginsels soos in die Gereformeerde Kerk beliggaam is. Die latere oktrooi van 1622 het die owerheid aan die Kaap verder verplig om die Gereformeerde Kerk in sy gebiede uit te brei en te beskerm. Die Kaapse Gereformeerde Kerk was dus nie bloot 'n afskeiding van die Gereformeerde Kerk in Nederland nie, maar het onder die V.O.C.-bewind vanuit die volksplanting self gegroei.¹²⁾ Die noue samewerking tussen Kerk en staat ten opsigte van onderwysaangeleenthede gedurende hierdie eerste honderd-en-vyftig jaar van die volksplanting kan dus grotendeels aan hierdie onderlinge verbondenheid gewyt word.

Alhoewel die hoogste gesag in die hande van die staat was, is die behartiging van die onderwys in die praktyk aan die sorg van die Kerk toevertrou,¹³⁾

10. Vgl. Potgieter, op. cit., p. 44; Vermaak, op. cit., p. 106; Malherbe, op. cit., pp. 37 - 38 en Franck, op. cit., p. 3.

11. Vermaak, op. cit., p. 106.

12. Vermaak, op. cit., p. 100. Ploeger, op. cit., p. 4 wys verder daarop dat die Kerk in Nederland ook geen gesag oor die koloniale predikante besit het nie.

13. Visagie, op. cit., p. 2.

soos dit trouens ook in Nederland en sy oorsese gebiede die geval was. Nie alleen was die meeste onderwysers kerkbeamptes nie, maar ook deur die keuring van aspirant-onderwysers, deur die onmiddellike toesig oor en inspeksie van skole het die kerkrade en predikante 'n aktiewe aandeel in onderwyssake geneem.¹⁴⁾ Die slotsom van Malherbe in hierdie verband is dat: "It is directly due to the zeal and efforts of the Dutch Reformed Church that these people did not grow up altogether destitute of education."¹⁵⁾

'n Soortgelyke samewerking onder gesag van die staat het ook tussen Kerk en staat bestaan ten opsigte van die beheer van die onderwys in die buiteland. Veral in hierdie meer afgeleë gebiede het die Kerkraad 'n veel belangriker rol gespeel aangesien die buitelandse gemeentes meer kontak met die inwoners gehad het as wat die geval met die Politieke Raad was. Die kerkrade in die buitelandse gemeentes moes ook hier die werk van die Rade van Skolarge oorneem omdat daar nog geen voorsiening vir hierdie rade aldaar gemaak is nie.¹⁶⁾

Dit is wel so dat die aard en inhoud van die onderwys baie beperk was. Vir die kerk was die einddoel daarvan voorbereiding vir lidmaatskap van die Kerk. Nogtans het dit aan die behoeftes en eise van die tyd voldoen. Dit het die koloniste van algehele ongeletterdheid gevrywaar en gehelp om die grondslag te lê van die godsdienssin en Bybelgebondenheid wat ons voorouers gekenmerk het.¹⁷⁾ Aan die einde van die V.O.C.-periode in 1795 het hierdie kenmerk reeds 'n onverbreeklike deel van ons volk se kultuur uitgemaak. Die oudste en teweens die vernaamste deel van die begrip Christelik-Nasionaal met betrekking tot die onderwys, is reeds in hierdie tydperk van ons volksbestaan duidelik

14. Badenhorst, op. cit., p. 32; Fourie, op. cit., p. 6.

15. Malherbe, E.G., op. cit., p. 45.

16. Du Toit, P.S., Onderwys aan die Kaap onder die Kompanjie, 1652-1795, p. 298.

17. Nell, op. cit., p. 8.

lik omlin en het dit beslag gekry.¹⁸⁾

1.3. Huisonderwys.

Afgesien van die openbare skole wat gaandeweg in en rondom Kaapstad geopen is,¹⁹⁾ was daar diegene van die bevolking in die afgeleë gebiede wat versto-ke was van enige georganiseerde skoolonderrig. Die huisgesin was dus gro-tendeels die enigste aangewese instelling om aan die kinders die eerste be-ginsels van onderwys te verskaf.²⁰⁾ Uiteraard was hierdie soort huisonder-wys op 'n baie elementêre lees geskoei en het hoofsaaklik ten doel gehad om die kinders die Bybel te leer lees en die belydenisskrifte te laat bemeester, sodat die ouers se Calvinistiese oortuigings aan die kinders oorgedra kon word. In hierdie verband meld Vermaak dat op hierdie wyse 'n tipiese Afri-kaanse onderwysstelsel gebore is waarin die ouer self vir die onderwys van sy kinders voorsiening gemaak het en ook self die gees en rigting van die onderwys bepaal het.²¹⁾

'n Gebruik wat algemeen aan die Kaap in swang was en ook 'n besliste invloed op die onderwys uitgeoefen het, was die indiensneming van regeringsamptena-re, gedroste matrose en soldate om as knegte op die plase van die koloniste te werk en terselfdertyd die kinders van die huis en omliggende plase in die elementêre beginsels van onderwys te onderrig. Alhoewel soms van twyfelag=

-
18. Ploeger, op. cit., p. 6 kwalifiseer die begrip *Christelik* as sou dit in ooreenstemming wees met die dogma van die Hervormde Kerk van die Nederlandse Republiek.
19. Du Toit, Onderwys aan die Kaap onder die Kompanjie, n. 68, is van mening dat daar aan die begin van die 18de eeu slegs so-wat vyf skole in Kaapstad en omstreke bestaan het. Met die eerste Britse Besetting in 1795 was hier altesaam nege Hollandse laerskole. Vgl. Cilliers, op. cit., p. 28.
20. Badenhorst, op. cit., p. 265.
21. Vermaak, op. cit., p. 108.

tige karakter, moet egter toegegee word dat hierdie boereskoolmeesters in baie gevalle baanbrekerswerk op die voorposte van die beskawing verrig het en sodoende voorkom het dat die Afrikanerkind geheel en al ongeleerd opgegroei en tot geestelike en kulturele degenerasie verval het.²²⁾

Samevattend moet hierdie periode in ons volksontwikkeling as van besondere belang beskou word, veral in die lig van die latere verloop van die geskiedenis en in die besonder die onderwysontwikkeling in die nuwe Boererepubliek oorkant die Oranjerivier. Gedurende hierdie eerste 150 jaar van die volksplanting is 'n nuwe volk, die Afrikaner, gebore, met sy eie Boerevolksaard, godsdiens, lewensbeskouing, sedes en gewoontes, kultuur en tradisies. Dit was dan ook hierdie ingebore volksaard wat verseker het dat die Afrikaner in die Noorde, niëteenstaande Engelse indringing op alle lewensterreine, steeds staande kon bly teen hierdie invloede van buite.

2. ONDERWYSONTWIKKELING ONDER DIE BATAAFSE BEWIND.

2.1 Nuwe strominge ten grondslag van De Mist se onderwyservorming.

Wanneer Coetzee 'n uiteensetting gee van die stryd om die skool in die 19de eeu, is hy van mening dat die onderwys 'n nuwe fase betree het met die uitbreek van die Franse Revolusie en dat hierdie strominge feitlik dwarsdeur die 19de eeu ook in die onderwys te bespeur was.²³⁾ Die 19de eeu word dus gekenmerk deur die veranderinge in die kontrole van die opvoeding en gepaard daarmee 'n merkwaardige uitbreiding van die opvoedingsgeleentheid.

22. Vgl. Du Toit, Onderwys aan die Kaap onder die Kompanjie, p. 68 e.v., p. 261 e.v.; Vermaak, op. cit., p. 108; Badenhorst, op. cit., pp. 32 - 33 en Du Toit, P.S., Onderwys in Kaapland, 'n Historiese Oorsig, 1652-1969, p. 27.

23. Coetzee, J.C., Vraagstukke van die Opvoedkundige Politiek, p. 99.

Die oorheersende stroming na die Franse Revolusie was dat die staat en nie die Kerk nie die hoogste gesag in die opvoeding moes wees. Die skool was verder geen kerklike instelling nie, maar essensieel 'n burgerlike of maatskaplike instelling. Die doel van die skoolonderwys moes wees die bevordering van die wêreldlike belange van die gemeenskap en die welvaart van die staat en nie soseer die bevordering van die godsdienstige en kerklike belange nie. Die gevolge van hierdie nuwe filosofie het daartoe gelei dat die opvoeding in 'n toenemende mate gesekulariseerd geraak het.²⁴⁾

Ook Nederland het hierdie nuwe strominge nie ontkom nie, sodat die skool se noue bande met die Kerk daar verbreek is. Die vroeër Christelike owerheidsskool is sodoende omgeskakel in 'n neutrale staatskool. Dit is dus begryplik dat met De Mist se koms na die Kaap hy hierdie denkbeelde hier sou oorplant, aangesien hy sterk onder die invloed van die revolusionêre idees van die laaste helfte van die 18de eeu gestaan het.²⁵⁾

2.2 Neutrale staatskool deur De Mist oorgeplant.

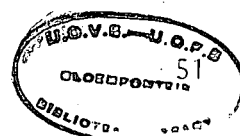
2.2.1 Staatsbeheer oor die onderwys.

Die uitvaardiging van De Mist se kerkorde op 25 Julie 1804 en sy skoolorde op 11 September 1804 het beslis die hoogtepunte in sy liberale bewind gekenmerk.²⁶⁾ Nie alleen is 'n nuwe tydperk in die onderwyswetgewing hierdeur ingelui nie, maar geheel nuwe denkbeelde t.o.v. die onderwys en godsdiens is daargestel.

24. Coetzee, op. cit., p. 100.

25. Vgl. Fourie, op. cit., p. 9 en Cilliers, op. cit., p. 21.

26. Vgl. Du Toit, Onderwys in Kaapland, pp. 34-36; Van der Walt, A.J.H., Wiid, J.A., en Geyer, A.L., Geskiedenis van Suid-Afrika, dl. I, pp. 211 - 212 en Du Toit, Onderwys aan die Kaap onder die Bataafse Republiek, pp. 27 - 38 vir 'n bespreking van die bepalings van hierdie kerk- en skoolordes.

Die skoolorde het o.a. bepaal dat die toesig oor die onderwys, wat voorheen uitsluitlik die taak van die kerkrade was, voortaan aan die goewerneur en 'n Raad van Skolarge opgedra sou word.²⁷⁾ Hierdie Raad van Skolarge het uit sewe lede bestaan waarvan drie lede predikante was.²⁸⁾ Die insluiting van predikante was egter bloot 'n toegewing om aansluiting by die bestaande praktyk te vind. Verder is voorsiening gemaak vir onderwys in die eerste beginsels van die Christelike godsdiens.²⁹⁾

'n Noukeurige ontleding van hierdie kerk- en skoolordes bring veral die volgende nuwe beginsels na vore: die verantwoordelikheid van die staat om volks- onderwys te reël sodat die jeug volgens die verligte denkkeelde tot goeie staatsburgers omvorm kon word³⁰⁾ en die onttrekking van die onderwys aan die gesag en direkte invloed van die Kerk, waardeur die Calvinistiese beginsels uit die skole uitgesluit is.³¹⁾ Dit het dus in die praktyk die verwêreldliking van die onderwys beteken. Maar in die gees van sy tyd het die verwêreldliking van die skool nie die afskaffing van alle godsdiensonderwys beteken nie, maar die vermyding van dogmatiese godsdiensonderwys wat bloot tot voorbereiding van lidmaatskap moes lei.³²⁾ Hierdie ingrypende veranderinge wat 'n duidelike skeiding tussen kerk en skool ten grondslag gelê het, het uiteraard heftige verset van die koloniste uitgelok.³³⁾

Alhoewel De Mist se kerkorde 'n einde aan die intieme band tussen Kerk en

-
27. Vermaak, op. cit., p. 120; Nell, op. cit., pp. 10 - 11; v.d. Westhuizen, op. cit., p. 3.
 28. Vir 'n volledige samestelling van hierdie Raad van Skolarge, vgl. Badenhorst, op. cit., p. 35; Du Toit, Onderwys aan die Kaap onder die Bataafse Republiek, pp. 28-29.
 29. Ploeger, op. cit., p. 23; Visagie, op. cit., pp. 9 - 10.
 30. Badenhorst, op. cit., p. 35; Vermaak, op. cit., p. 121.
 31. Visagie, op. cit., p. 10; v.d. Walt, Wiid en Geyer, op. cit., pp. 212 - 213.
 32. Greyling, op. cit., dl.I, p. 119; Potgieter, op. cit., p. 53.
 33. Ibid.

staat gemaak het en daardeur die Gereformeerde Kerk se aanspraak op bevooringting deur die staat nie langer erken het nie, is die Kerk egter tegelykertyd deur ander bepalings weer direk afhanklik van en ondergeskik aan die staat gestel.³⁴⁾ Die Kerk het feitlik geen regte ontvang om interne sake sonder toestemming van die staat te reël nie.

3. BRITSE ANGLISASIESTREWE NA 1806.

3.1 Botsende beskouinge tussen die ontwakende Afrikanervolk en die nuwe Britse bewindhebbers.

Die tweede en finale oorgawe van die Kaap aan Brittanje in 1806 het 'n einde aan De Mist se hervormingspogings gemaak. Hierdie tweede verowering het Brittanje nie moeilik geval nie, maar om hierdie oorwinning egter te bestendig was 'n verdere verowering nodig: die Afrikanervolk moes van sy tradisionele ankers losgemaak word en deur 'n proses van verengelsing tot Britse sienswyse oorgehaal word. Dit moes 'n geestelike verowering wees waardeur die Boerevolk deur middel van die skool, die taal, die kerk, geskiedenis en kultuur van die veroweraar tot oorgawe en aanvaarding gedwing moes word. Dit het beteken dat die Afrikaner sy eie nasionale besit moes prysgee sodat dit vervang kon word deur die vreemde ideologieë van die Angel-Saksiese wêreld.³⁵⁾

Die toepassing van die Engelse imperiale denkrigtings na 1806 moes dus noodsaaklik op 'n botsing tussen Boer en Brit uitloop. Oor hierdie stryd is Vermaak se slotsom dat dié twee denkrigtings gedurende die 19de eeu as

34. Vgl. Fourie, op. cit., p. 12 vir 'n samevatting van hierdie betrokke artikels van die Kerkorde.

35. Vermaak, op. cit., p. 127.

twee onversoerbare en botsende magte teenoor mekaar te staan gekom het: die Engelstalige beskouinge teenoor die jong maar lewenskragtige Boerevolk wat sy eiesoortige ontwikkeling as 'n geboortereg beskou het.³⁶⁾

Vir doeleindes van hierdie studie is die tweede verowering en die daarmee gepaardgaande strewe van verbritsing van besondere betekenis, want Brittanje sou alle pogings aanwend om te verhoed dat nuwe onafhanklike state in die Noorde ontstaan waarvan die identiteit nie die stempel van die Britse Imperiale Ryk gedra het nie. Vandaar die agtervolging van die Afrikaner toe dié hom oorkant die Oranjerivier gaan vestig het. Dit sal dus nodig wees om dieper op enkele wesenstrekke van die Britse verengelsingspolitik na 1806 in te gaan en nader toe te lig.

3.2 Doelbewuste pogings tot anglisasie.

Omdat die nuwe bewindhebbers besef het dat 'n beleid van verengelsing slegs effektief toegepas kon word indien 'n sterk gesentraliseerde landsbestuur aan die roer van sake was, is dadelik tot hierdie stap oorgegaan deur alle wetgewende en uitvoerende gesag in die hande van die goewerneur te plaas. Die Politieke Raad is afgeskaf en die Hoë Geregshof is direk onder die gesag van die goewerneur geplaas.³⁷⁾ Hierdie oordrewe konsentrasie van gesag in die hande van die goewerneur het in der waarheid aan despotisme gegrens.³⁸⁾ Veral gedurende Lord Charles Somerset se bewind is 'n algehele outokratiese regeringsvorm aangetref. Die feit dat die Bybel- en Skoolkommissie, wat die skakel tussen skool en staat was, mettertyd in 'n nuttelose instelling verander het, is direk daaraan te wyte dat die werksaamhede van hierdie liggaam

36. Ibid., pp. 127 - 128.

37. Ibid., p. 128.

38. Malherbe, E.G., op. cit., p. 57 sê van hierdie despotiese gesag: "Under this form of despotism retrogression and not progress was in several respects the order of the day."

streng deur wetgewing afgebaken is en dat die goewerneur langamerhand die aanbevelings van die liggaam geïgnoreer het.³⁹⁾ Dieselfde het vir die distrikskoolkommissies gegeld wat in 1812 tot stand gekom het. Die beginsel van ouermedeseggenkap is stelselmatig uitgekakel omdat die goewerneur en die skoolkommissielede, wat deur homself aangewys is, volle seggenkap oor die onderwys verkry het.⁴⁰⁾

Met die staatsgesag stewig gevestig, kon die verengelsingsbeleid ongehinderd ten uitvoer gebring word. Reeds in 1807 beywer Luitenant-goewerneur Grey hom vir die onderwys van Engels, terwyl Kolonel Collins planne beraam om d.m.v. Engelse onderwysers die kinders te verengels, sodat "the rising generation would be all Englishmen."⁴¹⁾ Om sy ideaal van 'n verengelsde staatsdiens te verwesenlik het Cradock die onderwys in die algemeen en die Latynse skool in die besonder in Kaapstad vir die bereiking van hierdie doel gebruik. Hy het nie slegs die doel van die onderwys in 'n Engelse rigting gestuur nie, maar het ook die onderwysbeheer op Engelse lees geskoei en Engelse onderwysmetodes ingevoer.⁴²⁾

Met die koms van Somerset na Suid-Afrika is die verengelsingspogings drasties versnel en is kerk en skool gebruik om hierdie doelstelling so effektief en vinnig as moontlik te verwesenlik. Hy was bewus daarvan dat 'n verengelsde kerk en skool as kragtige hulpmiddels tot die algehele verengelsing

39. Fourie, op. cit., p. 58; Ploeger, op. cit., p. 31; Potgieter, op. cit., p. 56.

40. Vermaak, op. cit., p. 137; Du Toit, Onderwys in Kaapland, p. 57 e.v..

41. Fourie, op. cit., p. 64, soos aangehaal uit Nepgen, C.C., Die Sosiale Gewete van die Afrikaner, p. 125; Vgl. ook v.d. Westhuizen, op. cit., p. 29 i.s. Grey se strewe om die Engelse taal op skool te bevorder.

42. Sy toepassing van die Bell-Lancaster-stelsel van monitorskole soos in Engeland aangetref, is bewys hiervan. Vgl. Cilliers, op. cit., p. 32; Badenhorst, op. cit., p. 37; v.d. Westhuizen, op. cit., p. 35, 46 e.v..

van die hele bevolking kon dien.⁴³⁾ Sy stelsel van Engelse Vrye Skole wat in 1822 in die lewe geroep is, was juis 'n poging om die bevolking so spoedig moontlik te verengels. Deur gratis onderwys in hierdie skole te verskaf en onderwysers in te voer wat besiel was met die Engelse ideale en tradisies is gehoop dat die Afrikanerkind die Engelse taal en kultuur, wat verpligtend in in hierdie skole was, sou aanvaar ten koste van hul eie Calvinistiese beginsels.⁴⁴⁾ In hierdie staatskole het dit by implikasie beteken dat die gees en rigting van die huisgesin en die beginsel van ouermedeseggenkap in die onderwys nie eerbiedig is nie. Die strewe was dat hierdie skole op geloofs-terrein tot geloofsneutrale skole moes ontwikkel en op staatkundige terrein die Engelse imperiale koers moes inslaan.⁴⁵⁾

In 1822 vaardig Somerset ook sy bekende taalproklamasie uit. Verder is voorsiening gemaak vir doelbewuste verspreiding en bevordering van Engels deur die invoering van Britse setlaars en Engelse onderwysers om onderwysposte in regeringskole te vul. Ook is Skotse predikante vir die Nederlandse Gereformeerde Kerk na Suid-Afrika gebring sodat ook die kerk sodoende stelselmatig van binne verengels kon word.⁴⁶⁾ Met dieselfde motief voor oë is Skotse predikante ook enkele jare later na die twee Boererepublieke gestuur.

Dit is baie duidelik dat Somerset nie geskroom het om een van die heiligste instellings van die Afrikaner, te wete sy kerk op 'n gewetenlose wyse te gebruik om so sy doelstellings te verwesenlik nie. Daar is dus gedurende

43. Du Toit, Onderwys in Kaapland, p. 47.

44. Vermaak, op. cit., pp. 140 - 141.

45. Greyling, op. cit., dl. II, p. 37.

46. Vgl. Fourie, op. cit., pp. 49 - 51 i.s. pogings tot verengelsing van die kerk. Vgl. verder Vermaak, op. cit., pp. 133 - 139; Cilliers, op. cit., p. 33 e.v.; Badenhorst, op. cit., p. 38; Ploeger, op. cit., p. 31 e.v. vir volledige besprekings van Somerset se anglisasiepogings.

hierdie tyd kragdadig gepoog om die Christelike en nasionale beginsels van die Afrikanerjeug af te takel in 'n poging om hierdie opkomende geslag tot die kultuur en tradisies van die Britse Ryk oor te haal.⁴⁷⁾

3.3 Verset teen anglisasiepogings.

Gelukkig vir die Afrikaner het vanuit eie geledere dadelik verset gekom toe hulle moedertaal doelbewus uit die skole geweer is en die besef posgevat het dat hulle kulturele voortbestaan en eie volksaard bedreig word. As reaksie teen hierdie doelbewuste verdringing van Hollands het baie Afrikanerouers hul kinders uit die staatskole geneem en was private onderwys en huisonderwys weer aan die orde van die dag.⁴⁸⁾ Dit was juis in hierdie skooltjies en tuis waar die gereformeerde beginsel weer eens bevestig is want by die oprigting, instandhouding en beheer van hierdie private skole het die ouers bepaal dat die gees en rigting van die onderwys by hernuwing Christelik-Nasionaal moes wees.⁴⁹⁾

Met die aanbreek van die Groot Trek was dit dan ook hierdie Christelik-Nasionale beginsel wat as behoudende element van die Afrikanervolk saam na die binneland gedra is en tot verdere ontplooiing gedy het, nieteenstaande voortgesette pogings om die volksaard van die Afrikaner selfs in die nuwe Boere-republieke nie onaangetas te laat nie.

47. Vermaak, op. cit., p. 136.

48. Du Toit, Onderwys in Kaapland, pp. 50-51 meld in die verband dat baie koloniste egter prinsipiëel nie gekant was teen uiteindelijke verengelsing nie, omdat hulle dit as 'n onvermydelike saak beskou het. Andere was weer nie onwillig om die taal van die veroweraar aan te leer nie, maar hulle was gekant teen die regering se plan om Hollands as kultuurtaal heeltemal te laat verdwyn. Vgl. ook Ploeger, op. cit., p. 36.

49. Vermaak, op. cit., p. 138.

4. DIE OPVOEDINGSIDEAAL VAN DIE AFRIKANER WAT HOM OORKANT DIE ORANJE=RIVIER GEVESTIG HET.

Die noodgedwonge onderwerping van die Afrikaner aan die Britse gesag met sy strewe om die staatsbestuur, die skoolwese, die geregshoue en die kerk van die Boer te verengels, sowel as die onmag van die regering om die naturelle=probleme op te los, het noodwendig by die Boerevolk positiewe verzet uitgelok wat tot 'n kragdadige stryd tussen Boer en Brit ontwikkel het.⁵⁰⁾ In die harte van duisende Afrikaners het die sterk drang na vryheid van gewete, godsdiens, taal en selfontplooiing en die wil om as 'n aparte volk met 'n eie goddelike roeping te bly voortbestaan, ontbrand. Vir die Afrikaner was daar dus geen ander keuse nie as om die ongetemde binneland in te trek om so die strewe na die verkryging van 'n selfstandige Boerestaat waarin die beginsel van ware vryheid vervat sou wees, te verwesenlik.⁵¹⁾

Uiteraard was daar op die trekpad en selfs gedurende die eerste jare van die twee Boererepublieke benoorde die Oranjerivier weinig sprake van 'n georganiseerde onderwysstelsel.⁵²⁾ Nogtans was die Voortrekkerkind nie gedurende die trek van alle onderwys verstoke nie, want in die Voortrekkersamelewing het die opvoeding en onderwys hoofsaaklik weer in sy 17de en 18de eeuse vorm herleef, d.w.s. huisonderwys en die oprigting van klein private skooltjies waar kinders in elementêre lees-, skryf- en rekenvermoë onderrig ontvang het met die uiteindelijke doel om lidmaatskap van die kerk te verkry.⁵³⁾ Die

-
50. Vir 'n bespreking van die redes vir die Groot Trek vgl. v.d. Walt, Wiid en Geyer, op. cit., p. 264 e.v.; Lubbe, J.J., Lewensomstandighede en Opvoeding van die Voortrekkerkind, pp. 63 - 68; Lugtenburg, A.H., Geskiedenis van die Onderwys in die S.-A. Republiek (1836-1900), pp. 15 - 16.
51. Coetzee, J.A., Meyer, P en Diedericks, N., Ons Republiek, pp. 88 - 89.
52. Vermaak, op. cit., p. 157. Vgl. ook Lubbe, op. cit., pp. 88 - 89 waarin genoem word dat in beide die grondwette van 1836 en 1837 geen melding van die onderwys as sodanig gemaak is nie.
53. Ploeger, op. cit., p. 39; Lubbe, op. cit., p. 71, 73; Fourie, op. cit., pp. 88 - 89.

sedelik-godsdienstige opvoeding van die Trekkerkind was juis bedoel en toegespits op 'n voorbereiding vir die aflegging van die belydenis van die geloof. Daarom was die eintlike opvoeding 'n godsdienstige, want vir die Trekker het sy godsdiens die hoogste prioriteit van sy menswees beteken.⁵⁴⁾ Op die wyse kon die opgroeiende jeug dus volle burgerreg in die volksgemeenskap bekom.

Die onderwys van die Voortrekkerkind was dus aanvanklik uitsluitlik die taak van die ouer en daarom het alle beheer oor die onderwys in die ouers self gesetel.⁵⁵⁾ Daar was dus geen sprake van staatsbeheer oor die onderwys nie. Die ouers het self oor die gees en rigting van die onderwys besluit en daarom is gedurende die hele periode van die Groot Trek daarna gestrewe om die tweeledige ideaal, nl. Christelik-Nasionale opvoeding en onderwys in die praktyk toe te pas.⁵⁶⁾ Na die Groot Trek, toe 'n tydperk van betreklike rus vir die Voortrekkers aangebreek het, was die geleentheid daar om langsaam hierdie ideale in die vorm van wette te beliggaam. Tereg meld Vermaak in hierdie verband dat die planting van die Christelik-Nasionale onderwysgedagte in die Boererepublieke die Afrikaner voor groot uitdagings gestel het om oor die wese en implikasies van Christelik-Nasionale onderwys te besin en praktiese moontlikhede en oplossings vir die implementering van hierdie beginsels in 'n georganiseerde onderwysstelsel uit te toets.⁵⁷⁾ Soos verder sal blyk was dit juis die behoud van hierdie beginsels wat die Afrikaner staande gehou het in sy verdere stryd om behoud van eie identiteit toe hy hernude aanslae van Brittanje die hoof moes bied.

-
54. Lubbe, op. cit., p. 71 maak gewag van die feit dat juis hierdie wesenstrek by die Voortrekkers verhoed het dat die opgroeiende geslag ongeletterd groot geword het.
55. Vermaak, op. cit., p. 157; Lugtenburg, op. cit., p. 21.
56. Ploeger, op. cit., p. 45.
57. Vermaak, op. cit., p. 158.

BRITS-SKOTSE INVLOED PLANT NEUTRALE STAATSKOOLGEDAGTE TYDENS DIE BESTAAN VAN DIE ORANJE-RIVIER SOEWEREINITEIT (1848 - 1854).

1. ALGEMENE ONDERWYSTOESTANDE NA AFLOOP VAN DIE GROOT TREK.

Alhoewel gegewens met betrekking tot die beginjare van die onderwys in die gebied tussen die Oranje- en Vaalriviere beperk is, blyk dit egter dat die tydperk voor en na die anneksie van die Oranjerivier-Soewereiniteit in 1848 egter deur 'n periode van stilstand en selfs agteruitgang gekenmerk is. Hierdie stilstand kan egter aan verskeie faktore gewyt word waarvan die landsomstandighede ná die Groot Trek die belangrikste skyn te wees. Die aanvanklike gebrek aan geestelike bearbeiding en die onbekombaarheid van opgeleide onderwysers moes noodwendig tot hierdie verslapping op onderwysgebied bydra en 'n remmende invloed op die kulturele, sedelike en geestelike ontwikkeling van die opgroeiende geslag uitoefen.¹⁾

Die eerste taak van die Trekkers was om hulle nuwe woongebied bewoonbaar te maak en daarom is slegs die minimum op onderwysgebied verrig. Die onderwys was tot op daardie tydstip steeds 'n private onderneming aangesien die inwoners van die Transoranje nog nie staatkundig tot 'n eenheid saangesnoer is nie.²⁾ Die doel van die onderwys tot omstreeks 1850 was dus nog hoofsaaklik ingestel op voorbereiding tot lidmaatskap van die Kerk en in 'n mindere mate ook 'n aanpassing by die praktiese lewe.

-
1. Van Schoor, M.C.E., Dr. Johannes Brill as Onderwysfiguur in die Oranje-Vrystaat, 1873 - 1907, p. 1.
 2. Grobbelaar, P.A., Middelbare Onderwys in die Oranje-Vrystaat, 1910 - 1952 met spesiale verwysing na leergange en leerplanne, p. 6.

In watter ongeordende toestand die onderwys in hierdie jare werklik verkeer het, blyk uit 'n artikel van Ds. Andrew Murray in *The Friend of the Sovereignty*, waarin hy onder andere meld dat daar onder die bevolking van die Soewereiniteit 'n beklagenswaardige onkunde heers, voortspruitende uit óf nalatigheid, óf uit onverskilligheid en geringskatting.³⁾ Telkens is daar in inleidingsartikels van genoemde koerant neerhalend na die ongeletterdheid van die gewone Boer verwys: "Few of the younger people can read or write their own language correctly, and many of them not at all. The natural consequence of such a state of anarchy is that ignorance prevails to an incredible extent - nearly all schoolmasters are deserters, and these are few and far between."⁴⁾ Maar ook van owerheidsweë is gedurende hierdie periode dikwels na die gebrek aan onderwys by die Boer verwys. In korrespondensie van mnr. Southey aan Sir Harry Smith gedateer 28 Februarie 1849, laat eersgenoemde hom as volg uit: "The Dutch Boer, as your Excellency is aware, is almost entirely uneducated; he never reads and is consequently very ignorant of anything beyond his own immediate vicinity."⁵⁾

Alhoewel baie van hierdie kritiek teen die Boer onregverdig was, het onderwystoestande in baie gevalle wel tekort gekom. In die meerderheid gevalle was die leerstof en metodes nog dié wat gedurende die trekkerperiode in swang was en is daar slegs onderrig in sang, lees, rekene en godsdiens gegee. Geen onderwys is in wetenskap en ander teoretiese vakke gegee nie,⁶⁾ want vir die praktiese Boer het dit geen waarde be-

3. Vgl. *The Friend of the Sovereignty*, 8 Julie 1850.

4. Ibid.

5. *The Friend*, 22 September 1851. Vgl. ook Lubbe, op. cit., p. 107 e.v. in sake algemene onderwystoestande in die O.R.S..

6. Calitz, C.P., Die Onderwys van die meisies in die Oranje-Vrystaat, p. 28; Grobbelaar, op. cit., p. 6; *The Friend*, 8 Julie 1850.

sit nie. Solank hulle maar in staat was om die Bybel te kom lees, 'n baal wol se waarde kon uitreken en skape tel, was dit voldoende.⁷⁾ Uit die oogpunt van die deursnee Boer was dit dus onnodige onkoste en tydrowend om hul kinders 'n verdere grondige, opheffende onderwys te laat toekom.

Ongelukkig het hierdie sienswyse van die Boer hom in die volgende aantal jare tot groot nadeel gestrek, want die dorpelinge, van wie baie Engelse en uitlanders was, het hierdie ongeletterdheid tot eie voordeel uitgebuit.

Teen hierdie agtergrond gesien is dit begryplik waarom die Boer voortdurend moes walgooi teen Engelse oorheersing op alle terreine, want die Engelsman het die waarde van deeglike onderwys maar al te goed besef. Hy wou sodoende met sy meerdere boekekennis verseker dat die Boer geen seggenskap in openbare en ander sake verkry nie. Hierdie strewe tot oorheersing van die Boer was dus reeds vroeg in die geskiedenis van die Vrystaat waarneembaar.

Alle beheer oor die onderwys voor 1848 het dus uitsluitlik in die ouers self gesetel. Hulle het besluit hoeveel onderrig vir hulle kinders nodig was, wanneer dit gegee moes word en wat geleer moes word. Die onderwystaak is verder in die meeste gevalle deur die ouers self onderneem met uitsondering van gevalle waar gekeurde onderwysers in diens geneem is. In laasgenoemde geval was so 'n onderwyser dan ook 'n persoonlike werknemer van die ouer en ten volle onder sy beheer.⁸⁾ Onderwys was dus uitsluitlik die verantwoordelikheid van die ouer, terwyl die staat geen seggenskap gehad het nie.

7. Malan, J.H., Die Opkoms van 'n Republiek, p. 399.

8. Van Loggerenberg, N.T. en Jooste, A.J.C., Verantwoordelike Opvoeding, p. 374; Bernard, P.B., 'n Onderzoek na die implementering van die Nasionale Beginsel in die Onderwysbeleid en -praktyk van die Vrystaat vanaf Republiekwording 1854 tot en met Uniewording 1910, pp. 71-72.

2. DIE BRITSE REGERING AANVAAR VERANTWOORDELIKHEID OOR DIE ONDERWYS.

Met die vestiging van die Trekkers benoorde die Oranjerivier, het 'n kort tydperk van betreklike rus en vrede ingetree. Hierdie periode was egter van korte duur, want weldra was Brittanje weer op die toneel en is die gebied tussen die Oranje- en Vaalriviere op 3 Februarie 1848 deur Sir Harry Smith tot Britse gebied verklaar.⁹⁾ Die gebied sou voortaan bekend staan as die Oranjerivier Soewereiniteit. Die anneksasie van die gebied het dan ook veranderinge in die staatkundige en opvoedkundige beleid meegebring. 'n Wetgewende Raad is in die lewe geroep met die Britse Resident as voorsitter, vier magistrats van die vier bestaande distrikte en agt genomineerde raadslede, twee uit elke distrik.¹⁰⁾

Ter regverdiging van die anneksasie het Sir Harry Smith verklaar dat naas politieke oogmerke, die agterlike toestande op kerklike en onderwysgebied hierdie stap genoodsaak het. Daarom is die belofte van die oprigting van kerke en skole ook aan die inwoners gemaak.¹¹⁾ Daar is bepaal dat skole op elke dorp gestig sou word en dat ter ondersteuning van hierdie skole 'n gedeelte van die jaarlikse surplus-inkomste vir hierdie doel aangewend sou word: "Er zal, gelijk verwacht word, een jaarlijksche overmaat van inkomsten zijn ... tot opbouwing van kerken en scholen, en salaris van Predikanten

-
9. Vir 'n volledige bespreking van die politieke gebeure tot en met die totstandkoming van die Oranjerivier-Soewereiniteit in Februarie 1848, vgl. Midgley, J.F., The Orange River Sovereignty (1848 - 1854), p. 50 e.v.; Muller, C.F.J., Die Britse Owerheid en die Groot Trek, p. 193 e.v.; McGill, D.C., British Policy and the Emigrants, pp. 101-105.
 10. Midgley, op. cit., pp. 76-77. Vgl. ook Malan, P.S., Onderwys in die Oranje-Vrystaat (1854 - 1874), p. 25.
 11. Coetzee, op. cit., p. 136; Van Loggelenberg en Jooste, op. cit., p. 372; Muller, op. cit., p. 210.
 12. Linde, A.A., Die Geskiedenis van die Onderwys in die Oranje-Vrystaat met spesiale verwysing na die Ontwikkeling van Moedertaalonderwys, p. 25, soos aangehaal uit die Proklamasie van Sir H. Smith op 8 Maart 1848.

ten Schoolmeesters."¹²⁾

Uit die voorafgaande blyk dit dat die staatkundige eenheid wat deur hierdie anneksasie geskep is, 'n stelsel van staatskole op die vyf hoofdorpe en enkele regeringsondersteunde, rondtrekkende onderwysers in die distrikte beoog het.¹³⁾ Eers twee jaar na die anneksasie is die eerste regulasies met betrekking tot die onderwys in die O.R.S. uitgevaardig, waardeur die sentrale beheer oor die onderwys deur die Britse Resident en sy Wetgewende Raad uitgeoefen is. Hierdie regulasies het onder andere bepaal dat onderwysers van staatskole bekwaam moes wees om onderwys te gee in lees, skryf, rekene, aardrykskunde, taalkunde, Engels en Hollands.¹⁴⁾ Onderwysers aan staatskole sou 'n vaste salaris van R150,00 per jaar ontvang,¹⁵⁾ terwyl skoolgelde op 25c per leerling per vak vasgestel is. Behoeftige leerlinge sou egter gratis onderwys ontvang.¹⁶⁾

In hierdie onderwysregulasies word die eerste duidelike tekens van Britse beïnvloeding gevind, want wat die onderrig van lees, skryf en rekene betref was die laeronderwys in die Britse Eilande aan die begin van die 19de eeu hoofsaaklik op hierdie drie vakke toegespits. Ander vakke soos Geskiedenis en Natuurstudie is slegs as oefengrond vir lees en skryf beskou. Dit is stellig die rede waarom hulle nie in die leerplan van die O.R.S. ingesluit is nie. Hoe belangrik die onderrig van hierdie vakke beskou is, blyk daaruit dat met die invoering van die "Payment-by-Results"-stelsel in Brit-

13. Vermaak, op. cit., p. 159.

14. Van der Merwe, J.A.B., Die Mediumvraagstuk in die O.V.S. Republiek, 1854 - 1899, p. 5.

15. Notule van die Wetgewende Vergadering van die O.R.S. 1849 - 1852, W/R 1/1. Vergadering gehou op 20 Julie 1849.

16. Linde, op. cit., p. 26; Calitz, op. cit., p. 40.

17. Balfour, op. cit., p. 15.

tanje die resultate in hierdie drie vakke as basis geneem is waarvolgens toelaes aan 'n skool toegeken is.¹⁷⁾ Ook die betaling van skoolgelde was reeds van vroeg af algemene praktyk in beide Engeland en Skotland, terwyl in albei lande voorsiening vir gratis onderwys vir behoeftige leerlinge ge= maak is. Reeds in 1696 is in Skotland tot 25c per leerling gehef vir on= derrig in lees en rekene.¹⁸⁾ Dit blyk egter ook dat hierdie stelsel van skoolgelde op identiese wyse in die Kaapkolonie toegepas is met die goedkeu= ring van die 1834-Regulasies deur Sir Benjamin D'Urban.¹⁹⁾

In die praktyk het hierdie staatsreëling van die onderwys egter nie aan die verwagtinge voldoen nie, hoofsaaklik weens die weinige finansiële steun wat van staatsweë ontvang is. Op 'n vergadering van die Wetgewende Raad gehou op 19 Februarie 1849 spreek die vergadering hom as volg uit oor die geringe finansiële steun vir die onderwys: " ... this Council regrets to find that the estimates do not afford any prospect of a sufficient sum being available for the purpose of promoting education ...".²⁰⁾ Dit is duide= lik dat die finansiële probleme waarmee die Soewereiniteit te kampe gehad het, noodwendig 'n invloed op die onderwysontwikkeling gedurende hierdie tyd= perk uitgeoefen het. Van die Britse regering se goeie voornemens om uit 'n geskatte oorskot van tussen R6,000 en R8,000 in 1850 vir onderwysdoelein= des aan te wend, het niks tereg gekom nie.²¹⁾ In die begroting vir 1851 is bv. slegs R910 vir onderwysdoeleindes beraam,²²⁾ terwyl die totale uitga=

17. Balfour, op. cit., p. 15.

18. Murphy, op. cit., p. 11.

19. Van Wyk, A.H. du Preez, Die Invloed van die Engelse Skoolwese op die Kaapse Skoolwese, 1806 - 1915, p. 52.

20. Notule van die Wetgewende Vergadering, gehou op 19 Julie 1849.

21. J.H. Malan, op. cit., p. 97.

22. Notule van die Wetgewende Vergadering, gehou op 30 Mei 1850.

we in 1852 aan onderwys bestee, selfs minder was met 'n bedrag van R878,20.²³⁾ As in gedagte gehou word dat staatstoelaes vir die onderwys in Engeland tussen 1851 en 1857 tot die bedrag van R782,000 gestyg het,²⁴⁾ blyk dit in watter chaotiese finansiële toestand die O.R.S. werklik verkeer het en in watter mate die onderwys direk daardeur geraak is.

Uit bogenoemde blyk dat daar vanaf die anneksasie van die O.R.S. geen twyfel bestaan het dat finansiële steun van staatsweë aan die onderwys gegee sou word nie. Die oorsprong van staatsteun aan skole en die invloed daarvan op die Soewereiniteit moet eerstens in die Kaapkolonie gesoek word. Alhoewel Engeland en Skotland vanaf 1833 staatsteun aan die onderwys toegesê het,²⁵⁾ is reeds tydens die bewind van Goewerneur Caledon geldelike tekorte aan skole uit die staatskas aangevul. Hierdie geldelike toekenning is later na die Somersetskole uitgebrei.²⁶⁾

3. VERONTAGSAMING VAN DIE BEGINSEL VAN OERMEDESEGGENSKAP BY VERKIESING VAN EERSTE SKOOLKOMMISSIE.

Na die vestiging van staatskole op die vyf hoofdorpe deur die nuwe Britse regering, het die Wetgewende Raad in Junie 1850 'n besluit aanvaar waarvolgens oorgegaan is tot die stigting van die eerste skoolkommissies in die O.R.S.²⁷⁾ Aan die einde van daardie jaar is die lede van die eerste skoolkommissies vir Bloemfontein en Winburg in die staatskoerant afgekondig, terwyl die verkiesing van skoolkommissielede vir Fauresmith, Smithfield en Harrismith kort

23. J.H. Malan, op. cit., p. 195.

24. Vgl. Reisner, op. cit., p. 254.

25. Vgl. hoofstuk 1, p. 24.

26. Hierdie aspek is verder volledig toegelig in hoofstuk 4, p. 89.

27. Bruwer, J.P.J., Education in the Orange Free State, p. 27.

hierna gevolg het.²⁸⁾ Elke skoolkommissie sou bestaan uit die siviele Kommissaris, die predikant van die distrik, 'n veldkornet en twee lede van die Wetgewende Raad.²⁹⁾

Met die samestelling van hierdie skoolkommissies blyk dit duidelik dat die beginsel van ouermedesegenskap nie in hierdie stelsel te vinde is nie en dat dit sonder twyfel op die destydse Kaapse stelsel gebaseer is.³⁰⁾ Op sy beurt is die Kaapse stelsel weer deur die onderwysstelsel van Engeland beïnvloed deurdat die Calvinistiese beginsel van ouermedesegenskap nie in die Engelse stelsel van plaaslike beheer oor die onderwys vervat is nie.³¹⁾

Na die stigting van skoolkommissies het die Bloemfonteinse skoolkommissie op 29 September 1852 deur 'n regeringskennisgewing die reëls en regulasies vir die bestuur van die regeringskool te Bloemfontein bekend gemaak.³²⁾ Hulle moes toestemming verleen vir die gratis onderrig van behoeftige leerlinge; die bestuur en interne reëlins van skole is aan die verantwoordelike onderwysers oorgelaat, maar die skoolkommissies sou die reg hê om na goeë veranderinge aan te bring ter bevordering van die onderwys en opvoeding van die leerlinge; een of meer skoolkommissielede moes 'n skool elke week besoek waarop die register aan hulle voorgelê moes word; 'n openbare eksamen moes aan die begin van elke kwartaal afgeneem word in teenwoor-

28. Vgl. Midgley, op. cit., p. 294 vir die name van die eerste skoolkommissielede in die onderskeie distrikte.

29. The Friend, 17 Junie 1850.

30. Toe D'Urban in 1834 voorsiening gemaak het vir die instelling van plaaslike skoolkommissies, is hierdie kommissies egter nie plaaslik gekies nie, maar deur die Kaapse regering self aangestel uit siviele kommissarisse, residentmagistrate, predikante en ouderlinge. Vgl. Du Preez van Wyk, op. cit., pp. 51-54 en p. 183.

31. Vgl. Hoofstuk 1, punt 4.2..

32. Weens ontoereikende beriggewing oor hierdie aangeleentheid is dit nie duidelik of hierdie regulasies vir die hele gebied van krag sou wees nie en of daar van elke skoolkommissie verwag is om elk hul eie regulasies op te stel nie. Vgl. The Friend, 30 September 1852.

digheid van die kommissie; daar sou twee vakansies wees waarvan die tye deur die onderwyser in oorleg met die kommissie gereël sou word.

'n Opvallende ooreenkoms tussen hierdie regulasies en die werksaamhede van skoolkommissies in Kaapland is duidelik merkbaar.³³⁾ Die feit dat administratiewe aangeleenthede soos registers reeds ter sprake was in die O.R.S.-skole, dui op verdere Britse invloed via die Kaapkolonie, want oor die invoering van hierdie administratiewe middele aldaar spreek die koloniale sekretaris hom as volg uit: "I need hardly remind you that these form an essential part of the British System whether administered under the name of Bell or Lancaster."³⁴⁾

Hierdie regulasies dui daarop dat die plaaslike beheer oor die onderwys dus grotendeels aan die skoolkommissies opgedra is en alhoewel indirekte Britse beïnvloeding hier 'n rol gespeel het, blyk dit uit beskikbare gegewens dat hierdie skoolkommissies 'n belangrike bydrae tot onderwysontwikkeling gedurende die soewereiniteitsperiode gelewer het.³⁵⁾

4. ENGELS OORWEGEND DIE MEDIUM VAN ONDERWYS.

Weens Brittanje se strewe om gebiedsuitbreiding, was dit derhalwe voor die hand liggend dat Britse belange ook in die O.R.S. voorkeur sou geniet.

33. Vgl. du Preez van Wyk, op. cit., pp. 51-52 en Coetzee, op. cit., pp. 55-56.

34. Du Preez van Wyk, op. cit., p. 50.

35. Vgl. o.a. Notules van die Wetgewende Raad, 5 Junie 1850; 1 Januarie 1852 en The Friend, 1 Junie 1850; 23 Desember 1850; 19 Januarie 1852; 30 September 1852.

Selfs voor 1848 is alle inwoners bowendien as Britse onderdane beskou³⁶⁾ en daarom het die Britse regering sorg gedra om sy taal by die verowerde te laat ingang vind. Reeds met die afkondiging van die regulasies vir die bestuur van die regeringskole is bepaal dat Engels naas Hollands in die skole onder=rig moes word.³⁷⁾ Die taal van die verowerde het dus wel erkenning naas Engels geniet, maar die lesse in die Kaapkolonie het die Britse regering waarskynlik daarvan weerhou om die Engelse taal dadelik op die Vrystaters af te dwing.

'n Bewys van die omsigtigheid waarmee die Britse regering hierdie aangeleent= hede aanvanklik benader het, blyk uit 'n inleidingsartikel van die redakteur van *The Friend of the Sovereignty*: "Let the settlers in the Sovereignty but keep one single idea consistently in view and nothing can prevent this happy result. That is to forget all distinctions, but this single one, that we are inhabitants of this country of European descent and Christians. We must sincerely hope and believe, that the day shall come ... that we shall not be known as Englishmen and Dutchman, but as Africans on this side of the Orange River."³⁸⁾ Hierdie optimistiese siening van 'n enkeling kan egter nie so maklik verwesenlik word in 'n Britse staat waar die spreektaal van die Afrikaner Afrikaans, sy leestaal Nederlands (veral die van die Statebybel-vertaling) en sy skryftaal 'n mengsel van albei was nie. 'n Bepaalde taalbeleid was dus vir staatsonderwys nodig.

Met die afkondiging van die regulasies vir regeringskole was die gebruik van

-
36. Hope van die Britse Koloniale Kantoor in Engeland het dit so gestel: "The boers who had migrated, had always been regarded by her Majesty's Government as subjects of the British Crown." Vgl. Muller, op. cit., p. 183.
37. Van der Merwe, op. cit., p. 5; Malan, P.S., op. cit., p. 26.
38. The Friend, 26 Junie 1852.

beide tale dus opsioneel in soverre elke ouer kon besluit of sy kind in Engels of Hollands onderrig moes word. Gesien in die lig van die monopolie van Engels op daardie stadium in die Kaapkolonie, het daar egter feitlik geen moontlikheid bestaan dat die Engelsman sy kind die Hollandse taal sou laat leer nie. Deur hierdie onderwysregulasies is Engels dus nie net as taal in die regeringskole ingevoer nie, maar is daardeur ook voorsiening gemaak dat dit as medium gebruik kon word. Met ander woorde, die eentalige Engelse onderwyser is hierdeur in die geleentheid gestel om aan die regeringsskole onderwys te gee. Dit blyk dus dat die Britse regering toe reeds met sy "peaceful penetration" begin het. Die pad is op die wyse geleidelik oopgemaak vir die invoer van Engels as medium. Teen die einde van die Soewereiniteitsperiode in 1854 was dit reeds duidelik watter afmetings Engelse indringing in skole aangeneem het deurdat daar net soveel eentalige Engelse onderwysers as Hollandse onderwysers aan die bestaande skole onderwys gegee het.³⁹⁾ Hierdie indringing van Engels word veral beklemtoon as in aanmerking geneem word dat die Hollandssprekendes verreweg in die meerderheid was.⁴⁰⁾

Die geleidelike indringing van Engels in skole was egter reeds voor 1852 se afkondiging van die regulasies vir regeringskole waarneembaar. Toe die Kaapse goewerneur in 1849 toestemming verleen het vir die koms van vier onderwysers uit Holland is egter duidelik bepaal dat 'n goeie kennis van Engels 'n vereiste vir aanstelling as onderwyser is.⁴¹⁾ Ook het Engelssprekende ouers dikwels hulle misnoeë te kenne gegee wanneer dit gebeur dat slegs Hollands

39. Linde, op. cit., p. 33.

40. Muller, op. cit., p. 178 verklaar dat in 1854 daar van die landelike bevolking in die O.R.S. slegs 139 Engelse grondbesitters was. Malan, P.S., op. cit., p. 38 meld dat die Hollandssprekende bevolking die Engelssprekendes in die verhouding van twintig tot een oortref het.

41. "A knowledge of English will be an indispensable qualification on the part of any teacher employed or supported by Gov. in or beyond the boundary." Vgl. Lubbe, J.J., Die Ontstaan en Ontwikkeling van Onderwyswetgewing in die Oranje-Vrystaat (1854 - 1899), p. 6.

in skole gebruik is. So is protes by die Britse Resident aangeteken oor die onvermoë van Jacobus Groenendaal, onderwyser van Fauresmith, om in Engels onderrig te gee. In antwoord op hierdie protes het die Resident beloof om by toekomstige aanstellings sorg te dra dat onderwysers in beide Engels en Hollands onderrig moes kon gee.⁴²⁾ In ooreenstemming met hierdie besluit het Owen selfs aanbeveel dat die onderwysers te Bloemfontein en Winburg weggeneem word en deur onderwysers vervang word wat ook in Engels onderrig kon gee.⁴³⁾ Daar was egter nooit enige sprake van die vervanging van die eentalige Engelse onderwysers aan regeringskole nie!

Dit blyk dus dat die indringing van Engels in die skole teen die einde van die Soewereiniteitsperiode 'n voldonge feit was en dat die Soewereiniteit 'n arbeidsveld vir die eentalige Engelse onderwyser geword het. In die jare wat sou volg het hierdie mediumvraagstuk groot onmin tussen Engelsman en Afrikaner tot gevolg gehad en het dit gedurende die Republikeinse tydperk na 1854 steeds in omvang toegeneem, soos weldra aangedui sal word.

5. NEUTRALE ONDERWYS T.O.V. DIE NASIONALE EN CHRISTELIKE BEGINSELS.

Omdat die Engelse staatskoolstelsel soos deur Lord Charles Somerset en sy opvolgers aan die Kaap geïmplementeer en die wetgewing om die skoolstelsel te verengels, 'n kragtige aanslag op die Christelike en nasionale beginsels van die Afrikaner gemaak het, het die Afrikanerouers deur middel van huis-onderwys die gereformeerde beginsels beskerm omdat die ouers self bepaal het dat die onderwys Christelik-nasionaal moes wees.⁴⁴⁾ Met die volksver-

42. The Friend, 28 Augustus 1852.

43. Vgl. Midgley, op. cit., p. 294.

44. Van der Walt, K.S., Die Nederduits Gereformeerde Kerk en die Onderwys van Blankes in die Oranje-Vrystaat tot 1900, p. 31.

huising na die Noorde was die draër van die Afrikaner se opvoedingsideaal steeds gesetel in hierdie huisonderwys en die klein private skooltjies. Gedurende hierdie pioniersjare was die onderwys in die Transoranje derhalwe 'n integrale deel van die ouerplig en was daar geen sprake van staatsbeheer oor die onderwys nie. Sodoende het die ouers dus self oor die Christelike en nasionale inhoud van die onderwys besluit en alhoewel nog elementêr en gebrekkig in die toepassing daarvan, het hierdie eerste onderwys wel op Christelik-nasionale grondslag berus.⁴⁵⁾

Die aanvang van Engelse staatsbeheer oor die onderwys in die O.R.S. het egter daartoe gelei dat neutrale onderwys ten opsigte van die nasionale en Christelike beginsels stelselmatig en toenemend op die Afrikanerkind afgedwing is, want deur die skool het Brittanje die geleentheid gesien om die Afrikanerkind te verengels.⁴⁶⁾ Dit was egter nie die gedagte dat die staat voortaan medeverantwoordelik vir die onderwys sou wees waarteen die Afrikaner in verset gekom het nie, maar wel die feit dat staatsbeheer op neutrale staatskole afgestuur het soos dit in die Kaapkolonie onder Britse bewind die geval was.⁴⁷⁾ Die Britse beïnvloeding via die Kaapprovinsie is dus duidelik waarneembaar in die Engelse staatskoolstelsel in die O.R.S., want daar was geen waarborg dat die gees van die onderwys en die lewensbeskouing van die onderwyser godsdienstig van aard moes wees nie. Volgens die 1852-regulasies vir regeringskole moes onderrig gegee word in die reeds genoemde sekulêre vakke met geen vermelding van die wyse waarop godsdiensoonderrig aan staatskole onderrig moes word nie. Daarenteen is daar in die privaatskole

45. Vermaak, op. cit., pp. 157-158.

46. Bernard, op. cit., p. 78.

47. Volgens Sir John Herschel was die doel van die onderwys om die Christelike en nasionale te verenig. Wat hy presies met „Christelike” en „nasionaal” bedoel het was egter beslis nie in ooreenstemming met die opvatting wat die Afrikaner in verband daarmee gehuldig het nie. Vgl. Fourie, op. cit., p. 77.

steeds besondere aandag aan Bybelse geskiedenis en die voorbereiding tot lidmaatskap van die Kerk gewy,⁴⁸⁾ want vir die Afrikaner was die uitlewing van sy Christelike beginsels steeds die rigsnoer in sy daaglikse lewe. Geen wonder nie dat Sir Harry Smith in 'n skrywe aan Majoor Warden meld dat die Afrikanerouers verlang het dat hulle kinders onderwys moes ontvang deur rondgaande onderwysers wat lede van die Nederduitse Gereformeerde Kerk was.⁴⁹⁾

Die Afrikaner moes dus nie alleen 'n stryd voer om die behoud van sy Christelike beginsels gedurende die Soewereiniteitsperiode nie, maar ook om die behoud van sy taal en kultuur, want die skool is doelbewus as instrument gebruik om die Afrikanerkind te verengels.

6. DIE VERHOUDING TUSSEN DIE BRITSE REGERING EN BESTAANDE KERKGENOOTS- SKAPPE.

Die Kerk as godsdienstige, maatskaplike en intellektuele instelling het reeds van die begin af 'n belangrike rol in die gebied tussen die Oranje- en Vaalriviere gespeel. Hollandse, Engelse en Duitse kerkgenootskappe het veel bygedra om die lig van beskawing en kennis in 'n jong en onontwikkelde land te versprei. Die staatsowerheid was ten volle bewus van die invloed ten goede wat van die verskillende kerke uitgegaan het en het dus nie alleen godsdiensvryheid verseker nie, maar die kerke ook alle moontlike steun verleen.

Met die eerste sitting van die Wetgewende Raad was daar reeds tekens

48. Calitz, op. cit., p. 47.

49. Olwagen, J.D., Die Ontwikkeling en Betekenis van die Plaasskool in die Republiek Oranje-Vrystaat, p. 67; Lubbe, J.J., Lewensomstandighede en Opvoeding van die Voortrekkerkind, p. 111.

van die goeie verhouding wat daar gedurende die Soewereiniteitsperiode tussen die verskillende kerke en die staat sou bestaan. Dit het ook geblyk dat die Engelse regering bewus was van die behoeftes van die bevolking op geestelike gebied en die uitwerking wat die verkondiging van die Evangelie op die volk gehad het. Op 19 Julie 1849 is die volgende besluit deur die Wetgewende Raad geneem: "That this Council ... avails itself of this, the first occasion of its meeting to express the deep sense it entertains of the importance of the Elementary Education and Religious instruction of all classes of the community and its desire not to be deferred by ordinary difficulty from an endeavour to afford every practicable facility for accomplishing these objects; and therefore resolve that His Excellency the High Commissioner be requested to recommend an Annual Grant from the Colonial Treasury of One thousand pounds for the purpose of being applied exclusively towards the salaries of Ministers and Schoolmasters."⁵⁰)

Met hierdie besluit deur die Raad het dit geblyk dat die Engelse regering nie van voornemens was om die Afrikaner sy kerk te ontsê nie, want die eerste kerk in die Soewereiniteit was die N.G. Kerk. Dit was egter ook spoedig duidelik dat na die vestiging van die Engelse kerkgenootskappe in die gebied, hulle in 'n meerdere mate verseker was van die onvoorwaardelike steun van die regering.

6.1 Nasionale doelstrewes van die N.G. Kerk as teenvoeter vir Engelse indringing.

Die vestiging van die N.G. Kerk in die gebied noord van die Oranjerivier in 1849 was 'n mylpaal in die geskiedenis van hierdie kerk, want in hierdie jaar het die Kaapse regering goedkeuring verleen vir die aanstelling van

50. Notule van die Wetgewende Raad, 19 Julie 1849.

predikante in die Oranjerivier-Soewereiniteit.⁵¹⁾ Die Kerk sou spoedig ook hier die omvattende gemeenskapsordening word waarin die voortsetting van die Afrikaanse volkswordingproses hul innerlike eenheid behou het. Kriel beskryf die vestiging van die N.G. Kerk in hierdie gebied as volg: „Die beginsels en Kerkleer van hierdie invloedryke kerk is vanaf 1836 deur die Voortrekkers oor die Oranjerivier gedra, en ook in die Noorde geplant. Hier, op nuwe bodem, het die plantjie gegroei en gebloei en eindelijk die magtigste faktor in die sosiale en kerklike lewe van die Boererepubliek geword.”⁵²⁾

Alhoewel die aandeel van die nog ongeorganiseerde N.G. Kerk aanvanklik tot die opwekking van belangstelling in die onderwys en die invoering van Hollandse onderwysers beperk was,⁵³⁾ was die N.G.-predikante aan die begin omtrent die enigste geleerde manne in hierdie gebied en moes die fakkel van beskawing en opvoeding deur hulle gedra word. Selfs in later jare toe kennis en geleerdheid meer algemeen geword het, het die N.G. Kerk deur middel van sy leraars en die sinode nog 'n leidende aandeel in die opvoeding van die jeug geneem.

Daar moet ook in gedagte gehou word dat die anglisasie of denasionalisasie die Kerk in Kaapland die Kerk swaar getref het. Daarom moes in die O.R.S. nie alleen die stryd opnuut aangeknoop word om die behoud van wat nog Hollands in homself was nie, maar ook om die algemene ontaarding van die volk te strem,⁵⁴⁾ want die Kerk het nie haar lidmate ongeletterd aangeneem nie.

51. v.d. Walt, op. cit., p. 34.

52. Kriel, J.D., Die Verhouding tussen Kerk en Staat in die Republiek van die Oranje-Vrystaat, 1854 - 1899, in Argiefjaarboek van Suid-Afrikaanse Geskiedenis, dl I, 1953, p. 167.

53. Vermaak, op. cit., p. 159 en van Loggerenberg en Jooste, op. cit., p. 374.

54. Fourie, op. cit., p. 117.

Deur te weier om persone aan te neem wat nie kon lees en skryf nie, het die Kerk die Afrikaner van analfabetisme gered.

Sedert die vestiging van die N.G. Kerk in die O.R.S. het die Britse regering by verskeie geleenthede 'n helpende hand gereik en sodoende tot die uitbouing daarvan in die gebied bygedra. Skynbaar wou die regering 'n herhaling van die gebeure in die Kaapkolonie voorkom en eerder die goedgesindheid van die Afrikaner behou as om hom nogeens in die harnas teen die regering te jaag. Reeds in 1850 het die Wetgewende Raad 'n staatstoelaag van R1000 per jaar aan die N.G. Kerk toegesê⁵⁵⁾ en sodoende die deure oopgemaak vir verdere finansiële steun in die toekoms. Op 'n ander vergadering gehou op 31 Desember 1851 het Warden bekend gemaak dat 'n gedeelte van die Koloniale invoerbelasting aan die Soewereiniteit bewillig is waardeur onder andere meer predikante vir die N.G. Kerk beroep kon word en hulle salarisse help betaal word.⁵⁶⁾ Op die volgende vergadering van die Wetgewende Raad is besluit dat die bedrag van R200 wat reeds vir die aankoop van 'n kerk- en skoolgebou in Harrismith goedgekeur is, na R450 verhoog word.⁵⁷⁾

Uit voorafgaande kan dus die afleiding gemaak word dat die Britse regering nie ongeneë was om finansiële steun te verleen ten opsigte van die behoeftes van die N.G. Kerk nie. Die Kerk is dus toegelaat om ongehinderd haar bydrae te lewer tot die opvoeding van die jeug en die geestelike bearbeiding van haar lidmate, wat in baie gevalle deur isolasie van alle beskawingsinvloede uitgesluit was. Die N.G. Kerk het sodoende verseker dat die Afrikaner steeds godsdienstig-beskaafd kon bly. Ongelukkig het daar veral gedu-

55. Notule van die Wetgewende Raad, 6 Junie 1850.

56. Notule van die Wetgewende Raad, 31 Desember 1851. Vgl. ook The Friend, 19 Januarie 1852.

57. Notule van die Wetgewende Raad, 1 Januarie 1852 en The Friend, 26 Januarie 1852.

rende die Republikeinse periode 'n negatiewe invloed van die Kerk uitgegaan wat stremmend op die onderwysontwikkeling van die Vrystaat ingewerk het, soos in hoofstuk 5 aangedui sal word.

6.2 Vestiging en aanvanklike vreedsame indringing van die Anglikaanse Kerk se Angel-Saksiese invloed.

Met die stigting van die eerste Anglikaanse gemeente in Julie 1850 te Bloemfontein⁵⁸⁾ het die Britse owerheid 'n sterk bondgenoot gevind vir die uitbreiding van Engelse heerskappy. Die Anglikaanse Kerk en sy skole was onteenseglik die draers van die Engelse kultuur, tradisies, taal en gewoontes en in hierdie sin het dit vreemd gestaan teenoor die aspirasies van die Afrikaanssprekende deel van die bevolking. In teenstelling met die nasionale doelstrewes van die N.G. Kerk, het die Anglikaanse Kerk en sy skole sterk desnasionaliserend op die Boerebevolking ingewerk.

Spoedig na die vestiging van die Anglikaanse Kerk in die gebied het dit geblyk dat die Kerk ten volle op die regering kon steun vir finansiële en ander toegewings. Alhoewel die N.G. Kerk ook 'n mate van finansiële steun van staatsweë ontvang het, was die besondere simpatieke gesindheid van die staat teenoor die Engelse kerkgenootskappe duidelik waarneembaar. Daarom het die Anglikaanse Kerk (en later ook die Wesleyaanse Kerk) 'n magtige wapen in die hande van die regering geword om die Engelse invloedssfeer in hierdie gebiede verder uit te bou en te bestendig.

Reeds kort na die stigting van die eerste gemeente het die Anglikaanse Kerk druk begin uitoefen om groter staatsteun. Tydens 'n visitasiereis in die O.R.S. in 1850 het Biskop Robert Grey van Kaapstad reeds sy ontevredenheid

58. Venter, I.S.J., Die rol wat die Engelse Kerke gespeel het in die Onderwys in die gebied tussen die Oranje- en die Vaalriviere vanaf 1826 tot 1900, p. 12.

uitgespreek ten opsigte van 'n gebrek aan staatsteun aan die Anglikaanse Kerk, terwyl die twee Hollandse predikante elk R500 per jaar ontvang het.⁵⁹⁾ Hierdie vertoë het daartoe gelei dat die Wetgewende Raad dieselfde bedrag aan die Anglikaanse Kerk bewillig het,⁶⁰⁾ 'n besluit wat heelhartig deur Sir Harry Smith bekragtig is.⁶¹⁾ Verskeie ander skenkings is met verloop van tyd aan die Kerk gedoen,⁶²⁾ terwyl die *Society for the Promotion of Christian Knowledge* en die *Society for the Propagation of the Gospel* in Engeland ook geldelike bystand verleen het.⁶³⁾ Die bemoeiing van hierdie verskillende Engelse genootskappe kan geen twyfel laat dat die onderwys in die kerkskole deurdrenk was van die Angel-Saksiese ideologieë nie. Dit was ook een van die hoofredes waarom die Anglikaanse Kerk besliste voorkeur aan kerkskole bo staatskole gegee het, "because not only was this the only way to get a sound religious education, but a sound English education."⁶⁴⁾ Op die wyse kon die Kerk dus ongehinderd die Britse denkrigtings in hul eie skole propageer sonder inmenging van staatsweë. Hierdie kerkskole het die Anglikaanse Kerk veral gedurende die Republikeinse periode die ideale geleentheid gebied om die Engelse invloed steeds sterker te laat geld in 'n staat waar Engeland nie meer die bewindhebber was nie. Die aanvanklike vreedsame indringing van die Anglikaanse Kerk se invloed in die O.R.S. het

59. Ibid., p. 24.

60. Notule van die Wetgewende Raad, 6 Junie 1850.

61. The Friend, 5 Augustus 1850.

62. 'n Bedrag van R250 is deur die Wetgewende Raad geskenk vir die oprigting van 'n kerkgebou. Vgl. Notule van die Wetgewende Raad, 6 Junie 1850. In Januarie 1852 het die Raad 'n verdere bedrag van R500 aan die Anglikaanse Kerk toegeken as salaris vir die Bloemfonteinse leraar. Vgl. Notule van die Wetgewende Raad, 1 Januarie 1852. Benewens hierdie geldelike skenkings is erwe vir 'n kerk en pastorie aan die gemeente in Bloemfontein geskenk, terwyl dieselfde aan die gemeente op Harrismith gegee is. Vgl. Venter, op. cit., pp. 24-25. 'n Huis as pastorie en 'n watererf is ook later deur Warden aan die Bloemfonteinse Gemeente geskenk. Ibid., p. 84.

63. Ibid., pp. 78-79.

64. Ibid., p. 50, soos aangehaal uit die Southern Cross, Januarie 1891.

geleidelik momentum verkry sodat die Afrikaner in die jare wat sou volg steeds meer wal moes gooi teen hierdie indringing in die skole en op maatskaplike vlak.

7. KRITIESE SAMEVATTING.

Uit die algemene onderwysontwikkeling gedurende die Soewereiniteitsperiode is daar sekere aspekte wat nadere toeligting verdien. Dit blyk in die eerste plek dat 'n redelike mate van direkte Brits-Skotse beïnvloeding wel op die onderwysontwikkeling van die gebied ingewerk het.

Alhoewel geen voorsiening vir sekondêre onderwys gemaak is nie, het dit die onderwysers vry gestaan om onderrig te gee in vakke soos matesis en die klassieke tale.⁶⁵⁾ Wanneer die leerplanne van sekondêre skole in Engeland en Skotland nagegaan word, blyk dit watter oorheersende plek die klassieke tale, Latyn en Grieks in die leerplan ingeneem het. Veral Latyn is van die grootste belang beskou sodat die onderrig van Engels dikwels in Skotse skole agterweë gelaat is ten koste van Latyn.⁶⁶⁾ Met die uitvaardiging van die 1852-regulasies vir regeringskole moes die owerheid sekerlik gehoop het dat in navolging van Engeland en Skotland hierdie vakke mettertyd 'n integrale deel van die leerplan in die O.R.S. sou uitmaak, want daarom is ook in die regulasies daarvoor voorsiening gemaak. Wel is privaat hoëronderwys in vakke soos Engels, rekene en matesis aangebied.⁶⁷⁾

'n Verdere belangrike kenmerk van die onderwysontwikkeling in die O.R.S.

65. Vgl. The Friend, 30 September 1852 in sake reëls en regulasies vir regeringskole.

66. J. Kerr, op. cit., p. 174.

67. Vgl. 'n advertensie van Collins in The Friend, 5 Augustus 1851.

is die aanduidings dat die onderwysstelsel soos in die gebied geïmplementeer in verskeie opsigte onder sterk invloed van die Kaaplandse onderwysstelsel gestaan het. Daar moet egter in gedagte gehou word dat 'n sterk Brits-Skotse beïnvloeding in die Kaaplandse skoolstelsel gevind word en op sy beurt weer noodwendig 'n invloed op die nuwe Britse gebied noord van die Oranje-rivier moes uitoefen. So toon die 1852-regulasies met betrekking tot die pligte van skoolkommissies 'n baie duidelike ooreenstemming met die regulasies vir skoolkommissies in die Kaapprovinsie. Reeds gemelde ooreenkomste soos die leerplanne, die hou van registers, staatsteun aan skole, ooreenkomste in salarisse vir onderwysers en 'n elementêre inspeksiestelsel is aanduidings van die noue skakeling tussen die Soewereiniteit en die Kaapkolonie op onderwysgebied.

Uit die algemene onderwysontwikkeling in die O.R.S. blyk verder dat die Engelse regering groter versigtigheid aan die dag gelê het met betrekking tot die spoedige anglisering van die gebied. Op die keper beskou dui die erkenning van die verowerde se taal op 'n versigtiger benadering tot die aanleentheid. Die aanleidende oorsaak tot hierdie toenaderingsbeleid moet egter na gebeure in die Kaapkolonie teruggevoer word. Die verwaarlosing van Hollands wat tot die agteruitgang van die staatskole in die dertigerjare gelei het, het tot gevolg gehad dat met die stigting van die Herschelskole ook in 'n beperkte mate weer voorsiening vir die onderrig van Hollands gemaak is. Bymotiewe het hier egter 'n rol gespeel, want volgens die Herschelstelsel was 'n deeglike kennis van Engels noodsaaklik. Wat die Hollands-Afrikaanssprekende kind betref kon dit alleen verwesenlik word deur voorsiening te maak vir mondelinge en skriftelike vertalings uit Hollands in Engels. Uit hierdie bepaling blyk dat Hollands nie ter wille van die

taal self toegelaat is nie, maar ter bevordering van die Engelse taal.⁶⁸⁾
Hierdie bepaling soos vervat in die Herschelstelsel verdien besondere aandag aangesien hierdie standpunt dwarsdeur die 19de eeu deur die Engelse owerhede gehuldig is. Dat dit ook die regering in die O.R.S. se oogmerk was kan met 'n groot mate van sekerheid aanvaar word. Daarom is Hollands naas Engels in die leerplan ingesluit. Die spoedige ontruiming van die Soewereiniteit het die Britse regering egter nie die geleentheid gebied om hierdie doelstellings in die O.R.S. ten uitvoer te bring nie.

Indien die ses jaar van Engelse bestuur in die Soewereiniteit beoordeel moet word, is dit eerstens duidelik dat Majoor Warden en sy Raad tog wel pogings aangewend het om aan die onderwys stukrag te verleen in 'n tot nog toe ongeorganiseerde gebied. Die vestiging van 'n staatskoolstelsel het meegebring dat staatskole ten minste in elke magistraatsdistrik geopen is om so=doende geleentheid te skep vir die opvoeding en onderwys van die jeug. Die verkiesing van skoolkommissies het dan ook 'n groot bydrae tot die ontwikkeling van die onderwys gelewer. Nieteenstaande hierdie pogings van die Engelse regering om 'n georganiseerde stelsel van staatskole in die O.R.S. te vestig, het die hele stelsel egter nog aan vele gebreke mank gegaan.

68. Vgl. Du Preez van Wyk, op. cit., p. 73 e.v. vir 'n bespreking van die doelstellings en inhoud van die Herschelstelsel.

HOOFSTUK 4.

DIE TOTSTANDKOMING VAN 'N NEUTRALE STAATSKOOLSTELSEL IN DIE VRYSTAATSE REPUBLIEK

1. VOLKSRAAD BEHOU AANVANKLIK BRITSE INSTELLINGS, WETTE EN GEBRUIKE.

Toe die Oranje-Vrystaat sy onafhanklikheid met die ondertekening van die Bloemfontein-Konvensie op 23 Februarie 1854 van Brittanje ontvang het, was die binnelandse toestand alles behalwe rooskleurig.¹⁾ Die vraagstukke²⁾ wat die Britse Hoë Kommissaris nie by magte was om op te los nie, was hierna die verantwoordelikheid van die Vrystaatse Volksraad.

Alhoewel in die eerste artikel van die staatsproklamasie die versekering vervat is dat, "The inhabitants of the Territory shall ... be free ... from their allegiance to the British Crown, to all intents and purposes a free and independent people ..."³⁾, het dit in die praktyk geblyk dat die Volksraad aanvanklik feitlik geen organisatoriese veranderings teweeggebring het nie. Alle bestaande wette en gebruike en juridiese bepalings van die Soewereiniteitsperiode sou van krag bly, terwyl geoutoriseerde per=

-
1. Vir 'n bespreking van die politieke beweegredes vir die teruggawe van die Oranje-Vrystaat deur Brittanje, vgl. v.d. Merwe, J., Die Oranje-Vrystaat en die Britse Politiek in Suid-Afrika in die tyd van President Brand, p. 3 e.v.; asook Malan, J.H., op. cit., pp. 191-194.
 2. Die moeilikhede met die talryke inboorlingstamme (veral die Basoeto's en Griekwas) en die hoë koste aan die administrasie van die gebied verbonde, het o.a. tot die ontruiming daarvan gelei. Vgl. van Schoor, op. cit., p. 5 en J. v.d. Merwe, op. cit., p. 8. Malherbe, E.G., op. cit., p. 353 meld ook in hierdie verband dat: "The Free State had been left with a legacy of warlike native tribes, with whom the British had had a series of unsuccessful conflicts ...".
 3. The Friend, 25 Februarie 1854. Vgl. ook O.V.S. Bylae tot die Volksraadnotule, 1854, Bylaag 87. Die bewoording van bogenoemde twee bronne verskil egter enigermate.

sone wat staatsbetrekkings beklee het en nog nie deur die nuwe regering heraan gestel is nie, voorlopig in hierdie poste sou aanbly.⁴⁾ Die onderwys was natuurlik hierby inbegrepe.

Dit blyk dus dat reeds aan die begin van die Republikeinse periode die tekens van voortgesette Engelse invloed op bykans alle samelewingsterreine te vind is, 'n invloed wat stelselmatig met verloop van tyd in omvang toegeneem het.

Hierdie omstandighede het ook aanleiding gegee tot 'n politieke verdeling in die Vrystaatse Republiek tussen diegene wat steeds onder die Britse vlag wou staan en hulle wat 'n absolute onafhanklike republiek vir die Vrystaat begeer het. Noodwendig moes hierdie botsende strewes gedurende die hele Republikeinse periode sy invloed op alle terreine laat geld. Ook die onderwys was nie van hierdie invloede gevrywaar nie, soos verder aangedui sal word.

2. AANVANKLIK GEEN VREEMDE ONDERWYSSTELSEL NIE.

Alhoewel die Volksraad aanvanklik verskeie Britse instellings, wette en gebruike in die nuwe Republiek behou het, het dit geensins beteken dat die lank gekoesterde Republikeinse ideaal daarmee opgeoffer is nie. Die grondwet van die Vrystaatse Republiek was dan ook op Republikeinse lees geskoei en het die karaktertrekke vertoon van die gemeenskap waarvoor dit opgestel is. Daarom was die betrokke grondwet 'n weerspieëling van die kulturele, godsdienstige, ekonomiese, maatskaplike en politieke beskouings van die inwoners. By nadere ontleding van die Vrystaatse grondwet blyk dit ook duidelik dat die tradisies van die grensboere en die ervaring wat hulle opge-

4. Bylae tot die Volksraadnotule, 1854, bylae 83 en 162.

doen het, die grondslag was waarop daar in die Vrystaat voortgebou is.⁵⁾

Toe die eerste verkose Volksraad dus op 30 Maart 1854 die beginsel neergelê het dat die staat ook verantwoordelikheid oor die onderwys aanvaar,⁶⁾ kan met sekerheid verklaar word dat ook die beoogde onderwysstelsel by die landsomstandighede sou aanpas.

Die Vrystaatse onderwysgeskiedenis toon dat die eerste twintig jaar weinig ontwikkeling op die onderwysgebied opgelewer het en dat daar gedurende hierdie tydperk geen doelbewuste pogings aangewend is om enige buitelandse onderwysstelsel in te voer nie.⁷⁾ Hierdie feit word gestaaf deur die betoog van C. Clulee in 1870, hoof van die *Grammar School* te Bloemfontein, wanneer hy pleit vir verandering in die onderwys weens snel-veranderde landsomstandighede. Hy beveel by die Volksraad aan dat Europese onderwysstelsels nagevolg moet word sodat vernuwing daardeur bewerkstellig kan word. Hy is van oortuiging dat die Volksraadslede oor voldoende bekwaamheid, verligting en invloed beskik om so 'n stelsel in te voer.⁸⁾

Dit impliseer egter nie dat geen invloede van buite in die beginjare op die onderwysontwikkeling van die Vrystaat ingewerk het nie. Met die verkryging van onafhanklikheid het die Volksraad die bestaande onderwysstelsel van die Britse bewind voorlopig oorgeneem en eers in 1863 is die fragmentariese on-

-
5. Van Jaarsveld, F.A., en Scholtz, G.D., Die Republiek van Suid-Afrika : Agtergrond, Ontstaan en Toekoms, p. 72.
 6. „De bevordering van Godsdienst en Onderwijs is een onderwerp van zorg voor den Volksraad." Vgl. O.V.S., Die Grondwet van 1854, art. 21, asook Bylae tot die Volksraadnotule, 1854, Bylae 78.
 7. Malan, P.S., op. cit., p. 206. Bernard, op. cit., p. 113 het egter die uitspraak van Malan foutiewelik aangehaal as sou daar gedurende die hele Republikeinse periode geen vreemde onderwysstelsel ingevoer gewees het nie. Vgl. verder M.C.E. van Schoor, Onderwys in die Oranje-Vrystaat, in J. Chr. Coetzee (Red.) Onderwys in Suid-Afrika, 1652 - 1960, p. 145.
 8. The Friend, 24 November 1870.

derwysregulasies hersien om aan te pas by plaaslike omstandighede. Ook sporadiese beïnvloeding vanuit die Kaapkolonie het sekere interne veranderinge tot gevolg gehad. Van 'n algehele vreemde stelsel van onderwys was daar egter tot 1874 geen sprake nie.

Dit was eers na die diensaanvaarding van Brebner as eerste inspekteur van onderwys dat direkte Brits-Skotse beïnvloeding duidelik in die Vrystaatse onderwysstelsel waarneembaar was. Reeds vroeg in sy termyn het Brebner sy voorneme te kenne gegee om 'n studie van oorsese onderwysstelsels te maak. „Behalve het gebrek aan onderwysers is er eene andere reden in het belang van het onderwys waarom ik Europa gaarne wil bezoeken. In den laatsten tijd zijn vele verbeteringen aangebracht in schoolgebouwen, schoolmeubelen, schoolboeken, methode van onderwys enz., en ik zou gaarne op de hoogte van deze zaken willen komen zoodat ons stelsel van onderwys op die best mogelijke wijze worde ingericht.”⁹⁾ Dat 'n stelselmatige inplanting van veral Brits-Skotse onderwysidees na Brebner se diensaanvaarding geskied het, word bewys deur uitsprake in die pers en elders. Na aanleiding van die miskening van Hollands op Eunice skryf „Dixi” in *De Express* van 17 September 1885 dat „Immers het geheele stelsel van onderwys op deze Gouvts. scholen ingevoerd, is Engelsch en de trechter waardoor de jeugd onderwijs ontvang.”¹⁰⁾ Met verwysing na die invloed wat dr. Brill op die Afrikanerkind uitgeoefen het, stel M.C.E. van Schoor dit onomwonde dat die hele Vrystaatse onderwysstelsel, d.w.s. die leerplan, metodiek en opleiding van baie onderwysers Anglikaans

-
9. Eloff, A.Z., Dr. Brebner as Opvoedkundige in die Oranje-Vrystaat tot 1880, p. 61. soos aangehaal uit die rapport van die Inspekteur van Onderwys oor die diensjaar 1875 - 1876. Die skrywer het blykbaar hierdie rapport in die *Gouvernements Courant* van 12 Julie 1876 gevind aangesien hierdie inspeksierapport nie in die Vrystaatse Argief te vind is nie.
 10. Venter, I.S.J., Die Geskiedenis van die Dames Instituut Eunice, Bloemfontein, p. 143.
 11. Van Schoor, op. cit., p. 176.

georiënteerd was.¹¹⁾

Die eerste twee dekades na onafhanklikheidswording word dus gekenmerk deur 'n gestadige ontwikkeling op onderwysgebied. Invloede van buite het stelselmatig daarop ingewerk. Brits-Skotse beïnvloeding is veral na 1874 merkbaar.

3. BEHEER EN ADMINISTRASIE VAN DIE ONDERWYS NA REPUBLIEKWORDING.

3.1 Sentrale beheer oor die onderwys.

Alhoewel daar reeds in 1854 deur die grondwet bepaal is dat onderwys die verantwoordelikheid van die staat is, was daar egter tot 1863 geen algemeen geldende onderwyswet of 'n liggaam, aan wie die onderwysbeheer opgedra is nie. Die dringende politieke, ekonomiese en naturellevraagstukke en gebrek aan geldmiddelle het die Volksraad se onverdeelde aandag vereis sodat daar weinig sprake van gekoördineerde onderwysbeheer was.¹²⁾ Nogtans het onderwysaangeleenthede gedurende die verskillende Volksraadsittings aandag geniet en is die noodsaaklikste reglementering van die onderwys afgehandel.

Reeds vanuit die staanspoor getuig hierdie reglementering dat die Volksraad in die rigting van 'n neutrale staatskoolstelsel vir die Vrystaatse Republiek beweeg het. So byvoorbeeld is daar tydens die sitting op 15 April 1854 besluit dat die salarisse van die vyf dorpsonderwysers R250 per jaar sou wees.¹³⁾ Tydens die buitengewone sitting in September van dieselfde jaar

11. Van Schoor, op. cit., p. 176.

12. Ibid., p. 6.

13. O.V.S., Bylae tot die Volksraadnotule, 1854, Bylaag 190.

is verder bepaal dat die aanstelling van onderwysers voortaan by die Staatspresident sou berus.¹⁴⁾ In 1855 het die Volksraad ook die beginsel van plaaslike bestuur oor die onderwys geïmplementeer deur die instelling van skoolkommissies.¹⁵⁾ Dit was die eerste poging van staatsweë om onderwys op die platteland te organiseer. Met die sitting van 21 Februarie 1856 het die Volksraad verdere belangrike besluite geneem ten opsigte van die salarisse van dorpsonderwysers en rondgaande onderwysers.¹⁶⁾ Met hierdie eerste besluite het die staat dus sy beheer oor die onderwys begin uitoefen en te kenne gegee dat die onderwyser 'n amptenaar van die staat is.

Met die 1863-ontwerp-Ordonnansie wat voorsiening gemaak het vir die behoorlike bestuur van die goewermentsdorp-skole, is 'n belangrike stap geneem in die rigting van staatsonderhoud van die onderwys. 'n Staatstoelaag van R180 per jaar is vir alle goewerment-skole bewillig.¹⁷⁾ Hierdie bepaling vertoon 'n sterk ooreenkoms met die Kaapse Wet van 1865 wat gebaseer was op die aanbevelings van die Onderwyskommissie van 1861 - 1863. Hierdie Onderwyswet het voorsiening gemaak vir die geleidelike afskaffing van alle vrystaatsonderwys en die vervanging daarvan deur staatsondersteunde onderwys.¹⁸⁾ Ook die sogenoemde waarborgstelsel in hierdie wet toon ooreenkoms met die Vrystaatse ontwerp-ordonnansie van 1863 waarin intekenare hulle self vir drie jaar moes verbind om minstens 'n bedrag van R7,00 p.j. by te dra tot die skoolfonds.¹⁹⁾ Ongelukkig het die Vrystaatse Ordonnansie geen voorsien-

-
14. O.V.S., Volksraadnotule, 9 September 1854.
 15. O.V.S., Volksraadnotule, 16 Februarie 1855.
 16. O.V.S., Volksraadnotule, 21 Februarie 1856. Dorpsonderwysers se salarisse is op R180 p.j. vasgestel, terwyl rondgaande onderwysers 'n vasgestelde salaris van R60 p.j. sou ontvang.
 17. O.V.S., Volksraadnotule, 2 Februarie 1863, art. 1 van die ontwerp-ordonnansie.
 18. Du Preez van Wyk, op. cit., p. 101.
 19. Art. 3 van die ontwerp-ordonnansie, O.V.S., Volksraadnotule, 2 Februarie 1863.

ing gemaak vir die benoeming van 'n uitvoerende hoof vir die onderwys nie. Die Onderwyswet van 1872 het eers in hierdie leemte voorsien.

Die 1872-Onderwyswet het die beginsel van staatsbeheer oor die onderwys, gesteun deur plaaslike onderwysbesture, finaal in die Vrystaatse Republiek gevestig.²⁰⁾ Die Volksraad het oppertoesig oor die onderwys gehad en was die vernaamste wetgewende mag en beherende liggaam wat bygestaan moes word deur 'n uitvoerende hoof, die Hoofinspekteur van Onderwys.²¹⁾ Die Volksraad sou jaarliks 'n som geld ten behoeve van die openbare onderwys beskikbaar stel. Hierdie geld sou deur die Uitvoerende Raad beheer word ten behoeve van skole, behoeftige leerlinge en vir die besoldiging van amptenare wat aangestel mag word om toesig oor die openbare onderwys te hou.²²⁾ Die toekenning en beheer van fondse vir openbare onderwys is in die hande van die Volksraad geplaas, terwyl die Staatspresident die finale gesag oor die aanstelling en bevordering van onderwysers sou uitoefen.²³⁾ Daarbenewens het die staat verantwoordelikheid vir die oprigting en instandhouding van skole in alle dorpe van die land aanvaar.²⁴⁾ Die Uitvoerende Raad moes verder ook distrik-skoolkommissies, bestaande uit vyf lede, benoem. Deurdat die landdros ampshalwe lid daarvan was, het die regering sodoende direkte verteenwoordiging daarop verkry. Die staat het ook indirekte beheer oor die wykskoolkommissies verkry, aangesien hulle deur die distrik-skoolkommissies benoem is en onder hulle beheer was.²⁵⁾

20. O.V.S., Ordonnansie nr. 5 van 1872.

21. Ibid., dl. 2, art. 1-2.

22. Ibid., dl. 1, art. 1-3.

23. Ibid., dl. 3, art. 1-2.

24. Ibid., dl. 4, art. 1.

25. Ibid., dl. 2, art. 16 en 26.

Met die aanname van Ordonnansie nr. 1 van 1874 is 'n verdere belangrike beginsel ten opsigte van staatsteun aan regeringskole neergelê. Anders as met Ordonnansie nr. 5 van 1872, is die som geld wat deur die Volksraad ten behoeve van die openbare onderwys beskikbaar gestel is, nie langer vir die onderhoud van die skole en onderwysers aangewend nie, maar slegs ter ondersteuning daarvan.²⁶⁾

Ordonnansie nr. 1 van 1874 met die 1872-Onderwyswet as uitgangspunt, het dus die grondslag gevorm waarop die hele republikeinse onderwysstelsel en daaropvolgende onderwyswetgewing tot aan die einde van die Republiek in 1899 berus het. Die verandering vanaf 'n gedentraliseerde klein gemeenskapstelsel van administrasie, wat so kenmerkend was van die periode tussen 1854 en 1874, tot die hoogs gesentraliseerde stelsel van administrasie met verminderde plaaslike deelname en verantwoordelikhede, was egter nie 'n spontane ontwikkeling nie, maar was grootliks deur die Kaapkolonie geïnspireer.²⁷⁾ Reeds in hoofstuk 3 is daarop gewys dat staatsonderwys in die Kaapkolonie 'n vol-dwonge feit was elf jaar voordat Engeland vir die eerste keer geldelike ondersteuning van staatsweë aan skole toegeken het. In 1839 is daar vir die eerste keer in Engeland 'n spesiale komitee van die Geheime Raad, deur 'n koninklike Bevel-in-Rade van die Koningin benoem om die onderwystoelaes te beheer, sodat die oorsprong van 'n staatsonderwysstelsel onder die direkte en persoonlike beheer van die goewerneur in die Kaapkolonie nie in Engeland, Duitsland of Frankryk gesoek moet word nie, maar wel in die anglisasiebeleid van die Kaapse bewindhebbers soos geopenbaar in die Somersetskole van 1822 en die Herschelskole van 1839, wat almal staatskole of anglisasieskole was.²⁸⁾ Reeds in 1843 is die aanstelling van plaasskoolonderwysers in die Kaapkolonie onderworpe aan die goedkeuring van die goe-

26. O.V.S., Ordonnansie nr. 1 van 1874, dl. 1, art. 1-3.

27. Bruwer, op. cit., p. 23.

28. Du Preez van Wyk, op. cit., p. 69.

werneur gemaak en is daar ook in dieselfde jaar staatsondersteuning aan alle plaasskole toegesê,²⁹⁾ soos die Vrystaatse Ordonnansie nr. 1 van 1874 trouens ook bepaal het.³⁰⁾ Ook ten opsigte van die bepaling van dl. I artikels 1-3 van die 1874-Ordonnansie betreffende die beëindiging van vry-staatsonderwys en die implementering van staatsondersteunde skole, is hier duidelike Kaaplandse en Britse invloed te bespeur. „Dale wat 'n voorstander van die vrywillige beginsel in die onderwys was, het hom ... beywer vir die geleidelike afskaffing van alle vry-staatsonderwys, aangesien hy, ooreenkomstig Engelse beleid, die beskouing gehuldig het dat die staat nie verantwoordelik is vir die volle onderwys van die jeug nie, maar dat sy inmenging beperk moet bly tot die verlening van hulp ter aanvulling van plaaslike pogings.“³¹⁾

Die groot mate van ooreenkoms tussen Onderwyswet nr. 4 van 1874 in Transvaal en die Vrystaatse 1874-Onderwyswet val egter ook op. Onder die Transvaalse Wet is die skole ook staatsondersteunde inrigtings gemaak wat deur 'n Superintendent-Generaal van Opvoeding besoek moes word. Oor invloed van buite t.o.v. hierdie staatsondersteunde skolestelsel in Transvaal, is Basson van mening dat 'n vae moontlikheid van Hollandse invloed hier 'n rol kon gespeel het. Die Hollandse skoolwet van 1801 het reeds voorsiening vir subsidies ten behoeve van die onderwys gemaak, terwyl die subsidiestelsel ook in die Nederlandse Onderwyswet van 1857 ingesluit is. Hy verklaar verder dat dit egter meer waarskynlik is dat die staatsondersteunde skoolstelsel van die Kaapkolonie, wat 'n produk van Britse invloed was, oorgeneem is. Die Kaaplandse wet van 1865 was die geldende onderwyswet van daardie tyd en President Burgers, afkomstig uit die Kaapkolonie, was uiteraard met die

29. Ibid., p. 76.

30. O.V.S., Ordonnansie nr. 1 van 1874, dl. 3 art. 5, 10 en 14.

31. Du Preez van Wyk, op. cit., p. 103.

Kaapse onderwysstelsel bekend.³²⁾

Gesien in die lig van die noue samewerking en gemeenskaplike bande wat hier= die twee Republieke aan mekaar gebind het, is die slotsom dat beide state die Kaapse stelsel in navolging van Engeland op eie bodem geïmplementeer het. Die uitspraak van E.G. Pells versterk hierdie siening: "And thus the regulations of 1843 laid the foundations of the system of State-Aided Schools, based upon the guarantee system. From being the cinderella schools of the system they were to become the system itself within thirty years, and were to be used as the pattern on which the Transvaal and The Free State successfully, and Natal unsuccessfully, modelled their school systems."³³⁾

Brebner het natuurlik hierdie staatskoolstelsel ten volle gesteun. Trouens, weens sy Skots-Presbiteriaanse agtergrond was dit sy oortuiging dat openbare onderwys uitsluitlik 'n staatsfunksie is, die skool staatseiendom en die onderwysers staatsampnare.³⁴⁾

3.2. Stigting van die eerste Departement van Onderwys.

3.2.1 Brebner as eerste Inspekteur van Onderwys.

Met die aanname van Ordonnansie nr. 5 van 1872 het die Oranje-Vrystaat vir die eerste keer voorsiening gemaak vir die aanstelling van 'n Inspekteur van Onderwys.³⁵⁾ Met hierdie stap het die Vrystaat nou dieselfde trap van

32. Basson, M.A., Die Britse Invloed in die Transvaalse Onderwys, 1836 - 1907, p. 67.

33. Pells, E.G., The Story of Education in South Africa, p. 32. Vgl. ook Basson, op. cit., pp. 67-68.

34. Vermaak, op. cit., p. 172 en Van Loggerenberg en Jooste, op. cit., p. 386.

35. O.V.S., Ordonnansie nr. 5 van 1872, dl. 2, art. 2.

onderwysontwikkeling as die Kaapkolonie en Natal bereik.³⁶⁾ Transvaal het in 1874 sy eerste Superintendent-Generaal van Onderwys aangestel.³⁷⁾

Met dr. John Brebner se aanstelling as hoofuitvoerende amptenaar vir die professionele aspekte van die onderwys, is 'n nuwe era in die onderwysgeskiedenis van die Vrystaat ingelui. Hierdie Skot wat in sy vaderland 'n grondige universiteitsopleiding geniet het, het met die aanvaarding van die inspekteurskap aan die begin van 1874 die grootste enkele bydrae tot die onderwysontwikkeling in die Vrystaat gelewer. Gebore uit 'n huis met streng ortodokse en Protestants-godsdienstige beginsels, gepaard met 'n veelsydige opleiding en rype ervaring van Europese onderwysake, sy twaalf jaar van ervaring as onderwyser en professor in die Kaapkolonie wat hom vertrouwd gemaak het met die land en sy unieke onderwysprobleme, was Brebner se aanstelling 'n wyse stap.³⁸⁾ Gedurende die tydperk as Inspekteur van Onderwys en na 1891 as Superintendent van Onderwys moet die vooruitgang op onderwysgebied tot 1899 hoofsaaklik aan Brebner se insig en werkywer toegeskryf word.³⁹⁾ Na 1874 was feitlik alle onderwysvernuwing deur hom geïnspireer sodat daar aan die einde van sy termyn na die onderwysstelsel van die Vrystaat verwys is as "a model for its time and for the requirements of the country."⁴⁰⁾

36. Malherbe, E.G., op. cit., p. 363.

37. Lugtenburg, A.H., op. cit., p. 98. Van Gorkom, as eerste Superintendent-Generaal van Onderwys in Transvaal, het egter eers in 1876 diens aanvaar.

38. Vir 'n volledige bespreking van Brebner se pre-Vrystaatse loopbaan, vgl. (Brebner, J.), Memoir of the Life and Work of Rev. John Brebner, pp. 3-41. Vgl. ook Eloff, op. cit., pp. 5-11.

39. M.C.E. van Schoor, Onderwys in die Oranje-Vrystaat in J. Chris Coetzee (Red.), Onderwys in Suid-Afrika, 1652 - 1960, pp. 146-147.

40. Brebner, J., Memoirs, op. cit., p. 59.

Omdat die daarstelling en uitbouing van die onderwysstelsel in die nuwe staat aan Brebner opgedra is, was dit voor die hand liggend dat hy in die beplanning van hierdie onderwysstelsel veral gebruik sou maak van beproefde Brits-Skotse instellings omdat hy 'n grondige kennis van onderwys sake in sy geboorteland opgedoen het. Ook sy onderwyservaring in die Kaapkolonie - wat grootliks op Brits-Skotse lees geskoei was - sou daartoe meewerk dat hy 'n onderwysstelsel vir die Vrystaat opbou wat in baie gevalle eie aan Brittanje, Skotland en die Kaapkolonie was.

Beide onderwyswette van 1872 en 1874 het die magte en pligte van die Inspekteur van Onderwys bepaal. Baie van die toesighoudende funksies wat voorheen deur die plaaslike skoolkommissies behartig is, is hierna aan die sorg van die Inspekteur opgedra. Hy moes jaarliks 'n verslag oor die openbare onderwys aan die Volksraad voorlê. Alle distrikskole moes een keer per jaar besoek word en ander skole soveel moontlik. Om die vordering van leerlinge te bepaal, moes hy eksamens instel. Hy moes alle klagtes teen staatsonderwysers ondersoek en indien nodig 'n onderwyser voorlopig skors. Ook het hy onderwysers vir aanstelling, bevordering of beloning by die Uitvoerende Raad aanbeveel. Hierbenewens moes hy vir eenvormigheid van die openbare onderwys sorg, die leerboeke en die metodiek bepaal en die Volksraad op hoogte hou van alle skoolgeboue en die funksionering van die onderskeie skoolkommissies.⁴¹⁾ Sy taak was inderdaad groot in omvang. Bruwer verklaar tereg dat "Very few school systems anywhere in the world were ever so much the product of one man or bare the character of its executive officer as did the Free State system."⁴²⁾

41. O.V.S., Ordonnansie nr. 5 van 1872 en O.V.S., Ordonnansie nr. 1 van 1874.

42. Bruwer, op. cit., p. 23.

Weens die vermeerdering in die aantal openbare skole, het Brebner dit steeds moeiliker gevind om inspeksie by elke skool uit te voer en sy veelvuldige administratiewe pligte terselfdertyd te behartig. Na herhaalde vertoë tot die Volksberaad⁴³⁾ het die onderwyskommissie wat die konsep-ordonnansie van 1891 opgestel het, aanbeveel dat die status van die Inspekteur van Onderwys verhoog word tot Superintendent van Onderwys en dat hy deur een of meer Inspekteurs van Skole bygestaan moes word. Vanaf 1891 het hy dus as Superintendent van Onderwys opgetree, bygestaan deur 'n Inspekteur van Onderwys.⁴⁴⁾

Alhoewel die hoof van die Vrystaatse onderwys 'n Inspekteur van Onderwys genoem is, het sy opgelegde take nie wesenlik verskil van die Kaaplandse Superintendent-Generaal van Onderwys nie. Die Vrystaatse verskil in benaming het nogeens onder Kaaplandse invloed via Engeland geskied. Op 1 Oktober 1872 is die eerste twee inspekteurs in die Kaapprovinsie aangestel om die Superintendent van Onderwys behulpsaam te wees⁴⁵⁾ - dus dieselfde jaar waarin die Vrystaat besluit het op die aanstelling van 'n inspekteur.

Die instelling van inspekteursposte in die Kaapkolonie was weer die direkte gevolg van Britse invloed. Sedert Langham Dale in 1859 as Superintendent van Onderwys aangestel is, het hy hom beywer vir die aanstelling van inspekteurs om hom behulpsaam te wees. Dale, wat 'n deeglike studie van die Engelse onderwysstelsel gemaak het, het sterk onder die invloed van die Engelse Newcastle-onderwyskommissie van 1858 gestaan in sy pleidooi vir die aanstelling van inspekteurs in die Kaapkolonie. In die brief waarin die

-
43. Oranjevrijstaat Onderwijs Verslagen, 1888 - 94, Inspekteursverslag 1890 - 91, p. 11.
44. O.V.S., Volksraadnotules, 9 Junie 1891 en 22 Mei 1895. Dr. B.J. Haarhoff is in 1891 aangestel en J.F.W. K pferburger is in 1895 as tweede inspekteur aangestel.
45. Malherbe, E.G., op. cit., p. 133.

superintendentskap hom aangebied word, kom die volgende voor: "There can be no doubt and the Committee of the Privy Council on Education in England has declared in the strongest language, that an effective inspection of aided schools is the keystone of any Public Education System ...".⁴⁶⁾

Die Watermeyerkommissie het hom volkome vereenselwig met die verslag van die Newcastlekommissie.

3.2.2 Oorsprong van die Superintendent van Onderwys.

Oor die herkoms van die pos van 'n Superintendent van Onderwys wat vanaf die begin in Kaapland, Natal en Transvaal en vanaf 1891 ook in die Vrystaat ingestel is, bestaan egter uiteenlopende meningsverskille. Malherbe is van mening dat alhoewel invloed vanaf Pruise, Holland, Frankryk en Amerika na Suid-Afrika kon deurgewerk het, die mees waarskynlike gevolgtrekking is dat die Kaapkolonie die eerste was om 'n onderwyskantoor te open met 'n Superintendent van Onderwys in beheer. "These facts lead us to the conclusion that, with the exception of some American States, Cape Colony was the first to institute a permanent office under the name 'Superintendent of Education'; and as regards the nature of the office, Cape Colony was the first to appoint a purely professional man ... as the executive head of a system of State Education."⁴⁷⁾ Hy is verder van mening dat dit veral deur die bemoeiing van John Fairbairn, redakteur van die *Commercial Advertiser* en gewese onderwyser, was dat 'n superintendent as 'n *professionele* persoon sy oorsprong het.⁴⁸⁾

Met verwysing na die Superintendent-Generaal van Onderwys se aanstelling in

46. Du Preez van Wyk, op. cit., pp. 105-106.

47. Malherbe, E.G., op. cit., pp. 74-75.

48. Ibid., pp. 78-79.

Transvaal, verklaar Basson weer dat die Kaapkolonie in 1839 moontlik onder Amerikaanse invloed tot die aanstelling van 'n Superintendent van Onderwys oorgegaan het. "In enacting the new law providing for state aid for schools the first State Superintendent of Common Schools in the United States was created. So far as is known this was a distinctively American creation, uninfluenced by the practice in any other land."⁴⁹⁾ Daarteenoor wys Malherbe daarop dat alhoewel die Staat Michigan reeds in 1836 die eerste permanente Staat Superintendent aangestel het, die pligte van hierdie persoon bloot finansieel van aard was. New York, wat die eerste werklike staatstelsel van skooladministrasie in Amerika gehad het, het die term "State Superintendent" vir die eerste keer in 1854 ingevoer toe 'n staatsdepartement in die lewe geroep is.⁵⁰⁾

Hierteenoor is Du Preez van Wyk van mening dat die beginsel van een staatshoof en die onvermoë van die *Bible and School Commission* bygedra het tot die oordrag van die superintendentskap vanaf die sendingskole na alle Kaapse skole en dat dr. Philip, die Superintendent van die Londense Sendinggenootskap - dus ook van Engelse oorsprong - met reg beskou kan word as die prototipe of voorloper van die eerste superintendent-generaal van onderwys in die Kaapkolonie en dus ook in Suid-Afrika.⁵¹⁾

Met voorafgaande feite in gedagte wil dit dus voorkom asof die Kaapprovinsie tog wel die voortou geneem het met die benoeming van die eerste professionele Superintendent van Onderwys. Die rol wat dr. Philip as superintendent van die sendingskole gespeel het tesame met die propaganda vir hierdie skole deur sy skoonseun, John Fairbairn, moes die Kaapse owerhede beweeg het tot

49. Cubberley, E.P., The History of Education, p. 687, soos deur Basson, op. cit., p. 67 aangehaal.

50. Malherbe, E.G., op. cit., pp. 74-75.

51. Du Preez van Wyk, op. cit., p. 72.

die instelling van die amp van Superintendent van Onderwys.⁵²⁾ Die Kaap=provinsie kon wel moontlik die benaming van Amerika oorgeneem het, maar die implementering van die superintendentskap was op eie lees geskoei. Die slotsom is dus dat die Vrystaat met die aanstelling van die eerste inspekteurs sowel as die instelling van 'n Superintendent van Onderwys weer onder Kaaplandse invloed gehandel het.

3.3 Plaaslike beheer oor die onderwys.

3.3.1 Benoeming van skoolkommissies volgens Kaaplandse tradisie.

In 1855 het die Volksraad oorgegaan tot die implementering van die beginsel van plaaslike bestuur oor die onderwys deur 'n besluit dat vir elke distrik 'n skoolkommissie benoem moes word, bestaande uit die landdros, die leraar of konsulent van die gemeente, een lid deur die inwoners van die dorp gekies en twee lede deur die inwoners van die distrik gekies. By hierdie kommissaris sou alle skikkinge en regulasies ter besturing van die goewermentskole berus, sowel as die eksaminering van voornemende onderwysers.⁵³⁾

In die toekoms sou geen staatskool opgerig word indien 'n skoolkommissie nie saamgestel is nie. Voorts was elke kommissielid verplig om 'n waarborglys te teken ten einde die aanstelling van 'n onderwyser en sy besoldiging deur die Volksraad te regverdig en so te verseker dat die bestaan van 'n skool nie van korte duur sou wees nie.⁵⁴⁾

-
52. Vgl. Malherbe, E.G., op. cit., pp. 78-79 en Du Preez van Wyk., op. cit., pp. 70-72 in verband met die rolle wat Philip en Fairbairn in bogenoemde verband gespeel het.
53. O.V.S., Volksraadnotule, 16 Februarie 1855.
54. P.S. Malan, op. cit., p. 53; Van Loggerenberg en Jooste, op. cit., p. 378.

By die samestelling van hierdie kommissies was daar egter geen sprake van ouerverteenwoordiging nie. Hulle het slegs indirekte verteenwoordiging ge- niet in soverre hulle inwoners van 'n dorp of distrik was, aangesien drie van die vyf lede deur die inwoners gekies is. Die staat is direk deur die landdros en indirek deur die predikant wat deur die Volksraad besoldig is, verteenwoordig.⁵⁵⁾

In 1861 is die wyse van verkiesing herroep. Voortaan sou die samestelling van elke kommissie uitsluitlik by die President berus.⁵⁶⁾ Dit het daarop neergekom dat die verantwoordelikheid vir die onderwys aan die President alleen opgedra is. Dit is dus 'n duidelike beweging in die rigting van sentralisasie wat veral die bestuur van skole betref. In artikel 6 van die 1863-Onderwysregulasies is verder bepaal dat daar uit en deur die onderte- kenare van 'n waarborglys vir elke skool 'n skoolkommissie van vier lede ge- kies moes word.⁵⁷⁾ Die 1864-Regulasies het weer bepaal dat elke kommissie uit vyf lede sou bestaan met die landdros en predikant ampshalwe lede daar- van, terwyl die ander drie lede deur die intekenare self aangewys sou word.⁵⁸⁾ Aan die dorpskoolkommissies is verder opgedra om vir die wykskole, wat pas vantevore ingestel is, wykskoolkommissies bestaande uit drie lede wat lidma- te van die N.G. Kerk moes wees, te benoem.⁵⁹⁾ Die 1872-Onderwyswet het verder voorsiening gemaak vir die instelling van distrikskoolkommissies naas

55. Vermaak, op. cit., p. 162. Vgl. ook Van Loggerenberg en Jcoste, op. cit., p. 378.

56. O.V.S., Volksraadnotule, 27 Februarie 1861.

57. O.V.S., Volksraadnotule, 28 Februarie 1863. In artikel 7 is die pligte van die skoolkommissies as volg omskryf: hulle kon onderwysers ontslaan weens wangedrag; moes sorg dra vir die boeke- voorraad en skryfbehoeftes van elke skool; moes jaarliks 'n verslag oor die toestand van die skool aan die Volksraad voorlê; moes onder- wysers vir aanstelling by die President aanbeveel.

58. O.V.S., Volksraadnotule, 25 Februarie 1864.

59. O.V.S., Volksraadnotule, 10 Februarie 1864.

die reeds bestaande wykskoolkommissies. Die distrikskoolkommissies sou bestaan uit die landdros, die predikant van die N.G. Kerk en drie ander lede deur die Uitvoerende Raad benoem met inagneming van die keuse van die inwoners van die distrik.⁶⁰⁾

Met die samestelling van hierdie kommissies het die ouers steeds nie direkte verteenwoordiging gehad nie en was hulle seggenskap beperk tot die bekendmaking van hulle keuses van kommissielede aan die Uitvoerende Raad. Die staat het dus 'n sterk houvas op die plaaslike beheer uitgeoefen beide deur die kommissies te benoem en die regulasies vir die kommissies uit te vaardig.⁶¹⁾ Die distrikskoolkommissies moes toesig hou oor die distrik-, wyk- en rondgaande skole.⁶²⁾ Die taak van die wykskoolkommissies was om toesig te hou oor die skole in 'n wyk en om verslag uit te bring aan die distrikskoolkommissies.⁶³⁾

Ordonnansie nr. 1 van 1874 het verdere wysigings in plaaslike beheer aangebring deurdat wykskoolkommissies voortaan nie meer deur distrikskoolkommissies saamgestel sou word nie, maar vyf lede deur die inwoners van die wyk self gekies. Hulle moes toesig hou oor die wyk- en rondgaande skole en direk verslag aan die Inspekteur van Onderwys doen.⁶⁴⁾ Hoewel die ouers dus nog geen direkte seggenskap verkry het nie, het die inwoners van die wyk waarvan die ouers deel uitgemaak het, daarna groter seggenskap ontvang.

Ordonnansie nr. 13 van 1879 het weer bepaal dat die vyf lede van 'n wykskool-

60. O.V.S., Ordonnansie nr. 5 van 1872, dl. 2, art. 16.

61. Van Loggerenberg en Jooste, op. cit., p. 385.

62. O.V.S., Ordonnansie nr. 5 van 1872, dl. 2, artikels 17-26 in sake die pligte van distrikskoolkommissies.

63. Ibid., dl. 2, art. 27.

64. O.V.S., Ordonnansie nr. 1 van 1874, dl. 2, art. 24. Vgl. verder artikels 25-30 vir 'n uiteensetting van die pligte van wykskoolkommissies.

kommissie wel deur die inwoners van die wyk genomineer kon word, maar deur die President aangestel sou word. Die wykskoolkommissies sou voortaan onafhanklik van die distrikskoolkommissies optree, deurdat hulle self in die vervolg eksamens moes afneem, ondersoek instel na klagtes teen onderwysers en die uitslag aan die Inspekteur rapporteer en moes sorg vir boeke en ander skoolbehoefte.⁶⁵⁾ Ordonnansie nr. 17 van 1884 het bepaal dat distrikskoolkommissies in die toekoms mede toesig oor die regeringskole in die distrik sou verkry.⁶⁶⁾ In 1891 is die verkiesing van wykskoolkommissies weer gewysig. Die President sou voortaan twee van die vyf lede vir 'n tydperk van drie jaar aanstel.⁶⁷⁾

3.3.1.1 Invloed van buite op Vrystaatse skoolkommissiestelsel.

Die instelling van skoolkommissies gedurende die Soewereiniteitsperiode en die Republikeinse periode was geen nuwe gedagte wat sy oorsprong in die Vrystaat gevind het nie. Dit is 'n ou Kaapse tradisie wat op Vrystaatse bodem oorgeplant is en afgesien van enkele kleinere wysigings ten nouste gebonde was aan die ontwikkelingsgang van die skoolkommissiestelsel in Kaapland.

Reeds gedurende Cradock se bewind is die kontrole en organisasie van alle skole aan 'n Onderwyskommissie en distrik-skoolkommissie opgedra,⁶⁸⁾ wat 'n voortsetting was van die Raad van Skolarge,⁶⁹⁾ wat aan die einde van die Oos-Indiese regering aan die Kaap fungeer het en deur De Mist gewysig is deur die toevoeging van 'n meerderheid van leke lede.⁷⁰⁾

65. O.V.S., Volksraadnotule, 30 Mei 1879.

66. Olwagen, op. cit., p. 242.

67. O.V.S., Volksraadnotule, 9 Junie 1891.

68. Du Toit, P.S., Onderwys in Kaapland, p. 65 en Cilliers, op. cit., p. 32.

69. Du Toit, P.S., Onderwys in Kaapland, p. 36 e.v..

70. Ibid., pp. 54-55.

Met betrekking tot die samestelling van kommissies het verskillende Vrystaatse ordonnansies bepaal dat die President uitsluitlik of gedeeltelik hierdie kommissies sou saamstel, 'n funksie wat ook in die Kaapkolonie 'n tyd lank deur die Goewerneur vervul is.⁷¹⁾ Hierdie bepaling is egter in 1874 op aandrang van Brebner gewysig sodat die aanstelling grotendeels by die inwoners berus het. Omdat hy sterk onder die invloed van die destydse demokratiese beginsels van die Angel-Saksiese wêreld gestaan het, was sy uitgangspunt dat plaaslike gemeenskappe self hulle skoolkommissies moes kies.⁷²⁾ Die beginsel van ouermedeseggenkap waardeur ouers alleen die skoolkommissies verkies, is nie deur Brebner erken nie. Daarom het Ordonnansie nr. 2 van 1891 bepaal dat die President op aanbeveling van die Superintendent van Onderwys twee lede aanwys en die stemgeregtigde inwoners die ander drie lede verkies.⁷³⁾ Opvallend is dus dat die Vrystaat die enigste gebied in Suid-Afrika was waar alle inwoners die skoolkommissies kon kies.⁷⁴⁾

Die bepaling van die Volksraad in 1855 dat elke benoemde skoolkommissielid 'n waarborglys moes onderteken, het natuurlik onder Engelse invloed via die Kaapkolonie geskied. Reeds in 1833 met die eerste staatsondersteuning aan skole onder beheer van kerke en ander liggame in Engeland is bepaal dat toe- laes aan hierdie skole alleenlik uitbetaal sou word op voorwaarde dat die betrokke skole 'n som, gelykstaande aan die regeringstoelae, kon waarborg.⁷⁵⁾ Hierdie waarborgstelsel is weer ná 1840 deur Rose-Innes na die Kaapkolonie ingevoer na 'n opvoedkundige reis deur Engeland en Skotland.⁷⁶⁾

71. Du Preez van Wyk, op. cit., p. 183.

72. Vermaak, op. cit., p. 173. Vgl. ook Malan, P.S., Openbare Onderwys vir Blankes in die Oranje-Vrystaat, 1874 - 1899, pp. 6-8.

73. O.V.S., Volksraadnotule, 9 Junie 1891.

74. Malherbe, E.G., op. cit., p. 371.

75. Hans, op. cit., p. 135 e.v.. Vgl. ook Curtis, op. cit., p. 223 e.v..

76. Du Preez van Wyk, op. cit., p. 77.

Die waarborgstelsel het egter nie die gewenste resultate in die Vrystaat gelewer nie, want weldra het klagtes voor die Volksraad gedien in verband met die stelsel.⁷⁷⁾ Daar is selfs by die Volksraad aan die hand gedoen dat die stelsel vervang word deur 'n addisionele toelaag deur die regering aan die verskillende skole beskikbaar te stel.⁷⁸⁾ Eers met die 1874-Regulasies is daar van die stelsel afgesien toe daar geen verdere melding hiervan in die regulasies gemaak is nie.

3.3.2 Invoer van inspeksiestelsel onder Kaaps-Britse invloed.

Periodieke evaluering van leerlinge se vordering op skool het reeds vanaf die begin van openbare onderwys in die Vrystaat bestaan. Tot 1874 het hierdie eksaminering uitsluitlik by die skoolkommissies berus. Hulle het 'n tweërlei funksie verrig deur eksamens af te neem en die skool te inspekter.⁷⁹⁾ Na die diensaanvaarding van Brebner in 1874 is die beleid van hoofdelike inspeksie in die Vrystaatse skoolwese ingevoer na analogie van die Kaaplandse en Brits-Skotse stelsels. Ordonnansie nr. 1 van 1874 het bepaal dat die Inspekteur van Onderwys jaarliks verslag aan die Volksraad moes doen oor die toestand van die onderwys aan alle staatsondersteunde skole deur hierdie skole minstens een keer per jaar te besoek. Eksamens is ingestel om sodoende die vordering van leerlinge te bepaal.⁸⁰⁾ Hierdie inspeksies het die vorm van individuele toetsing aangeneem. Elke leerling is aanvanklik individueel geëksamineer in lees, diktee, voordrag, rekenkunde, Bybelgeskiedenis en skrif. Die meer gevorderde klasse moes ook eksaminering ondergaan in grammatika, geskiedenis, aardrykskunde, stelwerk, ele-

-
77. Vgl. J.H. Malan, op. cit., p. 395 in sake die nadele verbonde aan hierdie stelsel. Sien ook Olwagen, op. cit., p. 24.
78. Linde, op. cit., p. 71.
79. Bruwer, op. cit., p. 80.
80. O.V.S., Ordonnansie nr. 1 van 1874, dl. 2, artikels 4-15.

mentêre wetenskap en letterkunde.⁸¹⁾

Namate die leerlingtal egter toegeneem het, was individuele inspeksie nie altyd moontlik nie en het Brebner in sy inspeksierapport van 1878 - 79 reeds 'n nuwe metode van inspeksie voorgestel waarvolgens onderwysers leerlinge kon bevorder. 'n Verdere belangrike toevoeging om toekomstige inspeksie te vergemaklik, was die invoering van standerds deur Brebner.⁸²⁾ Hierdeur wou hy voorsiening maak vir behoorlike indeling en verdeling van skoolwerk en sisteem en standaardisasie in die verskillende vakke en skole bewerkstellig. „... Ik hoop beter in staat te zullen zijn den vooruitgang der scholen te beoordelen, en de eene school met de andere te vergelijken.”⁸³⁾

Met Ordonnansie nr. 13 van 1879 is 'n verdere stap geneem om die inspeksiestelsel op dieselfde grondslag as in Kaapland en Brittanje te plaas. Ingevolge hierdie onderwysordonnansie is 'n bykomende staatstoelaag aan goewermentsonderwysers toegestaan indien sy skool goeie vooruitgang getoon het. Hierdie toelaag van 'n maksimum van R100 per jaar is aan alle distriks-, wyks- en rondgaande onderwysers toegeken.⁸⁴⁾ Dit is egter nie as 'n vaste salaris beskou nie, maar as 'n aanmoediging en beloning vir besondere ywer deur onderwysers aan die dag gelê. Die Inspekteur moes jaarliks gedurende inspeksie besluit oor die toekenning van hierdie toelaes aan goewermentsonderwysers.⁸⁵⁾ Hier is dus die eerste toepassing van die bekende *Payment-*

-
81. Oranjevrijstaat Onderwijs Verslagen, 1876 - 87, Inspektorsverslag 1876 - 77; Vgl. ook O.V.S., Inkomende Stukke aan die Goewermentsekretaris, 1873 - 1899, G.S. 1017 en (Brebner, J.,) Memoirs, pp. 61-62.
82. Oranjevrijstaat Onderwijs Verslagen, 1876 - 87, Inspektorsverslag 1878 - 1879, Bylaag A.
83. Ibid., p. viii.
84. O.V.S., Volksraadnotule, 31 Mei 1879.
85. Oranjevrijstaat Onderwijs Verslagen, 1876 - 87, Inspektorsverslag 1878 - 1879, p. VIII.

by-Results-stelsel soos in Kaapland, Brittanje en Skotland aangetref is.

Ordonnansie nr. 17 van 1884 het die voorwaardes duideliker omskryf waarvolgens toelaes goedgekeur sou word: elke onderwyser wie se skool aanmerklike vooruitgang toon, sowel in deeglikheid as in die vermeerdering van die leerlingstal en wat besondere vlyt en ywer in hul pligsbetragting getoon het, sou op aanbeveling van die Inspekteur van Onderwys die genoemde toelaag van R100 nie te bowegaande nie, ontvang.⁸⁶⁾ By Brebner se oorweging van toelaes aan onderwysers is ook die gees van die skool, die aantal leerlinge, die gehalte en standaard van onderrig en die persentasie geslaagde leerlinge in aanmerking geneem.⁸⁷⁾

Alhoewel die toepassing van die stelsel 'n gunstige uitwerking op die platelandse onderwys uitgeoefen het, meld Brebner in sy onderwysverslag van 1880 - 1881 dat dit vir hom soms moeilik is om 'n toelaag vas te stel.

Hardwerkende maar onbekwame onderwysers ontvang byvoorbeeld geen toelaag nie, of faktore soos swak bywoning en onintelligente leerlinge verswak die onderwyser se kans op 'n toelaag. Daarom was Brebner van mening dat die toekenning van toelaes gekoppel moet word aan die sukses van 'n skool se uitslae. „Ik geloof echter dat geen veiliger plan kan gevolg word dan de uitbetaling naar resultaten te doen geschieden.”⁸⁸⁾ Op die wyse sou geen bekwame onderwyser sy toelaag dus verbeur nie.

In 1892 het Brebner dan ook die voorwaarde neergelê dat minstens die helfte van die leerlinge moes slaag, terwyl die aantal onderskeidings ook in aan-

86. O.V.S., Ordonnansie nr. 17 van 1884, art. 57.

87. O.V.S., Inkomende Stukke aan die Goewermentsekretaris, 1873 - 1899, G.S. 1031.

88. Oranjevrijstaat Onderwijs Verslagen, 1876 - 87, Inspekteursverslag 1880 - 1881, p. 8.

merking geneem is by toekenning van toelaes.⁸⁹⁾ Toelaes is ook hierna uitbetaal vir onderrig in spesiale vakke soos gimnastiek, teken, handwerk, en sang volgens musieknote.⁹⁰⁾ 'n Spesiale toelaag van 25c is aan die onderwyser betaal vir elke leerling wat in genoemde vakke geslaag het.⁹¹⁾

Met die aanstelling van die eerste Inspekteur van Onderwys het 'n nuwe inspeksiestelsel onder leiding van Brebner dus ontplooi. Die stelsel was gebaseer op die bestaande stelsels in die Kaapkolonie en Engeland. Toe die Spesiale Komitee van die Geheime Raad in 1839 beheer oor die onderwys in Engeland aanvaar het, is die beleid neergelê dat geen staatsondersteuning sonder staatsinspeksie sou plaasvind nie, sodat die eerste twee inspekteurs in Desember 1839 aangestel is. Die inspeksiestelsel is verskerp toe daar in 1861 deur die *Hersiene Kode*, wat op die bevindings van die Newcastle-onderwyskommissie van 1858 gevolg het, voorsiening gemaak is vir die individuele inspeksie van alle leerlinge in die 3 R's en die onderwysers ooreenkomstig die inspeksie-uitslae betaal is. Hier het die *Payment-by-Results*-stelsel dus sy oorsprong gevind, wat weer aanleiding gegee het tot die indeling van leerlinge in standers.⁹²⁾ Die Kaapkolonie het ook onder direkte invloed van die Newcastle-onderwyskommissie gestaan sodat die instelling van hoofdelike inspeksie deur die Kaaplandse Onderwyswet van 1865, die benoeming van die eerste twee inspekteurs in 1872, die invoering van skoolstanders in 1873 en die toepassing van die *Payment-by-Results*-stelsel gevolg het.⁹³⁾

89. O.V.S., Inkomende Stukke aan die Goewermentsekretaris, 1873 - 1899, G.S. 1041.

90. O.V.S., Volksraadsnotule, 9 Junie 1891.

91. Ibid., 17 Junie 1894. Vgl. ook Malherbe, E.G., op. cit., p. 372.

92. Vir 'n volledige bespreking vgl. Hoofstuk 1, p. 26 e.v..

93. Du Preez van Wyk, op. cit., pp. 188 - 190.

Alhoewel Bruwer meld dat die Vrystaatse inspeksiestelsel slegs vanuit die Kaapkolonie ingevoer is,⁹⁴⁾ wil dit tog voorkom asof Brebner hom ook deur Engelse ontwikkeling op hierdie gebied laat beïnvloed het. In 'n uiteensetting van die stelsel in die Vrystaat verklaar hy onder andere dat, „In Europa krijgt de onderwijzer zoo veel voor ieder leerling die in de Standaards passeer, en dus wordt zijn ijver beloont. Op de wijze door mij voorgesteld zou het gevolg hier hetzelfde zijn ...”.⁹⁵⁾ In die inspeksieverslag van 1878 - 1879 meld hy verder: „Later misschien zal het mogelijk zijn eene kleine som aan den onderwijzer te schenken voor iederen leerling, die een goed examen aflegt.”⁹⁶⁾ In Ordonnansie nr. 13 van 1879 het Brebner dus vir hierdie toelae voorsiening gemaak. Ten opsigte van direkte Britse beïnvloeding op die inspeksiestelsel van die hele Suid-Afrika en dus ook die Vrystaat, kan volstaan word met die verklaring van die Fremantle-onderwyskommissie-rapport van 1912: „Aan dit rapport van de Hertog van Newcastle's Kommissie dankt het systeem van individuele examens zijn bestaan. Het kan niet betwijfeld worden, dat het systeem in Zuid-Afrika met onvoldoende overweging geheel overgenomen werd van Engeland, want er was niets in Zuid-Afrika, overeenkomende met de toestand van zaken, die tot de verandering in Engeland aanleiding gaf, en het is duidelijk, dat de diepe betekenis van de verandering in geen van beide landen destijds algemeen bevroed werd.”⁹⁷⁾

94. Bruwer, op. cit., p. 91.

95. O.V.S., Inkomende Stukke aan die Goewermentsekretaris, 1873 - 1899, G.S. 1017.

96. Oranjevrijstaat Onderwijs Verslagen, 1876 - 86, Inspekteursverslag 1878 - 1879, p. VIII.

97. Du Preez van Wyk, op. cit., p. 189, soos aangehaal uit die Fremantle-onderwyskommissie-rapport van 1912, p. 113. Die kommissie meld in sy verslag tereg dat die inspeksiestelsel deur Suid-Afrika van Engeland oorgeneem is, want ook die Suid-Afrikaanse Republiek en Natal het die identiese stelsel in hulle eie onderwysstelsel ingevoer. Vgl. in die verband Basson, op. cit., p. 91 en p. 102 en Steenkamp, L.S., Onderwys vir Blankes in Natal, 1824 - 1940, p. 127 en pp. 164-167.

3.3.3 Stelsel van huisonderwys en privaat plaasskole.

Gedurende die Republikeinse tydperk was die privaatskole op die platteland een van die belangrikste faktore wat daartoe bygedra het om die afgeleë bevolking op die boereplase van ongeletterdheid te vrywaar. Die huisonderwyser het sedert die dae van die Groot Trek byna sinoniem geword met die gesin van elke plaasboer. Alhoewel hierdie onderwys gewoonlik elementêr van aard was, was dit vir die plaaseienaar en sy bure voldoende, want dit het immers verseker dat die jeug kon leer lees en skryf om sodoende aangeneem te kon word as lidmate van die Kerk.

Een van die redes waarom daar dan ook in die eerste jare na die toepassing van die Onderwyswette van 1874 en 1879 so langzaam gevorder is met die uitbreiding van regeringskole op die plase, was omdat die privaatskole grootliks in die behoeftes voorsien het.⁹⁸⁾ Die wydverspreide bevolking het selfs die bestaan van sulke skole noodsaaklik gemaak. Brebner het ook die noodsaaklikheid van hierdie skole kort na sy aankoms in die Oranje-Vrystaat besef: „De ingezetenen wonen zoo ver van elkander dat geen Gouvernements stelsel van Openbaar Onderwijs ooit toereikend zal zijn om in hunne behoeften voldoende te voorzien. Private onderwijzers zullen altijd moeten gebruikt worden.”⁹⁹⁾ Die waarde van die privaatskole blyk verder uit die sensusopname van 1880 toe hierdie skole deur 6,713 leerlinge besoek is in teenstelling met die 998 leerlinge in die goewermentskole.¹⁰⁰⁾ Dit was eers ná 1890 dat die staatsondersteunde rondgaande skole geleidelik die plek van die privaatskole begin inneem het.

98. Olwagen, op. cit., p. 360.

99. Oranjevrijstaat Onderwijs Verslagen, 1876 - 87, Inspekteursverslag 1876 - 1877, p. 8.

100. Olwagen, op. cit., p. 362.

'n Nuwe bedeling vir die privaatskole het gevolg op Ordonnansie nr. 13 van 1879 toe staatsteun onder sekere voorwaardes aan hierdie skole toegesê is. 'n Jaarlikse toelaag van hoogstens R60 is toegestaan mits die skool op die= selfde plek gebly het, deur minstens tien leerlinge besoek is en onderrig in lees, skryf en rekenkunde gegee is.¹⁰¹⁾ Alhoewel hierdie eerste staatsteun aan privaatskole 'n merkbare verbetering in die plattelandse onderwys teweeg gebring het, was daar nog tekortkominge. Op aandrang van Brebner is in 1880 en 1891 verdere wysigings aangebring wat 'n groter toelaag aan die privaatonderwysers verseker het. 'n Gesertifiseerde onderwyser sou voortaan R4 en 'n ongesertifiseerde die helfte daarvan ontvang vir elke leerling wat hy onderrig. Die eienaar van die skool moes die helfte hiervan ontvang. Verder het die onderwyser vir elke leerling wat geslaag het 'n bykomende toelaag ontvang wat gewissel het van 50c per leerling in standerd een tot R3,50 per leerling in standerd sewe. "Government aid took the form of a capitation grant, the amount of which depended on whether or not the teacher held a certificate and the standard in which the child passed. The grant was usually divided between the teacher and the owner of the school."¹⁰²⁾

Hierdie sogenoemde *Capitation Grant* of hoofdelike toelae was reeds vanaf 1834 in die Kaapkolonie in werking. Die oorsprong van hierdie stelsel moet egter in Skotland gesoek word, want 'n hoofdelike toelae van 40c - 60c per seun en 30c - 50c per meisie is eers in 1853 in Engeland ingevoer. Die Kaapkolonie kon dus nie die stelsel van Engeland af ingevoer het nie. Oor hierdie stelsel laat 'n rubriekskrywer in die *South African Commercial Advertiser* in 1830 hom as volg uit: "I would recommend that part of their

101. O.V.S., Volksraadnotule, 31 Mei 1879.

102. (Brebner, J.,) Memoirs, p. 61.

salaries should arise from the number of their scholars, as is the case in Scotland ... " ¹⁰³⁾ Die waarskynlike is dus dat Brebner hierdie stelsel ook in die Vrystaat ingevoer het na aanleiding van die gebruik daarvan in Skotland. Die gebruik van die term *Capitation Grant* in "Memoir" versterk hierdie vermoede. Ten opsigte van die praktiese implementering van die stelsel in die Vrystaat, het Brebner egter beslis die Kaapkolonie nagevolg. Die jaarlikse toelaag van R60 aan die onderwyser, 'n hoofdelike toelaag van R4 aan elke gesertifiseerde onderwyser en R2 aan 'n ongesertifiseerde onderwyser, plus 'n verdere toelaag van 50c per leerling in standerd I tot R2 per leerling in standerd IV, ¹⁰⁴⁾ inspeksie van hierdie skole deur die Superintendent van Onderwys en die aanstelling van skoolkommissies vir elke staats-ondersteunde privaatskool, dui op die beïnvloeding vanuit die Kaapkolonie. ¹⁰⁵⁾

Alhoewel kritiek dikwels teen die privaatskole ingebring is op grond van onbekwame onderwysers, gebrekkige onderrig en onvoldoende sillabusse, ¹⁰⁶⁾ was dit grootliks aan die huisonderwys en plaasskoolstelsel te danke dat die Christelik-Nasionale onderwysgedagte steeds in die Vrystaat bly voortleef het. Dit was trouens die plattelandse onderwys wat gelyktydig met die ontwaking van die Afrikaner se nasionale bewuswording so 'n radikale ontwikkeling in die Vrystaat teweeggebring het en so die draer van die Afrikaner se ideale en beskermers teen vreemde invloede in die Vrystaat en Transvaal geword het. ¹⁰⁷⁾

-
103. South African Commercial Advertiser, 16 Junie 1830, soos deur Du Preez van Wyk, op. cit., p. 53 aangehaal.
104. Malherbe, op. cit., p. 102-103. Hy meld dat hierdie stelsel van hoofdelike toelaes in werklikheid op die *Payment-by-Results*-stelsel gebaseer is.
105. Du Preez van Wyk, op. cit., p. 76.
106. Vgl. Malan, P.S., Openbare Onderwys vir Blankes in die Oranje-Vrystaat 1874 - 1899, pp. 292-295.
107. Vermaak, op. cit., p. 177.

4. BRITS-SKOTSE INVLOED BY OPRIGTING EN INSTANDHOUDING VAN VERSKILLENDE SKOOLSOORTE.

4.1 Stigting van skole volgens Brits-Skotse tradisie.

Soos reeds aangedui, was die eerste twintig jaar van die Vrystaatse Republiek 'n tydperk van reorganisasie op alle terreine. Ook die onderwys is gekenmerk deur 'n gebrek aan eenheid in die beheer daarvan. Die eerste doelbewuste pogings om groter eenheid te bewerkstellig was die oprigting van Grey-Kollege en Eunice. Met Brebner se diensaanvaarding was die reorganisasie van die onderwys uitsluitlik aan hom opgedra. Om die rede het verskeie ander skole naas die bestaande regeringskole grotendeels deur sy toedoen ontstaan.

4.1.1 Die oprigting van 'n Kleinkinderskool.

Op 7 Julie 1873 is op 'n algemene vergadering onder voorsitterskap van mnr. J.G. Fraser in beginsel besluit om 'n kleinkinderskool (Infant School) in Bloemfontein te open.¹⁰⁸⁾ Die skool is onder die bestuur van 'n kuratorium van 9 lede geplaas en 'n skoolkommissie is saangestel. As 'n private inrigting het die skool egter geen finansiële steun van staatsweë ontvang voor 1888 nie, toe daar deur bemiddeling van Brebner 'n toelaag van R100 per jaar aan die skool toegestaan is met dien verstande dat die Hollandse taal ook aan die skool onderrig sou word.¹⁰⁹⁾ Brebner het daarna uit die kuratore van die Dames Instituut en die Grey-Kollege 'n nuwe kuratorium vir die Be-waarskool laat kies.¹¹⁰⁾

108. The Friend, 10 Julie 1873.

109. O.V.S., Volksraadnotule, 26 Mei 1888.

110. Oranjevrijstaat Onderwijs Verslagen, 1888 - 1894, Inspekteursver-slag 1888 - 1889, Bylaag G, p. 28.

Die Engelse invloed wat van hierdie Bewaarskool uitgegaan het, was groot. Hierdie tipe skole het hulle oorsprong in Engeland en die Kaapkolonie gehad. Robert Owen was die stigter van soortgelyke *Infant Schools* in Engeland.¹¹¹⁾ In 1829 is die eerste kleinkinderskool deur die toedoen van Dr. Philip in Kaapstad gestig na sy terugkeer van 'n driejarige besoek aan Engeland.¹¹²⁾

As 'n privaat inrigting het hierdie Bewaarskool in Bloemfontein 'n algehele Engelse gees vertoon en is Hollands slegs by hoë uitsondering gebruik. Ongeveer tien maande na sy stigting het die leerlingtal reeds sodanig toegeneem dat 'n hoër afdeling begin is, "... to provide a thorough English education for girls..."¹¹³⁾ Verskeie Engelse en Skotse onderwyseresse van die skool het dan ook vir hierdie deeglike Engelse fondament gesorg.¹¹⁴⁾ Van die begin af was die medium van onderrig en die voertaal dus Engels, met die gevolg dat wanneer leerlinge van die Bewaarskool na die Dames Instituut en Grey-Kollege oorgeplaas is, hulle gewoonlik die Hollandse klasse met moeite gevolg het.¹¹⁵⁾ Hiermee is wel bepaal dat in die twee hoogste klasse beide tale geleer sou word, maar die medium van onderrig in die ander vakke het altyd Engels gebly.¹¹⁶⁾

Die Volksraad moet egter die blaam dra vir hierdie oogluikende toelating van

-
111. Birchenough, op. cit., p. 33 e.v..
112. Du Preez van Wyk, op. cit., p. 71.
113. Malan, P.S., Openbare Onderwys vir Blankes in die Oranje-Vrystaat, 1874 - 1899, p. 122. Bron onvermeld.
114. Die eerste twee onderwyseresse, mejj. Dunn en Smart was albei uit Engeland afkomstig. Hulle is deur mej. Neilsen, afkomstig uit Skotland, opgevolg. Eers in 1888 is mej. Brebner as Hollandse hulponderwyseres aangestel. Vgl. Ibid., p. 122 en Venter, I.S.J., Die Geskiedenis van die Dames Instituut „Eunice“, pp. 163-165.
115. Oranjevrijstaat Onderwijs Verslagen, 1876 - 87, Inspekteursverslag 1882 - 1883, p. 11.
116. Venter, I.S.J., Die Geskiedenis van die Dames Instituut „Eunice“, p. 167.

die miskenning van Hollands aan die Bewaarskool, want herhaalde verhoë deur Brebner¹¹⁷⁾ en memories wat voor die Volksraad gedien het,¹¹⁸⁾ kon die regering nie ooreed om 'n staatsbeheerde kleinkinderskool in Bloemfontein op te rig nie. Die afwesigheid van so 'n skool het dus noodwendig daartoe gelei dat die Hollandssprekende ouers van Bloemfontein verplig was om hulle kinders na die Engelsgesinde bewaarskool te stuur. Dit was ook een van die redes vir die verengelsingsproses wat aan die Grey-Kollege en Dames Instituut begin posvat het, want omdat die aanvangsonderwys aan die Bewaarskool deur middel van Engels geskied het, het baie ouers verkies dat Engels ook die voertaal by die voortsetting van hulle kinders se studies aan die twee hoërskole moes wees.¹¹⁹⁾

Ook in die pers is telkens melding gemaak van die Engelse invloed wat van die Bewaarskool en ander bestaande private kleinkinderskole op die platteland uitgegaan het. *The Express* meld in 'n artikel dat „De kinderen worden niet als Afrikaansche kinderen onderwezen, maar als Europeesche, meer in 't bijzonder Engelsche. Zij hooren de landstaal overal, uitgenomen in de school (Kleinkinderschool).”¹²⁰⁾ Dit val moeilik te begryp dat die Volksraad met al hierdie inligting tot sy beskikking nie oortuig kon word van die noodsaaklikheid van die oprigting van kleinkinderskole met Hollands as voertaal vir die Hollandssprekende kinders nie.

117. Vgl. Brebner se inspekteursverslae van 1882 - 1883, p. 11 en 1887 - 1888, pp. 5-6 in Oranjevrijstaat Onderwijs Verslagen.

118. O.V.S., Volksraadnotule, 22 Junie 1882.

119. Van der Merwe, J.A.B., op. cit., p. 84 en Malan, P.S., Openbare Onderwys vir Blankes in die Oranje-Vrystaat, -1874 - 1899, p. 122.

120. De Express, 13 Oktober 1881.

4.1.2 Oprigting van 'n landbouskool.

Die vinnig veranderende ekonomiese toestande gedurende die laaste kwart van die 19de eeu het ook 'n nuwe wetenskaplike benadering tot die boerdery in die Oranje-Vrystaat genoodsaak. Weens sy kennis van Europese landbou-opleidingsmetodes het Brebner by verskeie geleenthede die Volksraad se aandag op die oprigting van 'n landbouskool in die Vrystaat gevestig. Die uiteindelike oprigting van die eerste landbouskool op die plaas "Alexandria" in 1899 was dan ook deur Brebner gefinisieer na analogie van Europese landbouskole en nie soseer volgens Britse wyse nie. Reeds op 27 Mei 1880 het hy in 'n openbare lesing die noodsaaklikheid van 'n landbouskool volgens Europese standarde bepleit.¹²¹⁾ Gedurende sy oorsese reis in 1891 het hy verdere kennis opgedoen van moderne onderwysstrominge en na sy terugkeer het hy in verskeie onderwysrapporte wat voor die Volksraad gedien het, die noodsaaklikheid van 'n landbouskool beklemtoon.¹²²⁾ Gedurende die 1895 Volksraadsitting is 'n sterk pleidooi ten gunste van landbouopleiding gelewer en die Verenigde State van Amerika is aangehaal as 'n voorbeeld van hoe voordeel verkry word uit die verspreiding van kennis onder die boere. Na die bespreking is aan 'n Volksraadkommissie opgedra om in oorleg met die Superintendent van Onderwys die geskatte koste van so 'n inrigting te bepaal.¹²³⁾ Eers in 1899 het die Volksraad egter sy goedkeuring verleen vir die oprigting van 'n landbouskool.¹²⁴⁾

Alhoewel direkte Britse beïnvloeding hier dus nie 'n rol gespeel het nie,

-
121. Vgl. Brebner se oorspronklike geskrewe lesing in Die Dr. John Brebner-versameling, Bloemfontein Argief, aanwinst nr. 6.5.
122. Vgl. Oranjevrijstaat Onderwijs Verslagen, 1888 - 94, Inspekteursverslag 1891 - 1892, p. 10, Inspekteursverslag 1894 - 1895, pp. X - XI.
123. O.V.S., Volksraadnotule, 22 Mei 1895.
124. Ibid., 10 April 1899.

het Brebner sy idees oor die oprigting van so 'n landbouskool in die Vrystaat oteenseglik van Europa oorgeneem.

4.1.3 Die oprigting van ambagskole.

Vanaf 1890 is die eerste pogings in werking gestel om die nodige onderwysgeriewe te skep vir diegene wat nie 'n middelbare onderwysloopbaan kon volg nie. Die ontwikkeling van die diamant- en goudmyne en die aanbou van spoorweë het verder die aanvraag na opgeleide ambagsmanne laat ontstaan. Die ambagskole kon ook dien as teenvoeter vir die groeiende armbanke vraagstuk in die land.

Dit was ewe eens deur Brebner se toedoen dat hierdie skole in die Vrystaat opgerig is. Na sy terugkeer van sy Europese besoek in 1891, het hy hom onvermoeid vir hierdie saak beywer. Die stigting van die eerste ambagskool in 1898 het dan ook in navolging van Europese stelsels en die stelsel van ambagskole in die Kaapprovinsie geskied. Dat Brebner 'n deeglike studie van beroepsonderwys tydens sy reis oorsee gemaak het, blyk onder andere uit beriggewing in die pers. *De Express* meld dat Brebner besondere aandag aan die praktiese aspekte van die onderwys geskenk het, soos tegniese onderwys vir seuns en huishouding en kookkuns vir dogters.¹²⁵⁾ In dieselfde jaar skryf *The Friend* in 'n hoofartikel oor die wenslikheid van praktiese onderwys soos deur Brebner aanbeveel. Die berig verwys verder na Sir Langham Dale, Superintendent-Generaal van Onderwys in die Kaapprovinsie se pamflet oor tegniese onderwys waarin die noodsaaklikheid van industriële onderwys vir kinders van die Koloniste uiteengesit word.¹²⁶⁾ In 1896 beveel *De Express* weer aan dat ambagskole vir arm seuns in Bloemfontein gestig moet

125. De Express, 2 Desember 1892.

126. The Friend, 18 Maart 1892.

word in navolging van die Kaapkolonie.¹²⁷⁾ In 1897 rapporteer Brebner aan die Volksraad dat hy twee industriële skole in die Kaapkolonie besoek het en gee 'n breedvoerige relaas van hoe hierdie skole in die Kaapkolonie bestuur word.¹²⁸⁾

Die stigting van ambagskole in die Vrystaat kan dus nie beskou word as 'n gedagte wat in die Vrystaat sy oorsprong gevind het nie, maar het die oprigting daarvan onder Europese en Kaaplandse invloed geskied. Alhoewel nêrens melding gemaak word van spesifieke Engelse beïnvloeding in hierdie opsig nie, kan wel aanvaar word dat Brebner ook met die Britse stelsel van Industriële skole op hoogte sou wees, veral ná sy oorsese reis in 1891. Industriële skole in Engeland het veral voorsiening vir elementêre onderwys aan behoeftige kinders gemaak, terwyl hulle ook tegelykertyd 'n ambag geleer is.¹²⁹⁾

4.1.4 Die oprigting van armskole.

Die oprigting van hierdie skole in die Vrystaat het in navolging van Skotland en die Kaapkolonie geskied. Weens die armblanke-vraagstuk het die behoefte aan sulke skole ontstaan waar die staat voorsiening gemaak het vir afslag van skoolgeld, gratis losies, klere en skoolboeke aan behoeftige kinders.¹³⁰⁾ Die eerste armskool in Bloemfontein¹³¹⁾ het as aandskool begin, maar is daarna in 'n gewone dagskool omskep omdat bywoning saans so

127. De Express, 28 Augustus 1896.

128. Oranjevrijstaat Onderwijs Verslagen, 1895 - 1898, Superintendentsverslag 1896, p. XII.

129. Du Preez van Wyk, op. cit., p. 19.

130. Oranjevrijstaat Onderwijs Verslagen, 1895 - 1898, Superintendentsverslag 1898, p. VIII.

131. Ibid., Superintendentsverlsag, 1895, p. XIV.

swak was.¹³²⁾

Hierdie stelsel van armskole toon noue ooreenkoms met hierdie tipe skole in Skotland en in die Kaapprovinsie. In Skotland is behoeftige kinders ook deur die staat van vry-onderwys, losies en klere voorsien.¹³³⁾ Dat Brebner deur die Skotse stelsel van armskole beïnvloed is, dui op sy uiteensetting van hierdie skole in die Vrystaat aan die Volksraad waar hy onder andere meld dat, „In Schotland zag den heer H. Macfarlane het groot nut van avondscho= len voor kinderen die des daags moeten werken.“¹³⁴⁾ P.S. Malan is verder van mening dat die stigting van armskole in die Vrystaat in navolging van die Kaapkolonie geskied het, waar die eerste van hierdie skole in 1893 tot stand gekom het.¹³⁵⁾

4.1.5 Stelsel van distrik-, wyk- en rondgaande skole.

Met die Onderwysordonnansie van 1874 is die plattelandse openbare onderwys op 'n georganiseerde grondslag geplaas. Op aanbeveling van Brebner is die plattelandse skole in distrikskole, wykskole en rondgaande skole verdeel. Die Inspekteur van Onderwys moes die skole jaarliks inspekteer en verslag aan die Volksraad voorlê.¹³⁶⁾ Met hierdie beleid van desentralisasie het Brebner die Skotse stelsel nagevolg,¹³⁷⁾ alhoewel Kaaplandse beïnvloeding ten opsigte van die rondgaande skole veral 'n belangrike rol gespeel het.

132. Ibid., Superintendentsverslag, 1897, p. XIII en Malan, P.S., Openbare Onderwys vir Blankes in die Oranje-Vrystaat, 1874 - 1899, p. 291.

133. Potgieter, F.J., en Swanepoel, C.B., Temas uit die Historiese Pedagogiek, p. 52.

134. Lubbe, J.J., op. cit., p. 97.

135. Malan, P.S., Openbare Onderwys vir Blankes in die Oranje-Vrystaat, 1874 - 1899, p. 290.

136. O.V.S., Ordonnansie nr. 1 van 1874, dl. 2, artikels 1-14.

137. Potgieter en Swanepoel, op. cit., p. 52.

Die distrikskole was goewermentskole wat op die hoofdorp van elke distrik opgerig is, elk met sy eie skoolkommissie. Hierdie skole het elk 'n regeringstoelaag van R400 ontvang indien die leerlingtal nie minder as vyftien beloop het nie.¹³⁸⁾ Aanvanklik het hierdie skole 'n moeilike bestaan gevoer weens 'n tekort aan gekwalifiseerde tweetalige onderwysers. Waar die getalle dit regverdig het, is hierdie probleem gedeeltelik oorkom deur die aanstelling van 'n hulponderwyser.¹³⁹⁾

Met die stigting van distrikskole het Brebner hom deur die Skotse Onderwyswet van 1872 laat lei. Kragtens hierdie wet is die land in skooldistrikte ingedeel, elkeen met sy eie plaaslik gekose skoolraad. Alle reëlings in verband met die plaaslike beheer van hierdie distrikskole is in die hande van die onderskeie skoolrade geplaas.¹⁴⁰⁾

Wykskole is weer op die kleiner dorpies en op plase opgerig. Hierdie skole was verdeel in wyksdorpskole en vaste wykskole. Eersgenoemde is op 'n wyksdorp gestig, terwyl 'n vaste wykskool in 'n wyk gestig is waar daar nog geen dorp bestaan het nie. Indien 'n rondgaande onderwyser genoeg leerlinge byeen kon bring om permanent op een standplaas te bly, het sy rondgaande skool 'n vaste wykskool geword.¹⁴¹⁾ Aanvanklik het hierdie skole egter min ondersteuning geniet omdat die Boere aan die stelsel van privaatskole voorkeur verleen het.¹⁴²⁾

138. O.V.S., Ordonnansie nr. 1 van 1874, dl. 3, art. 5.

139. Linde, op. cit., p. 119.

140. Vgl. Mackintosh, op. cit., p. 84; Gibson, op. cit., p. 99; Kerr, A.J.C., Schools of Scotland, p. 27; Curtis, op. cit., p. 559 in sake die magte en pligte van die distrik-skoolrade in Skotland.

141. Malan, P.S., Openbare Onderwys vir Blankes in die Oranje-Vrystaat, 1874 - 1899, pp. 34-35.

142. Linde, op. cit., p. 120.

Brebner se oprigting van wykskole het ook geskied in navolging van die Skotse stelsel van gemeenteskole (Parish Schools).¹⁴³⁾ In elke kerklike gemeente het 'n skool bestaan wat die eerste beginsels van kennis aan leerlinge moes oordra. Kaapland het natuurlik ook 'n stelsel van gemeenteskole op dorpe en kerkplekke gehad. Hierdie stelsel van gemeenteskole is egter in 1812 gedeeltelik deur Goewerneur Cradock se kosterse skole gewysig.¹⁴⁴⁾ Basson is egter van mening dat Transvaal die wykskoolstelsel vanuit die Kaapkolonie ingevoer het, alhoewel hy van die Kaaps-Britse invloed in die Du Toit-Wet, wat aanleiding tot die invoer van die wykskoolstelsel in Transvaal gegee het, melding maak.¹⁴⁵⁾

Die rondgaande skole het uitsluitlik in die behoeftes van die wydverspreide plattelandse bevolking voorsien. Hierdie skole is gewoonlik op 'n sentrale plaas geopen sodat die omliggende plaaskinders die skool kon besoek. Om 'n goewermentstoelaag te kon ontvang, moes daar minstens tien leerlinge die skool bywoon en moes dit verder as twaalf myl van 'n ander goewermentsskool geleë wees.¹⁴⁶⁾

Die stelsel van rondgaande skole was natuurlik nie 'n nuwe gedagte wat Brebner in die Vrystaatse onderwys ingevoer het nie. Hy was slegs verantwoordelik vir die beter reglementering van hierdie skole op die platteland. Hierdie stelsel het reeds sy oorsprong in die Kaapkolonie gedurende die 17de eeu gehad toe huisgesinne in die buite-distrikte gedurende die H.O.I.K.-

143. Potgieter en Swanepoel, op. cit., p. 52.

144. Vgl. Cilliers, D.H., op. cit., p. 32; Du Preez van Wyk, op. cit., p. 42 en Du Toit, P.S., Onderwys in Kaapland, p. 59.

145. Basson, op. cit., pp. 90-91.

146. Malan, P.S., Openbare Onderwys vir Blankes in die Oranje-Vrystaat, 1874 - 1899, p. 36.

tydperk saam 'n onderwyser gehuur het.¹⁴⁷⁾ Hierdie stelsel het daarna saam met die Groot Trek na die Noorde gekom en was vanaf die vestiging van die Trekkers in die Vrystaat in swang.¹⁴⁸⁾ Die eerste staatsteun aan hierdie rondgaande onderwysers is egter eers in 1864 toegestaan.¹⁴⁹⁾

5. BRITS-SKOTSE INVLOED OP DIE TEORIE EN PRAKTYK VAN DIE VRYSTAATSE SKOOLWESE.

5.1 Onderwysersopleiding onder Kaaps-Britse invloed.

Die hele Republikeinse periode is gekenmerk deur 'n tekort aan gekwalifiseerde onderwysers weens onvoldoende voorsiening vir sodanige opleiding. Ook die ander state in Suid-Afrika het hierdie tekort ondervind sodat die Oranje-Vrystaat grotendeels in sy eie behoeftes moes probeer voorsien. Selfs die Kaapkolonie, van wie die Vrystaat grootliks afhanklik was vir die invoer van onderwysers, kon beswaarlik in sy eie behoeftes voorsien.¹⁵⁰⁾

Veral gedurende die eerste twee dekades na Republiekwording was die voorsiening van onderwysers uiters onbevredigend sodat in die meeste gevalle van ongekwalifiseerde rondgaande onderwysers vir die platteland gebruik gemaak moes word.¹⁵¹⁾ Teen die middel van 1855 was daar slegs twaalf onderwysers, insluitende private onderwysers, in die Vrystaat werksaam.¹⁵²⁾ Teen 1874

147. Ibid., p. 12 en Steenkamp, op. cit., p. 92.

148. Linde, op. cit., pp. 20-23.

149. Ibid., p. 51.

150. Malherbe, E.G., op. cit., p. 365.

151. Van Schoor, op. cit., p. 6.

152. Malan, P.S., Onderwys in die Oranje-Vrystaat, 1854 - 1874, p. 58.

was daar ook nog geen noemenswaardige verbetering in onderwysvoorsiening nie, want toe was daar tien goewermentskole en twaalf staatstoelaag-trekkende onderwysers in die hele Vrystaat.¹⁵³⁾ Om hierdie knellende tekort aan opgeleide onderwysers die hoof te bied, het die Volksraad by wyse van wetgewing die eerste stappe geneem om hierdie probleem te oorbrug.

5.1.1 Invoering van die kwekelingstelsel.

Die onbevredigende toestand op onderwysgebied, soos Brebner dit in 1874 in die Vrystaat aangetref het, kan grootliks aan die tekort aan onderwysers toegeskryf word. Alhoewel die Volksraad in 1872 die eerste stap geneem het vir die opleiding van onderwysers aan die Grey-Kollege,¹⁵⁴⁾ is die kwekelingstelsel eers deur die Onderwysordonnansie van 1874 deur die toedoen van Brebner volledig ingevoer. Hierdie stelsel wat reeds in 1858 in die Kaapkolonie en daarna ook in Natal en Transvaal ingevoer is, het sy ontstaan in Europa en Brittanje gehad.

Seuns en meisies is ingevolge die 1874-Ordonnansie toegelaat tot 'n driejarige kursus om as onderwysers opgelei te word indien hulle aan sekere vereistes voldoen het. Na die suksesvolle aflegging van 'n toelatingseksamen is 'n kwekeling vir twee jaar by 'n bekwame onderwyser geplaas om praktiese onderwyservaring op te doen.¹⁵⁵⁾ Gedurende die derde jaar van opleiding moes die kwekelinge hulle studies aan die Grey-Kollege of die Dames Instituut Eunice voortsit. Staatstoelae van R30, R50 en R120 is respektiewelik gedurende die drie jaar van opleiding aan suksesvolle kandidate toegeken.¹⁵⁶⁾

153. (Brebner, J.,) Memoirs, p. 64.

154. O.V.S., Ordonnansie nr. 5 van 1872, dl. 3, artikels 18-23.

155. O.V.S., Ordonnansie nr. 1 van 1874, Bylae B, artikels 1-3.

156. Ibid., artikels 5-7.

'n Kommissie van Eksaminatore is in die lewe geroep om die behoorlike sertifisering van onderwysers in die toekoms te behartig. Daar is voorsiening vir die uitreiking van drie klasse onderwyserssertifikate gemaak. 'n Sertifikaat van die derde klas is aan die einde van die kwekelingskursus uitgereik. Elke wyks- of rondgaande onderwyser sou voortaan in besit van 'n derde klas sertifikaat moes wees, terwyl 'n tweede klas sertifikaat benodig is vir 'n onderwyser aan 'n distrikskool, wat uitgereik is na 'n derde jaar opleiding aan die Grey-Kollege of 'n eerste klas meisieskool wat daartoe geskik sou wees.¹⁵⁷⁾

Gedurende die eerste twintig jaar het die kwekelingstelsel egter min lewensvatbaarheid getoon en tot omstreeks 1893 het die stelsel nie baie vrug gedra nie.¹⁵⁸⁾ Die geleidelike toename na 1893 het egter die noodsaaklikheid van 'n spesiale inrigting vir die opleiding van onderwysers sterk op die voorgrond gebring,¹⁵⁹⁾ sodat op aandrang van Brebner die eerste normaalskool in 1898 gestig is.¹⁶⁰⁾

Die invoer van die kwekelingstelsel in die Vrystaatse skole was 'n direkte oorplanting vanuit die Kaapkolonie. „Dat die instelling van die kwekelingstelsel in die Vrystaatse skole 'n navolging was van die kwekelingstelsel soos dit in die Kaapkolonie in swang was, kan met sekerheid aangeneem word.“¹⁶¹⁾ Hierdie stelsel is egter weer vanuit Engeland en die Verenigde Koninkryk na Suid-Afrika gebring en is eerste in die Kaapkolonie se

157. Ibid., Bylae A, artikels 1-8.

158. In 1874 was daar slegs 3 kwekelinge, in 1880 was daar 6, in 1884 was dit 5, in 1890 was die getal 7 en in 1893 was dit 10. Vgl. Linde, op. cit., p. 110.

159. Oranjevrijstaat Onderwijs Verslagen, 1895 - 98, Superintendentsverslag 1895, pp. VII - VIII.

160. Ibid., Superintendentsverslag 1898, pp. VII - VIII.

161. Venter, I.S.J., Die Geskiedenis van die Dames Instituut Eunice, p. 129.

skole ingevoer.¹⁶²⁾ Die ander drie Suid-Afrikaanse state het hierna die stelsel in hulle eie skole in gebruik geneem. Die oorsprong van die kwekelingstelsel in Engeland moet gesien word as 'n natuurlike en noodsaaklike ontwikkeling uit die monitorstelsel. In hierdie verband verklaar Rice: "In many it was the logical outcome of the monitorial system ... Thus the scheme in itself was no innovation."¹⁶³⁾ Alhoewel die monitorstelsel na 1812 algemeen in die Kaaplandse skole in swang was, is hierdie stelsel nooit amptelik na die Vrystaat oorgedra nie, alhoewel daar gevalle was waar van skoliere in dieselfde klas gebruik gemaak is om die onderwyser behulpzaam te wees met die onderrig van ander leerlinge.¹⁶⁴⁾

Die hele stelsel van onderwysopleiding toon sterk ooreenkoms met dié van die Kaapkolonie. Nie alleen is daar in die kwekelingstelsel van beide state ooreenstemmende beginsels vervat nie,¹⁶⁵⁾ maar ook die Vrystaatse stelsel van uitreiking van die drie klasse onderwyserssertifikate het op dieselfde grondslag as in die Kaapkolonie geskied. Die ekwivalent van die Elementêre Onderwyserssertifikaat (wat later bekend was as die O3) en die Middelklas Sertifikaat (O2) in die Kaapkolonie, was onderskeidelik die Vrystaatse Derde- en Tweedeklassertifikate.¹⁶⁶⁾

-
162. Vgl. Basson, op. cit., pp. 35-36, en Du Preez van Wyk, op. cit., pp. 30-31 vir 'n volledige bespreking van die kwekelingstelsel in Engeland en Europa.
163. Rich, R.W., The Training of Teachers in England and Wales during the 19th Century, pp. 134-137, soos aangehaal deur Du Preez van Wyk, op. cit., p. 30.
164. Vgl. Malan, P.S., Onderwys in die Oranje-Vrystaat, 1854 - 1874, p. 176.
165. Vgl. Du Preez van Wyk, op. cit., pp. 108-110 in sake vereistes waaraan kwekelinge moes voldoen.
166. Vgl. Venter, I.S.J., Die Geskiedenis van die Dames Instituut, Eunice, p. 129 en Linde, op. cit., p. 110.

5.2 Inhoud en metode van die onderwys.

Tot omstreeks 1874 was daar geen eenvormigheid in die skole ten opsigte van 'n kurrikulum vir die verskillende skole in die Vrystaat nie. Elke skool het self besluit watter vakke onderrig sou word en slegs die voorbereidende opleiding in lees, skrif en rekenkunde is vir alle skole onderrig soos dit tewens ook gedurende die Soewereiniteitsperiode nog in swang was. Hierdie tendens is ook in die leerplanontwikkeling van die Kaapkolonie en elders te bespeur. "... in the early Republican days, the subjects of instruction differed but little, if at all, from those taught in the same class of school in the Cape Colony and elsewhere."¹⁶⁷⁾ Naas die onderrig in die 3 R's, het die leerplanne gewoonlik Bybelse Geskiedenis, sang en in enkele skole geskiedenis en aardrykskunde ingesluit.¹⁶⁸⁾ Gedurende hierdie eerste jare na Republiekwording was daar dus geen direkte buitelandse beïnvloeding in die kurrikulum van die Vrystaatse skole te bespeur nie en kan hoogstens van indirekte beïnvloeding vanuit die Kaapkolonie gepraat word. Dieselfde ontwikkelingsgang kenmerk ook die Transvaalse onderwys in hierdie opsig.¹⁶⁹⁾

Naas die 1863-Regulasies wat die bogenoemde vakke vir primêre opleiding voorgeskryf het, is die leerplanne vir sekondêre onderrig vir die eerste keer in die 1872- en 1874-Ordonnansies vervat. Aan die Grey-Kollege moes benewens die elementêre vakke ook voortaan onderrig gegee word in Hollandse, Engelse, Latynse, Griekse, Franse en Hoogduitse tale en letterkunde, algebra, meetkunde, natuurkunde, werktuigkunde, sangkuns, teken, gimnastiek en

167. Bruwer, op. cit., p. 68.

168. Malan, P.S., Openbare Onderwys vir Blankes in die Oranje-Vrystaat, 1874 - 1899, p. 18. Vgl. ook art. 24 van die Ontwerp-ordonnansie van 1863 in Malan, P.S., Onderwys in die Oranje-Vrystaat, 1854 - 1874, p. 140.

169. Ibid., p. 140.

godsdiensteer.¹⁷⁰⁾ Na die stigting van die Dames Instituut Eunice is die= selfde vakke ook hier onderrig.¹⁷¹⁾ Alhoewel hierdie vakke ook in distrik= skole onderrig moes word, het dit egter nooit gebeur nie, omdat dit in die praktyk nie moontlik was nie.¹⁷²⁾ Slegs die elementêre vakke is onderrig, soos dit ook in die wykskole die geval was.

Alhoewel Brebner na 1874 stelselmatige veranderinge in die leerplan bewerk= stellig het, het dit aanvanklik aan vele gebreke mank gegaan. Dit was nie ingestel op die vereistes van tyd en omstandighede nie, sodat die individua= liteit van elke kind nie tot sy reg gekom het nie. Baie van die leerstof was vir die kind volksvreemd en so ver van sy eie kultuurlewe verwyder dat dit hom nie werklik kon aanspreek nie. Dit het meestal by parate kennis gebly wat vir eksamendoeleindes gememoriseer moes word. Oor hierdie meto= de van onderrig het Brebner hom as volg uitgelaat: „Er zijn onderwijzers die er niet genoegzaam werk van maken dat hunne leerlingen leeren denken, en alles begrijpen wat zij doen. Het gevolg daarvan is dat het werk op eene werktuiglijke wijze verricht wordt ...”¹⁷³⁾ Brebner het hom dan ook uitgespreek teen die verwaarlosing van laer klasse deur sommige onderwysers ten gunste van die hoër klasse aan 'n skool. Hy was ook gekant teen die gebruik van sommige onderwysers om leerlinge te veel vakke gelyktydig te laat bemeester. „Naar mijn oordeel worden in verscheiden klassen te vele onderwerpen tegelijk behandeld.”¹⁷⁴⁾ Ook die metodiek van baie onderwy=

170. Vgl. O.V.S., Ordonnansie nr. 5 van 1872, dl. V, art. 2 en O.V.S., Ordonnansie nr. 1 van 1874, dl. V, art. 2.

171. Oranjevrijstaat Onderwijs Verslagen, 1876 - 1887, Inspekteursver= slag, 1876 - 1877, p. 4.

172. Malan, P.S., Openbare Onderwys vir Blankes in die Oranje-Vrystaat, 1874 - 1899, p. 18.

173. Oranjevrijstaat Onderwijs Verslagen, 1876 - 1887, Inspekteursver= slag 1878 - 1879, p. IX.

174. Venter, I.S.J., Die Geskiedenis van die Dames Instituut Eunice, p. 108.

sers het dus veel te wense oorgelaat.

In 1889 het Brebner in sy onderwysverslag nogeens op sekere bestaande gebreke in die leerplan van Grey-Kollege gewys en aanbeveel dat meer praktiese opleiding ingevoer moes word weens vinnig veranderende landsomstandighede. Hy het veral klem gelê op die invoering van praktiese wetenskappe en teken.¹⁷⁵⁾

In 1892 is aan Brebner se versoek voldoen sodat praktiese vakke volgens die Slöjdstelsel aan die Grey-Kollege ingevoer is.¹⁷⁶⁾ Gedurende die negentigerjare is verdere hervormings in die leerplan aangebring sodat teken en handwerk vir meisies ook in die leerplan ingesluit is.¹⁷⁷⁾ Die leerplan soos in 1896 voorgeskryf, het verder 'n sterk neiging tot die bevordering van die natuurwetenskappe getoon deur die insluiting van natuurkunde, fisiologie, fisika en skeikunde.¹⁷⁸⁾

5.2.1 Brits-Skotse invloed op die kurrikulum.

Dit was grootliks deur die toedoen van Brebner dat die kurrikulum van die Vrystaat aan die einde van 1899 in baie opsigte 'n sterk Brits-Skotse karakter vertoon het, soos tewens ook in die Kaapkolonie, Transvaal en Natal die geval was.

Daar is reeds aangedui dat die onderrig van lees, skrif en rekene aan die einde van die 18de eeu stelselmatig in Britse en Skotse skole onderrig is.¹⁷⁹⁾

175. Oranjevrijstaat Onderwijs Verslagen, 1888 - 1894, Inspekteursverslag 1888 - 1889, pp. III - IV.

176. Ibid., Superintendentsverslag 1892 - 1893, pp. III - IV.

177. Venter, I.S.J., Die Geskiedenis van die Dames Instituut Eunice, p. 103.

178. Oranjevrijstaat Onderwijs Verslagen, 1895 - 1898, Superintendentsverslag 1896, p. XXXVIII.

179. Vgl. Hoofstuk 3., p. 64.

Dit was eers later dat ander leervakke soos aardrykskunde, geskiedenis en natuurleer tot die laerskoolleerplan toegevoeg is. Taal en rekene was deur die eeue heen dus as die hoofvakke beskou, terwyl selfs Bybelstudie in die nie-sektariese skole as 'n byvak beskou is.¹⁸⁰⁾

Die invoering van die klassieke tale, wiskunde, natuurkunde, sang en gimnas= tiek in die Vrystaatse sekondêre leerplan was 'n logiese uitvloeisel van die toepassing daarvan in Kaapland onder invloed van Engeland en Skotland.¹⁸¹⁾ In beide hierdie lande het die klem vir eeue op die klassieke tale geval sodat dit die kern van die leerplan uitgemaak het. Veral in Skotland met sy akademiese tradisie is besondere klem op die klassieke tale en wiskunde gelê.¹⁸²⁾

Met die invoer van praktiese vakke in die negentiger-jare het Brebner onder invloed van Europa via Brittanje en Skotland gehandel. In sy 1891 - 1892 verslag het hy sy voorneme om 'n stelsel van hande arbeid in te voer weer voor die Volksraad gelê en meld hy verder: „Een van onze onderwijzers is naar Europa gegaan om het Slöjdsysteem van handen arbeid te bestudeeren. ...”¹⁸³⁾ In sy 1892 -1893 verslag meld hy dat 'n bekwame Hollander, Hondius, reeds begin het met die onderrig van praktiese vakke aan Grey-Kollege en hy voel oortuig dat as „... onze jongens van dezelfde geaardheid zijn als Euro= peesche jongens van gelijke jare, dan zullen zij dat als een voorrecht be= schouwen deel daaraan te kunnen nemen.”¹⁸⁴⁾ Veral in die tweede helfte

180. Potgieter en Swanepoel, op. cit., p. 65.

181. Vgl. Du Preez van Wyk, op. cit., p. 74, p. 102 en pp. 133-134 in sake kurrikulum veranderinge in Kaapland.

182. Potgieter en Swanepoel, op. cit., p. 67.

183. Oranjevrijstaat Onderwijs Verslagen, 1888 - 94, Superintendentsver= slag 1891 - 1892, p. 5.

184. Ibid., Superintendentsverslag 1892 - 1893, p. IV.

van die negentiende eeu het belangstelling in handwerk en industriële opleiding in Europa onder invloed van veral Pestalozzi toegeneem,¹⁸⁵⁾ sodat praktiese onderrig in alle Europese, Engelse en Skotse skole ingevoer is. Ook die insluiting van teken in die Vrystaatse leerplan is vanaf Engeland na Suid-Afrika oorgedra. Oor die onderrig van teken in skole verklaar die skoolhoof van die St. Andrew's Diocesan College dat "... experience is showing more plainly in England every day the great usefulness of a very early training of eye and hand."¹⁸⁶⁾ Die opbloei van die natuurwetenskappe onder Herbert Spencer in Engeland het ook sy neerslag in die Kaaplandse en Vrystaatse leerplanne gevind. Oor die bevordering van natuurwetenskappe in die Kaapprovinsie het die De Villiers-onderwyskommissie reeds in 1880 hom as volg oor die saak uitgespreek: "From the published reports of Commissions appointed in England to take into consideration the subject of scientific teaching, it is clear to us that the weight of trustworthy evidence taken in England points in a similar direction."¹⁸⁷⁾ Brebner het hom ongetwyfeld deur hierdie strominge in Engeland en die Kaapkolonie laat beïnvloed deur die invoer van natuurwetenskappe in die Vrystaatse leerplan.

5.2.2. Nie-dogmatiese godsdiensonderrig onder Brits-Skotse invloed.

Voor die diensaanvaarding van Brebner het die Volksraad gepoog om godsdiensonderwys in skole so veel moontlik te bevorder, want hulle het besef dat godsdiens een van die fondamentstene is waarop die Boerekultuur gebou is. Hierdie sterk godsdienssin moes dus ook in die skole versterk en uitgebou word. So spreek die Onderwyskommissie van 1864 hom onder andere oor gods-

185. Malan, P.S., Openbare Onderwys vir Blankes in die Oranje-Vrystaat, 1874 - 1899, p. 245.

186. Malan, P.S., Onderwys in die Oranje-Vrystaat, 1854 - 1874, p. 372. Vgl. ook Basson, op. cit., p. 33 in sake die invoer van tekenkuns in die Engelse skole.

187. Soos aangehaal deur Du Preez van Wyk, op. cit., p. 124.

diensonderrig in die skole uit en verklaar dat elke skoolhoof „verpligt zijn den kinderen een naauwgezette Christelijke opvoeding te geven en vooral voor hunne godsdienstige vorming zorg dragen.”¹⁸⁸⁾ Die 1872-Onderwysordonnansie het egter vir die eerste keer voorsiening vir 'n gewetensklousule gemaak waarvolgens godsdiensteer alleenlik aan die kinders onderrig sou word van wie die ouers geen gewetensbesware geopper het nie.¹⁸⁹⁾ Die 1874-Ordonnansie het hierdie reëling behou met slegs die byvoeging dat elke skool daagliks met gebed gesluit word.¹⁹⁰⁾

Getrou aan die Skotse tradisie was Brebner egter 'n voorstaander van nie-dogmatiese godsdiensteer. Sy siening was dat die regering nie geldspandeer om 'n bepaalde stelsel van godsdiensteer te propageer nie, maar om die volk op te voed.¹⁹¹⁾ In 1879 het hy die Volksraad oorreed om alle dogmatiese onderrig in skole te verbied en dat godsdiensteer beperk moes wees tot die lees van die Bybel en onderrig in Bybelgeskiedenis.¹⁹²⁾ Weens druk op die Volksraad is in 1889 'n toegewing gemaak dat „... gedurende een half uur per dag op Goewermentsskolen, in wijk, binne de gewone skoolure, dogmatische onderwys kunnen worden gegeven.”¹⁹³⁾ Slegs in die rondgaande skole op die boereplase is die verband tussen onderwys en voorbereiding tot kerklidmaatskap daarna behou om die grondslag van 'n Christelike onderwys te vorm.¹⁹⁴⁾

188. Lubbe, op. cit., p. 31. Bron onvermeld.

189. O.V.S., Ordonnansie nr. 5 van 1872, dl. 5, art. 2.

190. O.V.S., Ordonnansie nr. 1 van 1874, dl. 5, artikels 2 en 5.

191. (J. Brebner), Memoirs, p. 57.

192. O.V.S., Volksraadnotule, 31 Mei 1879.

193. O.V.S., Ordonnansie nr. 22 van 1889, art. 12.

194. Vermaak, op. cit., p. 175.

Die oorsprong van die beginsel van nie-dogmatiese onderwys moet in Engeland en Skotland gesoek word. Die voortdurende onmin tussen *The British and Foreign Society* en *The National Society* in Engeland omdat eersgenoemde voorsiening vir nie-dogmatiese godsdiensonderwys gemaak het, het daartoe gelei dat die *Elementary Education Act* van 1870 voorsiening gemaak het vir nie-sektariese onderwys deur die uitskakeling van kategetiese onderrig en die erkenning van die reg van die ouer om sy kind van alle denominasionale onderwys te onttrek.¹⁹⁵⁾ In Skotland is met die Skotse Onderwysakte van 1872 bepaal dat nie-sektariese onderwys in skole ingevoer sou word.¹⁹⁶⁾ Die beginsel van nie-dogmatiese onderwys is onder Brits-Skotse invloed ook in die Kaaplandse onderwys ingedra. In 1839 is reeds voorsiening gemaak vir die daaglikse lees van die Bybel met die reg van die ouer om sy kind bywoning te ontsê. Die Onderwyswet van 1865 het hierdie bepalings gehandhaaf. In 1880 het die De Villiers-onderwyskommissie aanbeveel dat die beginsel van nie-sektariese onderwys toegepas moes word ooreenkomstig die „Skotse gewetensklausule“, wat bepaal het dat alle godsdiensonderrig aan die begin of einde van die skooldag gegee moes word, met die reg van bywoning heeltemal vrywillig.¹⁹⁷⁾ Hierdie aanbeveling toon identiese ooreenstemming met die Vrystaatse Volksraadbesluit oor nie-dogmatiese onderwys in 1879. Met Brebner se genoemde opvattinge oor nie-dogmatiese onderwys in gedagte, blyk dit duidelik dat die Vrystaat in hierdie opsig bepaald onder invloed van Engeland, Skotland en selfs die Kaapkolonie opgetree het.

195. Vir 'n volledige bespreking van die godsdienstvraagstuk in Engeland. Vgl. hoofstuk 1, p. 19 en p. 35 e.v..

196. Balfour, *op. cit.*, p. 128. Vgl. ook hoofstuk 1, pp. 33-34.

197. Du Preez van Wyk, *op. cit.*, p. 187. Die Skotse invloed blyk duidelik uit die standpunt van die De Villiers-Onderwyskommissie oor 'n gewetensklausule vir Kaaplandse skole: "A conscience clause similar to that which has been found so useful and effectual in a country which would certainly not err on the side of irreligion - we mean Scotland." Vgl. *Ibid.*, p. 122.

5.3 Halfhartige toepassing van moedertaalonderwys.

Reeds vroeg in die onderwysgeskiedenis van die Oranje-Vrystaat het taalprobleme op skool ontstaan, want aan alle goewermentskole is Hollands onderrig en aan die meeste ook Engels. Alhoewel Hollands in 1854 tot die hooftaal van die Oranje-Vrystaat verklaar is,¹⁹⁸⁾ sou verwag word dat dit ook as hooftaal op die skole sou dien. In die praktyk was dit egter anders gesteld, want in 1856 het die Volksraad reeds erkenning aan Engels in skole gegee deur die bepaling dat „op de dorpen de schoolmeesters moeten bekwaam zijn om beide talen te onderwijzen.”¹⁹⁹⁾ Hierdie haas om aan 'n minderheidsgroep se eise erkenning te verleen, kan beskou word as die ontstaan van die taalvraagstuk in die Vrystaat wat tot aan die einde van die Republiek in 1899 voortgeduur het. Die Engelse invloed op alle terreine en op die skool in die besonder het met verloop van tyd sulke afmetings aangeneem dat Malherbe verklaar: "The Free State was always very liberal in its attitude towards the study of English, and for that reason was perhaps the most bilingual of the South African States, and attained that bilingualism in its educational system sooner than any of the other South African States."²⁰⁰⁾ Teen 1863 het die Engelse invloed in die skole reeds so toegeneem dat in die tien private dorpskole slegs drie beide tale geleer het en op sewe geen Hollands geleer is nie. Alle goewermentskole was verplig om beide tale te onderrig, terwyl daar enkele Engelse rondgaande skole was waar geen Hollands geleer is nie. Selfs op die goewermentsondersteunde rondgaande skole kon die ouers deur 'n meerderheid van stemme besluit óf Engels óf Hollands of albei tale onderrig moes word.²⁰¹⁾

198. Van der Merwe, J.A.B., op. cit., p. 30 en Malan, P.S., Onderwys in die Oranje-Vrystaat, 1854 - 1874, p. 41.

199. O.V.S., Volksraadnotule, 21 Februarie 1856.

200. Malherbe, E.G., op. cit., p. 370.

201. Linde, op. cit., p. 63.

Met die koms van Brebner is hierdie halfhartige toepassing van die beginsel van moedertaalonderwys verder gevoer, want hy het mettertyd „ ... deur sy tot-niks-verbindende-optrede laat blyk dat hy nie 'n voorstaander van die gedagte was dat die skool aangewend moet word om die volksgevoelens en eien=domlike kultuurbesit van die Hollands-Afrikaanssprekende kind wat die oor=weldigende meerderheid van die skoolgaande bevolking uitgemaak het, te be=vorder en te versterk nie.”²⁰²⁾ Dat Brebner nie veel waarde aan moedertaal=onderrig vir die Boerekinders geheg het nie, blyk uit verskeie uitsprake deur homself. Met betrekking tot die afsonderlike onderrig van leerlinge in Engels of Hollands was hy van mening dat lees, spelling en grammatika wel afsonderlik in een van die twee tale onderrig moes word, maar dat skrif, rekenkunde, aardrykskunde en selfs Bybelse Geskiedenis aan die hele skool deur een onderwyser deur medium van óf Hollands óf Engels onderrig kon word.²⁰³⁾ Dit sou beteken dat Hollands as taal en as onderwysmedium dus geen beskerm=ing in staatskole geniet het nie. Selfs teen die einde van sy termyn het Brebner steeds op die noodsaaklikheid van Engelse onderrig in skole gewys. In 'n skrywe aan H.S. Viljoen in 1898 verklaar hy onder andere: „Er is geen gevaar dat door meer tijd aan Engelsch te besteden de kinderen, op onze scholen ten minste Engelsgezind sulle worden.”²⁰⁴⁾ In dieselfde brief spreek Brebner sy oortuiging uit dat tweetaligheid in 'n land nie die vader=landsliefde verminder nie. Wat hy egter verswyg het was dat die kind van sy eie taal vervreemd kon raak deur voortdurend met 'n vreemde taal gekon=fronteer te word, soos dit inderdaad in die Vrystaat wel die geval was. 'n Sprekende voorbeeld in hoeverre die Britse invloed reeds in 1895 deur die

202. M.C.E. van Schoor, *Onderwys in die Oranje-Vrystaat* in J. Chr. Coetzee (red.), Onderwys in Suid-Afrika, 1652 - 1960, p. 151.

203. Malan, P.S., Openbare Onderwys vir Blankes in die Oranje-Vrystaat, 1874 - 1899, p. 21.

204. Lubbe, J.J., op. cit., p. 117, soos aangehaal uit 'n skrywe van Brebner aan H.S. Viljoen.

onderwys in die Vrystaatse volkslewe ingesypel het, is juis afkomstig van Statham, 'n Engelssprekende in Transvaal. In 'n artikel in die *National Review* skryf hy dat gedurende 'n treinreis vanaf Bloemfontein na Pretoria 'n hele aantal seuns en meisies van die Grey-Kollege en Dames Instituut Eunice vir die vakansie op pad was huis toe. Hulle was almal lede van Hollandssprekende gesinne en Transvaalse amptenare. Hy vervolg: "The school-girls ... kept up a lively chatter all dinnertime. But not a word of Dutch was spoken; it was all English. They could all talk Dutch well enough, no doubt, but they preferred English ..." ²⁰⁵⁾ Die Engelse gees waarmee hierdie twee inrigtings deurtrokke was, word by herhaling deur verskillende skrywers aangedui.

Alhoewel verskeie onderwysordonnansies sedert 1874 ten opsigte van moedertaalonderrig in werking getree het, het dit egter vir die erkenning van die moedertaalbeginsel nie veel beteken nie en is die bepaling telkens ontduik. So het die Volksraadbesluit van 1884 bepaal dat óf Hollands óf Engels aan wyk- en rondgaande skole onderrig moes word. Brebner het egter nie toegesien dat die bepaling toegepas word nie, want hy het onderwysers aangeraai om beide tale te onderrig. Hy het verder verklaar dat indien 'n leerling nie gebruik wil maak van die Hollandse lesse nie, dit op eie verantwoordelikheid gedoen word. ²⁰⁶⁾ Hy het dus oogluikend toegelaat dat Engels vrylik as onderrigmedium gebruik word. Alhoewel Ordonnansie nr. 20 van 1889 verder bepaal het dat Hollands so ver moontlik as medium van onderwys op die skole van die Vrystaat gebruik moes word, het juis die vaagheid en rekbaarheid van hierdie bepaling dit onskadelik gemaak in soverre dit die bevorder-

205. Statham, F.R., The Case for the Transvaal - The National Review, Vol. XXIX, nr. 171, Mei 1897, p. 346, soos deur Basson, op. cit., p. 100 aangehaal.

206. Malan, P.S., Openbare Onderwys vir Blankes in die Oranje-Vrystaat, 1874 - 1899, p. 332.

ing van die Engelse taal betref het.²⁰⁷⁾ Met Ordonnansie nr. 2 van 1891 is 'n belangrike stap geneem vir die voorsiening van moedertaalonderwys deur die bepaling dat aan alle staatskole op die platteland tot st. 2 slegs Hollands as voertaal gebruik moes word, sodra voldoende Hollandse handboeke beskikbaar is. Ook hierdie bepaling in die onderwyswet het in die praktyk nie veel gebaat om Hollands voldoende te beskerm nie weens die tekort aan Hollandse handboeke en die feit dat baie van die bestaande onderwysers óf hulle opleiding in Engels gehad het óf Hollands nie magtig was nie.²⁰⁸⁾ Eers in 1899 is Hollands ondubbelsinnig tot medium van onderwys verklaar deurdat Bybelse-, Algemene- en besondere geskiedenis, aardrykskunde en rekenkunde alleenlik deur middel van Hollands aan plattelandse skole onderrig moes word.²⁰⁹⁾ Hierdie wet het egter nooit in werking getree nie weens die uitbreek van die Anglo-Boere-Oorlog enkele maande later. Die Vrystaatse Republiek se bestaan is dus beëindig met Hollands as die wettige medium van onderwys, maar Engels as die medium in die praktyk.

5.3.1 Invloed weens die tekort aan Hollandse skoolboeke.

Die belangrikste stremmende faktor waarom Hollands as medium van onderrig en as voertaal in Vrystaatse skole nie tot sy reg gekom het nie, was die gebrek aan geskikte Hollandse handboeke. Hierdie tekort was in baie gevalle die oorsaak waarom Engels dikwels bo Hollands in die skole onderrig is. In sy inspeksieaantekeninge van September en Oktober 1876 meld Brebner dat die skool in Harrismith alleen deur medium van Engels onderrig gegee het weens gebrek aan Hollandse skoolboeke.²¹⁰⁾ Op 'n reis deur die Vrystaat

207. Linde, op. cit., p. 131.

208. Malan, P.S., Openbare Onderwys vir Blankes in die Oranje-Vrystaat, 1874 - 1899, pp. 332-333. Vgl. ook Linde, op. cit., p. 132.

209. Van der Merwe, J.A.B., op. cit., p. 115.

210. Oranjevrijstaat Onderwijs Verslagen, 1876 - 1887, Aantekeninge van Inspeksiereis, September en Oktober 1876, p. 12. Vgl. ook Malan, P.S., Openbare Onderwys vir Blankes in die Oranje-Vrystaat, 1874 - 1899, p. 22.

het ook 'n sekere Littleton gewag gemaak van die feit dat Engels oor die algemeen die medium van Onderwys was weens die voortreflikheid van die Engelse skoolboeke.²¹¹⁾ Onderwysers het hulle ook dikwels oor die tekort aan doelmatige Hollandse skoolboeke uitgespreek en gekla dat hulle daarna strewe om Hollands in skole tot sy reg te laat kom, maar die gebrek aan Hollandse skoolboeke het steeds 'n hindernis gebly.²¹²⁾

Verder was die bestaande boeke uit Nederland en Engeland soms wat taal en inhoud betref, vreemd aan die Afrikanerkind. Weens hierdie ingevoerde skoolboeke was die onderrig dan ook te veel op Engelse lees geskoei. Dikwels moes leerlinge onbenullige plekke en ander feite in verband met Engeland uit die hoof leer, terwyl kennis van hulle eie land soms beroerd was. „ ... Van Engeland's koningen en koninginnen weten hij u wat te vertellen ... maar de geschiedenis van zijn eigen land ... weet hij bedroefd weinig ...”²¹³⁾ In 'n memorie wat voor die Volksraad gelê is, word verder gewaarsku dat „ ... onwillekeurig en onopgemerkd aan die opvoeding onzer jeugd eene niet-Vrystaatsche en soms selfs eene anti-Afrikaansche wending word gegee, die in de toekomst niet anders dan nadeelige gevolgen voor ons land kan hebben.” Daar word derhalwe versoek dat „ ... degelijke en doelmatige nationale leerboeken ...” voorsien moes word.²¹⁴⁾

'n Geleidelike verbetering het algaande ingetree weens die beywering van die pers, die Afrikanerbond en verskeie memories wat voor die Volksraad gedien het. Brebner het die Volksraad ook op hoogte gehou met die vordering

211. Van der Merwe, J.A.B , op. cit., p. 108.

212. Malan, P.S., Openbare Onderwys vir Blankes in die Oranje-Vrystaat, 1874 - 1899, p. 89.

213. De Express, 20 Oktober 1881, soos deur Malan, Ibid., p. 90 aangehaal.

214. Ibid., p. 91.

wat gemaak is.²¹⁵⁾ Verskeie Hollandse skoolboeke is gaandeweg van Holland af ingevoer en enkeles is selfs deur Vrystaters geskryf,²¹⁶⁾ terwyl verskeie handboeke na Holland gestuur is vir die druk daarvan.²¹⁷⁾ Hierdie handboeke het in 'n groot behoefte voorsien en het beslis meegehelp dat Hollands meer as voertaal in die skole gebruik is. Die Onderwysordonnansies van 1891 en 1899 het verder verseker dat die Hollandse taal tot sy reg kom. Die 1891-Onderwysordonnansie het bepaal dat die regering voortaan verantwoordelik sou wees vir die vervaardiging en druk van boeke in die Hollandse taal ter bevordering van Hollands in goewermentskole.²¹⁸⁾ Die 1899-Onderwyswet het verder bepaal dat sekere vakke slegs in Hollands onderrig sou word.²¹⁹⁾

Alhoewel die Volksraad dus selfs deur wetgewing voorsiening wou maak vir die verskaffing van geskikte Hollandse skoolboeke, het die tekort daaraan noodwendig die Engelse taal bevorder. Ongelukkig was hierdie pogings veral tot die laaste twintig jaar van die Vrystaatse Republiek beperk, sodat Engelse beïnvloeding op die Afrikanerkind feitlik ongesteurd tot 1899 voortgegaan het.

5.4 Verpligte onderwys vir Vrystaatse skole.

'n Lang stryd het die invoering van verpligte onderwys in die Vrystaat voor-

-
215. Vgl. Oranjevrijstaat Onderwijs Verslagen, 1876 - 1887, Inspekteursverslag, 1881 - 1882, pp. 10-11; Inspekteursverslag, 1882 - 1883, pp. 8-9; Inspekteursverslag 1883 - 1884, p. 9; Inspekteursverslag, 1884 - 1885, p. 9.
216. Hollandse skoolboeke is onder andere deur H.J. Hofstede (Geschiedenis van die Oranje-Vrystaat), H.H. Leeraars, Postma en Cachet, (Hollandse Spelboekie), N. Hofmeyer (Leesboek) en Francken (Aardrykskunde) geskryf.
217. Malan, P.S., Openbare Onderwys vir Blankes in die Oranje-Vrystaat, 1874 - 1899, pp. 92-93.
218. O.V.S., Ordonnansie nr. 2 van 1891, dl. VIII.
219. O.V.S., Ordonnansie nr. 21 van 1899, art. 27.

afgegaan. As eerste staat in Suid-Afrika om verpligte onderwys in te voer, het Brebner nogeens onder Brits-Skotse en Europese invloed 'n leidende rol in die verband gespeel.

Reeds in die sewentiger jare het verskeie korrespondente in die pers op die noodsaaklikheid van verpligte onderwys begin wys. Met verwysing na 'n gedeelte van die Vrystaatse jeug wat nog van skoolonderrig verstoke was, pleit 'n sekere Noble in *The Friend* vir die invoer van verpligte onderwys. Hy meld onder andere dat, "If such a measure were deemed necessary in Great Britain and other countries on the continent of Europe, can it be thought less necessary in lands like ours?"²²⁰⁾

In 1889 is vir die eerste keer in die Volksraad die moontlikheid van verpligte onderwys aangeraak toe 'n bespreking gelei is oor die swak onderwysvoorsiening op die platteland.²²¹⁾ In sy onderwysverslag van 1890 het Brebner weer melding gemaak van die swak bywoning van skole op die platteland en verklaar dat die ouers grootliks daarvoor verantwoordelik is.²²²⁾ Daarop het die Volksraad weer die saak bespreek en meer desentralisasie en vry onderwys is voorgestel, maar dan moes skoolplig opgelê word.²²³⁾ 'n Volksraadkommissie is benoem om die aangeleentheid te ondersoek en dié het 'n konsep-ordonnansie vir die invoering van verpligte onderwys opgestel. Weens sterk teenkanting deur sommige Volksraadlede is die voorstel egter nie aanvaar nie.²²⁴⁾

220. *The Friend*, 22 Desember 1870. Vgl. ook *The Friend*, 13 Februarie 1873 oor die sienswyse van 'n ander skrywer in sake verpligte onderwys.

221. O.V.S., Volksraadnotule, 15 Mei 1889.

222. Oranjevrijstaat Onderwijs Verslagen, 1888 - 1894, Inspekteursverslag, 1890, pp. 14-15.

223. O.V.S., Volksraadnotule, 5 Junie 1890.

224. Lubbe, J.J., op. cit., pp. 89-91.

Intussen het ook die N.G. Kerk sy steun toegesê om verpligte onderwys te bewerkstellig.²²⁵⁾ In 1893 is verpligte skoolbesoek as enigste redmiddel teen ongeletterdheid weer in die Volksraad aanbeveel.²²⁶⁾ Brebner het ook in sy verslag gemeld dat talle arm ouers geweier het om hulle kinders na die goewermentskole te stuur.²²⁷⁾ Daarom is derhalwe aanbeveel dat sulke kinders deur verpligte onderwys gedwing moes word om skole by te woon. 'n konsep-ordonnansie is weer in 1894 voor die Volksraad gelê waarin aanbeveel is dat verpligte onderwys eers in die dorpe en later op die platteland ingevoer word.²²⁸⁾ 'n Besluit oor die saak is egter tot die volgende jaar se sitting uitgestel.

In sy 1894 - 1895 onderwysrapport het Brebner nogmaals die invoering van verpligte onderwys bepleit en daarop gewys dat dit die enigste wyse was waarop verwaarloosde kinders na die skool gebring kon word.²²⁹⁾ Toe die konsep-ordonnansie weer in 1895 voor die Volksraad gelê is, is 'n lang debat gevoer waarin verskeie standpunte ten gunste van verpligte onderwys gestel is. Een spreker het verklaar dat, „In Holland en Duitsland werk een systeem van verplicht onderwijs heel goed en ook in Engeland werd 't noodig bevonden zoodanige wet vast te stellen en heeft men er ook in geslaagd.” 'n Ander lid het weer na Skotland verwys waar die stelsel van gedwonge onderwys reeds 200 jaar suksesvol toegepas is.²³⁰⁾ Ook *De Express* het aangetoon dat verpligte onderwys in lande soos Skotland en Duitsland met groot

225. Vgl. v.d. Walt, op. cit., pp. 81-83 in sake die N.G. Kerk se rol in die verband.

226. O.V.S., Volksraadnotule, 30 Mei 1893.

227. Oranjevrijstaat Onderwijs Verslagen, 1888 - 1894, Superintendentsverslag, 1892 - 1893, pp. XIII - XIV.

228. O.V.S., Volksraadnotule, 14 Januarie 1894.

229. Oranjevrijstaat Onderwijs Verslagen, 1895 - 1898, Superintendentsverslag, 1894 - 1895, pp. XI - XII.

230. O.V.S., Volksraadnotules, 29 - 30 Mei 1895.

sukses ingevoer is.²³¹⁾ Gedurende hierdie sitting is Wet 14 van 1895 dus aanvaar waarvolgens verpligte onderwys in die Vrystaatse skole ingevoer is.²³²⁾

Waar die Vrystaat in sy uitbouing van 'n eie onderwysstelsel dikwels onder invloed van die Kaapkolonie gehandel het, was die invoer van verpligte onderwys hoofsaaklik die gevolg van eie inisiatief. As eerste staat in Suid-Afrika wat tot hierdie stap oorgegaan het,²³³⁾ was dit grootliks deur Brebner se bemoeiing dat die Volksraad daartoe ingestem het. Omdat Europa, Brittanje en Skotland reeds vir jare die stelsel van verpligte onderwys in hulle skole toegepas het, kon geen ander beïnvloeding in die Vrystaat 'n rol gespeel het as hierdie lande nie. Ook moet onthou word dat Skotland reeds op daardie stadium vir twee eeue 'n stelsel van verpligte onderwys gehad het.²³⁴⁾ Daar kan egter nie van 'n suiwer Brits-Skotse beïnvloeding alleen gepraat word nie, omdat die beginsel van verpligte skoolbesoek ook in lande soos Holland en Duitsland toegepas is.

5.5 Gratis onderwys aan behoeftige leerlinge.

Die beginsel van gratis onderwys aan behoeftige leerlinge is deur Brebner na die Vrystaat oorgedra. In Ordonnansie nr. 1 van 1874 is op sy aanbeveling voorsiening gemaak vir die kostelose onderrig van een kind vir elke

231. De Express, 11 Junie 1895.

232. O.V.S., Wet nr. 14 van 1895, artikels 1-3 en 6-7.

233. In die ander Suid-Afrikaanse state is verpligte onderwys as volg ingevoer: Kaapland in 1905, Transvaal in 1907 en Natal in 1910. Vgl. respektiewelik Du Preez van Wyk, op. cit., p. 185; Basson, op. cit., p. 254 en Steenkamp, op. cit., p. 179.

234. Vgl. hoofstuk 1, pp. 41-43 vir 'n volledige bespreking van die invoer van verpligte onderwys in Engeland en Skotland.

R40 deur die regering as toelaag aan die skool bewillig.²³⁵⁾ Ordonnansie nr. 14 van 1880 het verdere verligting aan behoeftige ouers gebring deur die bepaling dat vir elke R40 deur die regering aan toelae geskenk, die huurwaarde van die vry onderwyswoning wat op R100 per jaar geskat is, bygereken, 'n kind van behoeftige ouers gratis onderwys kon ontvang. Die regering sou verder 'n bedrag van hoogstens R600 op die begroting trek en daaruit om die helfte bydra tot die onderwys van 'n behoeftige kind, met dien verstande dat die skoolkommissie die ander helfte byeenbring.²³⁶⁾

Brebner het telkens by die Volksraad aangedring om verbetering in die onderwys van behoeftige kinders deur groter staatsondersteuning vir die verarmde deel van die bevolking te versoek.²³⁷⁾ Hierdie vertoë het tot gevolg gehad dat verskeie wysigings van bestaande ordonnansies aangebring is ter verbetering van die toestand. In 1891 is 'n derde toelaag vir die ondersteuning van behoeftige leerlinge ingevoer. 'n Som van R16,000 is vir die doel op die begroting geplaas.²³⁸⁾ In 1894 is staatsondersteuning aan behoeftige kinders verder uitgebrei. Alle behoeftige kinders tussen dertien en agtien jaar kon nou in aanmerking kom vir gratis onderwys.²³⁹⁾ Nie alleen is 'n meer gepaste ouderdomsgroep gekies nie, maar omdat die ouderdomme wyer gestel is, kon meer kinders vir die toelae in aanmerking kom.²⁴⁰⁾ In 1895 is nogeens in die Volksraad voorgestel dat staatsondersteuning aan behoefti-

235. O.V.S., Ordonnansie nr. 1 van 1874, dl. 2, art. 30.

236. Olwagen, op. cit., pp. 240-241.

237. Vgl. in die verband Oranjevrijstaat Onderwijs Verslagen, 1876 - 87, Inspektorsverslag 1879 - 1880, pp. XI - XII. Superintendentsverslag 1891 - 1892, pp. 9-10; Superintendentsverslag 1892 - 1893, p. XIV; Superintendentsverslag, 1894 - 1895, pp. XI - XII.

238. O.V.S., Ordonnansie nr. 2 van 1891, artikels 92-94.

239. O.V.S., Volksraadnotule, 19 Junie 1894.

240. In sy Superintendentsrapport, 1894 - 1895, p. IX meld Brebner dat 314 kinders reeds van gratis onderwys gebruik maak.

ge kinders verder uitgebrei word, maar Brebner het daarop gewys dat ondersteuning op daardie stadium voldoende was, want nieteenstaande die verhoging van die staatstoelaes na R18,000, is slegs ongeveer R10,612 aangevra. Die aantal kinders wat egter op daardie stadium gratis onderrig ontvang het, het tot 392 gestyg.²⁴¹⁾ Hiermee het Brebner en die Volksraad hulle plig teenoor die behoeftige deel van die bevolking nagekom en kon die Vrystaat in hierdie opsig as voorbeeld vir die res van Suid-Afrika dien.

Omdat gratis onderwys 'n voorwaarde vir verpligte onderwys is, het hierdie twee beginsels 'n ewewydige ontwikkelingsgang in die Vrystaat getoon. Die Vrystaat kon hier nie van sy buurstate leer nie, omdat die beginsel van gratis onderwys vir alle leerlinge eers in die 20ste eeu in die ander provinsies ingevoer is.²⁴²⁾ Die voorsiening van gratis onderwys aan behoeftige leerlinge was vir Brebner geen nuwe gedagte nie, omdat Skotland een van die eerste lande was waar reeds so ver terug as 1560 'n bepaling bestaan het dat die skoolgelde van behoeftige leerlinge deur die kerk betaal moes word. Skotland was Engeland ook voor ten opsigte van die verskaffing van gratis onderwys van almal.²⁴³⁾ Die feit dat Brebner pas na sy diensaanvaarding reeds voorsiening vir gratis onderwys aan behoeftige leerlinge gemaak het, is 'n aanduiding dat hy na alle waarskynlikheid in hierdie opsig veral onder Skotse invloed gehandel het, alhoewel Britse en Europese beïnvloeding ook 'n rol moes gespeel het, soos in die geval van die invoering van verpligte onderwys.

-
241. Oranjevrijstaat Onderwijs Verslagen, 1895 - 1898, Superintendentsverslag, 1895 - 1896, p. XI.
242. Alhoewel die Kaapse elementêre onderwys aanvanklik gratis was, is die betaling van skoolgelde vir alle onderwys in 1860 gemagtig. Vgl. du Preez van Wyk, op. cit., p. 48 en pp. 103-104.
243. Vgl. hoofstuk 1, pp. 37-40 vir 'n bespreking van die verskaffing van gratis onderwys in Engeland en Skotland.

5.6 Verdere algemene Brits-Skotse invloede op onderwys.

Benewens genoemde direkte invloede wat op die Vrystaatse skoolwese oorgedra is, het Brebner ook sekere algemene gebruike soos veral in Skotland en Engeland bestaan het, in die Vrystaatse onderwys ingevoer.

5.6.1 Invoering van 'n openbare wedstryd en beursstelsel.

Naas die bestaande skooleksamen is onder leiding van Brebner ook 'n openbare wedstryd vir skole ingevoer. Dit was 'n jaarlikse eksamen om wedywing tussen skole aan te moedig. Dit het bestaan uit die skriftelike beantwoording van vrae wat aan die verskillende skole gestuur is. Slegs kandidate wat vir twee jaar onafgebroke in die Oranje-Vrystaat onderrig geniet het, kon aan die wedstryd deelneem. Die vakke was dieselfde as dié van die derdeklas-onderwyserseksamen met uitsluiting van die vak Opvoedkunde.²⁴⁴⁾ Hierbenewens is 'n beursstelsel ingevoer bestaande uit vyf beurse van R60 elk per jaar wat aan seuns en dogters beskikbaar gestel is wie die hoogste aantal punte in die eksamen behaal het.²⁴⁵⁾

Hierdie stelsel van beurstoekennings was reeds baie vroeg in Skotse skole van toepassing gewees. Van 1703 af is die beursstelsel deur verskillende onderwyswette verder uitgebrei.²⁴⁶⁾ Brebner moes hierdie gedagte van Skotland aangeneem het,²⁴⁷⁾ want alhoewel Engeland ook 'n beursstelsel (Scholarship system) gehad het, is eers in 1889 daarmee 'n begin gemaak.²⁴⁸⁾

244. O.V.S., Ordonnansie nr. 1 van 1874, Bylae C, artikels 1-4.

245. Ibid., Bylae C, artikels 5-6.

246. Basson, op. cit., p. 26.

247. Potgieter en Swanepoel, op. cit., p. 52.

248. Du Preez van Wyk, op. cit., p. 36.

5.6.2 Klassifikasie van skole.

Brebner het die skole in die Vrystaat deurgaans geklassifiseer deur 'n duidelike skeidslyn tussen sekondêre en primêre skole te trek. Grey-Kollege en Eunice was die enigste twee staatsinrigtings vir sekondêre opleiding, terwyl primêre opleiding tot distrik-, wyk- en rondgaande skole beperk was.²⁴⁹⁾ Met hierdie grondslag van die klassifikasie van skole het Brebner die Engelse en Skotse stelsels nagevolg. In Skotland was die gebruik om in elke dorp hoër klasse aan die primêre skool toe te voeg onder leiding van *The Dominee*.²⁵⁰⁾ In wese was dit dieselfde stelsel wat Brebner ook aan die Grey-Kollege toegepas het deur die skool in twee afdelings, 'n voorbereidende en 'n hoër afdeling, te verdeel.²⁵¹⁾

Die Kaapkolonie se skole is ook in elementêre en sekondêre skole geklassifiseer, maar beide afdelings van 'n eersteklassskool was in dieselfde gebou gehuisves. Malherbe is van mening dat hierdie 'n gedwonge afwyking van die Engelse stelsel was, waar voorsiening vir aparte elementêre en sekondêre skole gemaak is.²⁵²⁾ Brebner het dus in hierdie opsigte onder direkte Brits-Skotse invloed gehandel. 'n Verdere staving hiervan word in die uitspraak van Mansvelt aangetref waarin hy daarop wys dat hy nie die Transvaalse onderwys in verskillende klasse skole ingedeel het soos in die Kaapkolonie en die Oranje-Vrystaat nie, omdat hierdie Britse soort klasse-onderskeid nie met die Republikeinse volksaard van die Transvalers gestrook het nie.²⁵³⁾

249. Du Toit, J.H., op. cit., p. 13.

250. Potgieter en Swanepoel, op. cit., p. 44.

251. Malan, P.S., Openbare Onderwys vir Blankes in die Oranje-Vrystaat, 1874 - 1899, p. 28

252. Malherbe, E.G., op. cit., pp. 79-80, voetnoot 2.

253. Basson, op. cit., p. 107.

Ook moet die stigting van 'n suiwer meisieskool, die Dames Instituut Eunice, gesien word as 'n Europese en Engelse uitvloeisel van die beweging om die vrywording van die vrou, wat teen die helfte van die 19de eeu begin opgang maak het.²⁵⁴⁾ Soortgelyke meisieskole is hierna ook onder andere in Fauresmith, Winburg, Harrismith en Edenburg opgerig.²⁵⁶⁾ Ten slotte het die vestiging en uitbouing van die kosskoolstelsel deur Brebner in direkte navolging van hierdie unieke stelsel van Engeland geskied.²⁵⁶⁾

Samevattend kan daar gestel word dat met die uitbreek van die Anglo-Boere-Oorlog dit duidelik was dat 'n selfstandige en eiesoortige onderwysstelsel in die Vrystaatse Republiek gestalte gekry het. Spore van beïnvloeding van magte van buite is wel duidelik merkbaar. Hierdie beïnvloeding het gedurende die laaste helfte van die 19de eeu deur 'n verskeidenheid van ontwikkelde samelewingsverbande op die nog swak ontwikkelde skoolstelsel ingewerk. Hierdie invloede het nie net vanuit die buur gewestelike oorde nl. die Kaapkolonie, Natal en Transvaal gekom nie, maar ook van oorsese lande. In hierdie verband kan 'n Brits-Skotse invloed onteenseglik aangedui word. Ten spyte van hierdie beïnvloeding toon die Vrystaatse onderwysstelsel nogtans 'n eie karakter en kan daarna verwys word as 'n eiesoortige onderwysstelsel in die geskiedenis van die Suid-Afrikaanse onderwys.

254. Ibid., p. 30.

255. Eloff, op. cit., p. 112.

256. Vgl. Potgieter en Swanepoel, op. cit., p. 44 in verband met die Engelse kosskoolstelsel.

HOOFSTUK 5

DIE BRITS-SKOTSE INVLOED VIND INSLAG IN DIE ONDERWYS VAN DIE VRYSTAATSE REPUBLIEK VIA ANDER LEWENSTERREINE

1. DIE ROL VAN DIE ONDERSKEIE KERKGENOOTSKAPPE.

1.1 Vestiging van die N.G. Kerk in die Vrystaat.

Reeds vanaf die ontstaan van die Vrystaatse Republiek het die N.G. Kerk 'n betekenisvolle rol in die opvoeding en onderwys gespeel. Dit was dan ook grootliks deur die toedoen van hierdie Kerk dat momentum aan die aanvanklik gestadige onderwysontwikkeling aan die beginjare van die Republiek en daarna verleen is. In teenstelling met die onderwys, was die N.G. Kerk sedert haar vestiging in die Vrystaat 'n goed georganiseerde, selfstandige sosiale struktuur.¹⁾ Daar is sodoende 'n deeglike organisasie opgebou waardeur die N.G. Kerk in noue voeling met die inwoners van die land gebring is en op die wyse 'n invloed ten goede kon uitoefen.

Die verhouding tussen Kerk, staat en skool was van die begin af intiem met mekaar vervleg. Reeds in 1855 het die Volksraad besluit dat die leraar of konsulent van 'n gemeente *ex officio* lid van 'n plaaslike skoolkommissie sou wees.²⁾ Hierdie Volksraadbesluit was die begin van 'n vrugbare samewerking tussen Kerk en Staat op onderwysgebied tot aan die einde van die Republiek in 1899.

-
1. Van der Walt, K.S., op. cit., p. 105.
 2. O.V.S., Volksraadnotule, 16 Februarie 1855.

1.1.1 Positiewe bydrae van die N.G. Kerk tot die onderwys.

Die bydrae wat die N.G. Kerk tot die onderwysontwikkeling van die Vrystaat gelewer het, het oor 'n wye front gestrek. Omdat die N.G. Kerk as 'n selfstandige sosiale struktuur in die beginjare van die Republiek vinniger ontplooi het as die staat, kon die Kerk ook op verskeie terreine die leiding neem. Dit was juis deur die bemoeiing van die N.G. Kerk dat die Volksraad tot groter aksie op onderwysgebied beweeg kon word.

In 1860 het Ds. Andrew Murray reeds 'n sterk pleidooi vir 'n verbeterde onderwysstelsel gelewer, waarop die Volksraad gevolglik ook meer aandag aan die verbetering van goewermentskole begin wy het.³⁾ Die Sinode van die N.G. Kerk het hierna telkens vertoë tot die Volksraad vir beter onderwysgeriewe gerig en in sommige gevalle selfs die Volksraad gekritiseer oor sy laksheid op onderwysgebied.⁴⁾ Die 1863-Ontwerpordonnansie het ook heelwat aanbevelings van die verskillende predikante ingesluit.⁵⁾ Ook die aanname van Ordonnansie nr. 5 van 1872 en Ordonnansie nr. 1 van 1874 was grotendeels aan die arbeid van die N.G. predikante te danke.⁶⁾ Die N.G. Kerk het ook 'n belangrike bydrae tot die stigting, finansiering en beheer van skole gelewer. Met die stigting van beide Grey-Kollege en die Dames Instituut Eunice het die Kerk 'n leidende rol gespeel en die finansiering en beheer daarvan behartig totdat die staat hierdie inrigtings later oorgeneem

3. Kriel, op. cit., p. 191.

4. Vgl. die skrywe van die Sinode aan die Volksraad oor die weiering om die aanbevelings van ds. Van Heyningen in 1867 in sake die onderwys te aanvaar. Ibid., p. 193. Ook Linde, op. cit., p. 42 meld dat tydens 'n kerkkonferensie te Fauresmith die toestand van die onderwys deur die vergadering betreur is en die regering daarvoor aanspreeklik gehou het.

5. Van der Walt, op. cit., pp. 64-65.

6. Vgl. Linde, op. cit., pp. 76-78 en Van der Walt, op. cit., pp. 75-79 in sake die rol wat die N.G. Kerk met die aanname van die 1872-Ordonnansie gespeel het.

het.⁷⁾ Ook twee ander meisieskole te Fauresmith en Bethlehem is deur die N.G. Kerk gestig en onderhou. Die N.G. Kerk het hom verder ook beywer vir verpligte onderwys, die onderwys van behoeftige leerlinge en die onderwys van blindes en doofstommes.⁸⁾

Uit die voorafgaande blyk dit duidelik dat die N.G. Kerk 'n besondere bydrae tot die onderwysontwikkeling van die Vrystaatse Republiek gelewer het. Alhoewel die Kerk na 1874 'n meer adviserende rol gespeel het, het dit nogtans voortdurend voeling met die onderwys behou en tot aan die einde van die Republiek die Volksraad met raad bygestaan.

1.1.2 Negatiewe invloed deur die N.G. Kerk op die onderwys uitgeoefen.

Benewens hierdie prysenswaardige voorbeeld deur die N.G. Kerk gestel, moet egter ook op die negatiewe invloed gewys word, want dit was juis hierdie invloed wat tot die bevordering van Engels in die Vrystaat meegehelp het.

1.1.2.1 N.G. Kerk optrede bevorder Engels.

Sonder om afbreuk te doen aan die besondere bydrae wat ds. Andrew Murray, eerste N.G. predikant te Bloemfontein, tot die onderwysontwikkeling van die Oranje-Vrystaat gelewer het,⁹⁾ kan met sekerheid gekonstateer word dat hy

-
7. Vgl. Kriel, op. cit., p. 190 e.v. en Venter, I.S.J., Die Geskiedenis van die Dames Instituut Eunice, p. 10 e.v. vir 'n bespreking van die N.G. Kerk se aandeel in die beheer van genoemde inrigtings.
 8. Kriel, op. cit., pp. 204-206 en Van der Walt, op. cit., pp. 81-83; pp. 98-101; pp. 102-103.
 9. Vgl. Conradie, B., Andrew Murray na honderd jaar, hoofstuk 3 vir 'n bespreking oor die bydrae wat ds. Murray tot die onderwys en op geestelike gebied in die Vrystaat gelewer het. Vgl. verder Olwagen, op. cit., pp. 39-41 en Malan, P.S., Onderwys in die Oranje-Vrystaat, 1854 - 1874, pp. 94-96.

'n pro-Brits-Skotse sienswyse gehandhaaf het. Reeds vanaf sy tiende jaar is hy na Skotland gestuur waar hy sy voorbereidende studies voltooi het.¹⁰⁾ Hierdie Skotse inslag het hom deur sy hele lewe gekenmerk.

Weens sy openlike deelname aan die politiek het hy egter gedeeltelik sy gewildheid onder die inwoners verloor. So was hy een van die afgevaardigdes na Engeland om teen die ontruiming van die Oranjerivier-Soewereiniteit te protesteer.¹¹⁾ Hy was ook die eerste N.G. predikant in die Vrystaat wat een keer en meer per week dienste vir Engelssprekendes gehou het.¹²⁾ As eerste waarnemende rektor van die Kweekskool (later Grey-Kollege) was hy 'n sterk voorstander van Engels as medium van onderrig aan hierdie skool. In hierdie verband het hy verklaar dat ouers hulle kinders na die skool gestuur het met die uitdruklike opdrag dat hulle geen Hollands mag leer of praat nie.¹³⁾ In 1854 reeds het hy onsuksesvolle pogings aangewend om Engelse en Skotse onderwysers vir die Vrystaat in te voer.¹⁴⁾ Hierdie neutrale houding teenoor die aspirasies van die Hollandssprekende bevolking, moes daartoe lei dat 'n gedeelte van die bevolking bevooroordeel teen hom was. By die meeste boere was daar agterdog en vooroordeel teen enige persoon wat in 'n Britse invloedssfeer grootgeword en sy opleiding daar ontvang het.¹⁵⁾

Dit moet die ampsdraers van die Kerk ook ten laste gelê word dat hulle dikwels oogluikend toegelaat het dat Engels op skool bevorder is. Alhoewel

-
10. Malan, J.H., op. cit., p. 127 en Conradie, op. cit., p. 11 e.v..
 11. Malan, P.S., Onderwys in die Oranje-Vrystaat, 1854 - 1874, p. 95.
 12. The Friend, 24 Junie 1859.
 13. Van Schoor, op. cit., p. 10.
 14. Olwagen, op. cit., p. 39.
 15. Conradie, op. cit., p. 23.

Hollandssprekende predikante as voorsitters van die skoolkommissies opgetree het, het hulle soms toegelaat dat onderwysers aangestel is wat Hollands nie magtig was nie.¹⁶⁾ Aan Grey-Kollege en die Dames Instituut Eunice het dieselfde gees hom openbaar. Omstreeks die begin van die tagtigerjare was Eunice reeds so deurdronge van 'n Engelse gees dat al meer aansoeke voor die kuratorium gedien het om verskoning van Hollands as onderrigmedium te vra. Ds. C. Fraser het selfs gedreig om sy dogter uit die Instituut te neem as 'n mindere eis betreffende Hollands nie gestel word nie.¹⁷⁾ Alhoewel die Kerk ná die oordrag van Eunice aan die staat nog verteenwoordigers in die kuratorium gehad het, het hulle baie min gedoen om die Engelse gees in die skool teen te gaan.¹⁸⁾ Ook die Sinode het nooit beswaar geopper teen die Engelse gees aan die Instituut of die gebruik van meer Hollands aangemoedig nie.

Die Volksraad was in 1882 verder direk daarvoor verantwoordelik dat Engels 'n verdere vastrapplek in die volkslewe verkry het deurdat Artikel 18(2) van Ordonnansie nr. 18 van 1882 aan predikante opdrag gegee het om „ook in de Engelsche taal te prediken waar het bevorderlijk kon zijn aan de zaak der Godsdienst en het welzijn der gemeente.”¹⁹⁾ Ds. Morgan van die N.G. Kerk in Bloemfontein het in 1883 begin om die aanddienste in Engels te hou.²⁰⁾ Op die N.G. Sinode van dieselfde jaar is goedkeuring aan hierdie besluit van ds. Morgan gegee.²¹⁾ Dat baie inwoners besorg was oor die stelselmatige

-
16. Malan, P.S., Openbare Onderwys vir Blankes in die Oranje-Vrystaat, 1874 - 1899, pp. 86.
 17. Venter, I.S.J., Die Geskiedenis van die Dames Instituut Eunice, p. 141.
 18. Dieselfde gees het hom ook in die Seminarie te Bethlehem geopenbaar. Vgl. Van der Walt, op. cit., p. 110.
 19. Soos aangehaal deur J.A.B. van der Merwe, op. cit., p. 20. Bron onvermeld.
 20. Ibid., Enkele jare later is Engelse dienste ook in Philippolis se N.G. Kerk gehou.
 21. Venter, I.S.J., Die Geskiedenis van die Dames Instituut Eunice, p. 142.

indringing van Engels ook in die Kerk, blyk uit 'n memorie wat hierna voor die N.G. Sinode gedien het. Daarin word met spyt melding gemaak „dat de Engelschgezindheid ook reeds tot in die Kerk doorgedrongen is ...”²²⁾ Hier= die stelselmatige verengelsingsproses, ook binne kerkgeledere, het tot aan die einde van die Republiek voortgeduur en 'n pro-Britse invloed op 'n ge= deelte van die bevolking uitgeoefen. Hierdie selfde tendens het hom ook in Transvaal geopenbaar.²³⁾

1.2 Die rol van die Engelse kerke in die Vrystaat om Engels te bevorder.

1.2.1 Engelse privaatskole 'n bedreiging vir die Afrikaner.

Sedert die totstandkoming van die Republiek in 1854 en die daarmee gepaard= gaande erkenning van Hollands as offisiële taal, het die Engelssprekende minderheidsgroep onder leiding van die Engelse Kerk tot die stigting van eie skole oorgegaan.²⁴⁾ Hulle was nie bereid om hulle aan die taalregulasies van die regeringskole te onderwerp nie, met die gevolg dat verskeie Engelse kerkskole in Bloemfontein en ander dorpe onder beskerming van die Wesliaanse, Episkopaalse en Anglikaanse Kerke hulle ontstaan gehad het. Baie van hier= die skole het bekend gestaan as *Grammar Schools*, wat natuurlik na analogie van hierdie skole in Engeland en Skotland opgerig is.²⁵⁾ Die belangrikste van hierdie skole in Bloemfontein was die *St. Andrew's Diocesan College*, die *St. Andrew's Seminary* en die *St. Michael's Home*.²⁶⁾ Hulle het direk onder die beheer van *Diocesan Council of Education* gestaan, terwyl Engelse predi=

22. De Express, 12 April 1883.

23. Vgl. Basson, op. cit., p. 82 e.v.; p. 128.

24. Van der Merwe, J.A.B., op. cit., p. 80.

25. Bruwer, op. cit., p. 41.

26. Vir 'n bespreking van hierdie skole, vgl. Venter, I.S.J., Die Geskiedenis van die Dames Instituut Eunice, pp. 7-8 en Malan, P.S., Onderwys in die Oranje-Vrystaat, 1854 - 1874, p. 366, p. 375 en p. 377.

kante en ander geestelikes as hoofde opgetree het.²⁷⁾

Hierdie onderskeie Engelse privaatskole het van die begin af 'n bedreiging vir die Afrikaner ingehou, want die Engelse taal, kultuur en tradisies is in hierdie skole ten koste van die Afrikanerkind vooropgestel. Die mikpunt van al hierdie skole was juis "The imparting of a thoroughly sound English education."²⁸⁾ Omdat 'n aansienlike getal Boerekinders hierdie skole bygewoon het, moes die opvoeding wat deurtrokke was van 'n Engelse gees, noodwendig die aftakeling van die Afrikaner se tradisies en kultuur tot gevolg gehad het en daartoe bygedra het om die Oranje-Vrystaatse jeug te verengels.

1.2.2 Engelse privaatskole se aandrang om staatsteun.

Die aandrang om staatsteun deur die Engelse privaatskole was een van die neteligste sake waarmee die Volksraad voortdurend te kampe gehad het. In verskeie memories wat voor die Volksraad gedien het, is staatsteun vir die Engelse kerkskole versoek. Die stelsel van staatsonderwys waardeur die staat skole stig, onderhou en beheer, was op geen stadium vir die Engelsprekende deel van die bevolking aanvaarbaar nie. Hulle het 'n stelsel van privaatskole met staatsubsidie verkies, want onder 'n stelsel van staatsonderwys kon hulle volgens wetgewing geen ondersteuning van die staat geniet nie.²⁹⁾ Die weiering van die Volksraad om aan hierdie eise te voldoen was egter geen miskennis van die verdienste van die Engelse kerkskole as sulks

27. Malan, P.S., Openbare Onderwys vir Blankes in die Oranje-Vrystaat, 1874 - 1899, p. 299.

28. Venter, I.S.J., Die Geskiedenis van die Dames Instituut Eunice, p. 8.

29. Malan, P.S., Openbare Onderwys vir Blankes in die Oranje-Vrystaat, 1874 - 1899, p. 299.

nie, maar die Engelse Kerk wou Engels as voertaal in hulle skole behou en Hollands slegs as vak onderrig, wat juis in stryd met die staat se taalbeleid was.³⁰⁾

Die ondersteuners van die kerkskole se eise het na 1874 steeds toegeneem en hierin het veral *The Friend* as kampvegter vir die Engelssprekendes voortdurend hierdie saak in die pers aangehaal. Daar is op gewys dat die staatsonderwysstelsel nie 'n openbare stelsel was nie, want dit het nie gelyke onderwysvoorregte aan alle klasse en gelowe gebied nie. Daar is 'n Engelse stelsel aanbeveel, waarvolgens elke skool onder 'n permanente bestuursliggaam geplaas is en aan regeringsinspeksie onderworpe was om sodoende 'n staats-toelaag te kon ontvang in verhouding tot sy resultate.³¹⁾ Hierdie voorstanders van staatsteun aan die Engelse kerkskole het egter die feit buite rekening gelaat dat hulle, net soos die Hollandssprekendes, hul kinders na die staatskole kon stuur waar gelyke onderwysgeleentheid vir almal geskep is. Of het hulle verwag dat die staat aan die eise van 'n minderheidsgroep moes voldoen sodat hulle in staat gestel kon word om 'n Engelse onderwysstelsel hier te vestig?³²⁾ Die algemene gevoel was dat indien die Engelssprekendes nie bereid was om die staatskole te ondersteun nie, maar privaatskole met 'n vreemde voertaal en onderrig wou oprig, daardie skole deur hulle self onderhou moes word. Die staat het immers sy plig nagekom deur die daarstelling van 'n staatsondersteunde onderwysstelsel wat vir almal toeganklik was.³³⁾

30. Van der Merwe, J.A.B., op. cit., p. 45.

31. Malan, P.S., Openbare Onderwys vir Blankes in die Oranje-Vrystaat, 1874 - 1899, p. 300

32. Vgl. Malan, P.S., Onderwys in die Oranje-Vrystaat, 1854 - 1874, p. 315.

33. Malan, P.S., Openbare Onderwys vir Blankes in die Oranje-Vrystaat, 1874 - 1899, p. 301.

Alhoewel die Volksraad op geen stadium ondersteuning aan die Engelse kerk=skole wou toestaan nie, het President Brand in 1875 die lede oorreed om 'n skenking van R1000 aan hierdie skole te maak met die verdere belofte dat indien daardie skole onder staatsbeheer geplaas word, hulle 'n vaste staats=toelaag sou ontvang.³⁴⁾ 'n Verdere aanduiding dat President Brand die Engelse kerkskole besonder goedgesind was, blyk uit sy pleidooi dat hierdie skole by die staatstelsel van onderwys ingesluit moes word. Die Volksraad het dit egter weer afgekeur,³⁵⁾ maar die volgende jaar het President Brand tog die Volksraad oorreed om 'n jaarlikse toelaag van R200 aan die Engelse kerkskole toe te staan vir die onderhoud van hulle skole.³⁶⁾ Meer as hier= die vrywillige skenking wou die Volksraad nie toestaan nie. Die Katolieke kerkskole was egter nie by hierdie toelaes ingesluit nie.³⁷⁾

Omdat die Volksraad dan tog wel van sy beleid afgewyk het deur ondersteuning aan Engelse kerkskole te gee, kon hierdie skole ongehinderd voortgaan om 'n gedeelte van die Vrystaatse jeug te verengels. Statistieke in 1880 het ge=toon dat tussen 400 en 500 leerlinge hierdie skole in Bloemfontein besoek het.³⁸⁾ Die Engelse invloed wat van hierdie kerkskole uitgegaan het, kan die beste saamgevat word met die woorde van 'n skrywer in *De Express* van 7 Maart 1899: „De Engelsche inrichtingen in die Vrijstaat zijn niet voor de Engelschen alleen. Daarvoor zijn hier te min. Maar voor een goed deel worden zij bezocht door Afrikaansche kinderen, wier ouders gaarne de ziel der jongeren laten vergiftigen omdat het eenmaal mode is ... zoo gaan de Engel=

34. O.V.S., Volksraadnotule, 12 Julie 1875.

35. Ibid., 6 Junie 1878.

36. Ibid., 2 Junie 1879.

37. Van Schoor, M.C.E., *Onderwys in die Oranje-Vrystaat* in J. Chris Coetzee (Red.), Onderwys in Suid-Afrika, 1652 - 1960, p. 158.

38. Van der Merwe, J.A.B., op. cit., p. 85.

schen rustig hun gang vooral door school en kerk in die deelen der wereld te angliseren, die zij nie met de wapenen kunnen onderbrengen."

2. INVLOEDE VANUIT VOLKSRAADGELEDERE.

2.1 Onvermoë van die Volksraad om Hollands voldoende op skool te beskerm.

Alhoewel Ordonnansie nr. 3 van 1854 bepaal het dat Hollands die offisiële landstaal sou wees, was daar 'n invloedryke Engelse minderheidsgroep wat vasbeslote was om hulle Engelse identiteit ten alle koste te behou. In die jare daarna het Engels dan ook voortdurende vordering gemaak as skool-, omgangs- en handelstaal. Alhoewel die Volksraad tot aan die einde van 1899 verskeie Ordonnansies uitgevaardig het om die Hollandse taal tot sy reg te laat kom, het weinig van hierdie regulasies werklik vrugte gedra, hoofsaaklik weens die onvermoë van die Volksraad om hierdie regulasies in die praktyk van krag te maak. Daarby moet gevoeg word dat die Vrystaat gedurende die hele Republikeinse periode 'n besondere toegeneentheid teenoor die Engels-sprekende bevolkingsdeel geopenbaar het. "In its encouragement of bilingualism and of mother-tongue instruction the O.F.S. was in advance of the other Provinces. There was also a remarkable liberality towards English. Several Britishers held important executive positions in the O.F.S. Government in those early days."³⁹⁾ Geen wonder dat die Engelssprekendes die bevordering van die landstaal nie te ernstig opgeneem het nie en dat die taalkwessie by herhaling in die Volksraad te berde gebring is sonder dat daadwerklike positiese optrede uit al hierdie besprekings voortgevloei het nie. Hierdie wifelende optrede van die Volksraad het die redakteur van *De Express* in 1898

39. Malherbe, E.G., op. cit., p. 358.

tereg die verwaarlosing van Hollands aan die oorsaak gewyt dat „... ons gansch onderwysstelsel Engelsch is, omdat onze Volksraad tot nu toe de moed niet had de taal des lands op de voorgrond te stellen in onze scholen.“⁴⁰⁾

Reeds met die Ontwerp-ordonnansie van 1863 het die Volksraad se onvermoë om doeltreffende wetgewing neer te lê ter beskerming van Hollands op skool, duidelik geblyk. Artikel 23 van hierdie regulasies het bepaal dat onderwysers beide die Hollandse en Engelse tale moes verstaan, terwyl artikel 24 bepaal het dat Hollands die offisiële hooftaal sou wees en dat Engels as vak geleer sou word. Alhoewel hierdie *regeling der Gouvernements Dorpscholen* duidelik genoeg omskryf was, het dit tog weldra in die praktyk geblyk onuitvoerbaar te wees, want aan die Grey-Kollege en later aan die Dames Instituut Eunice moes die Volksraad telkens verneem dat Hollands deur Engels verdring word.⁴¹⁾ Artikel 4 van Ordonnansie nr. 5 van 1872 het wel verder bepaal dat op wykskole onderrig in die Hollandse en Engelse tale gegee moes word en dat dit die ouers sou vrystaan om hulle kinders die Engelse taal te laat leer of nie,⁴²⁾ maar daar is nie neergelê in hoeverre Hollands die medium van onderrig sou wees nie. Dit het daartoe gelei dat Engels dikwels ten koste van Hollands as medium van onderrig aangewend is.⁴³⁾ Ook die 1874-Onderwysre-

40. De Express, 5 April 1898.

41. Vgl. Van Schoor, op. cit., p. 119 e.v. vir toestande aan die Grey-Kollege. Venter, I.S.J., Die Geskiedenis van die Dames Instituut Eunice, p. 137 verklaar na aanleiding van die miskennings van Hollands op Eunice dat „... die Volksraad nie dadelik beswaar gemaak het teen hierdie afskeping van Hollands as medium, moet daaraan toegeskryf word dat die raadslede blykbaar nie onderskei het tussen Hollands as medium van onderrig en Hollands as vak nie; solank Hollands as vak net gegee word, was hulle tevrede.“

42. O.V.S., Ordonnansie nr. 5 van 1872, dl. 5, art. 4.

43. Gedurende die halfjaarlikse eksamen in 1872 van die goewermentskool te Bloemfontein was daar bv. slegs 14 van die 52 leerlinge wat die Hollandse taal beoefen het. Vgl. Van der Merwe, J.A.B., op. cit., p. 130.

gulasies het nie die voertaal in die verskillende skole duidelik omskryf nie.

In 1875 het 'n Volksraadbesluit verder daartoe bygedra om die reeds sterk posisie van Engels op Vrystaatse skole nog verder te bevorder deur die 1874-Regulasies met betrekking tot die vereistes van onderwysers te verander.⁴⁴⁾

Daar is besluit om op aanbeveling van Brebner, onderwysers aan te stel, ofskoon hulle nie die nodige kwalifikasies volgens die Wet van 1874 besit het nie. Hierdie besluit het die weg geopen vir die aanstelling van eentalige onderwysers. Sodoende is etlike Engelssprekende onderwysers deur Brebner self aangestel, soos onder andere blyk uit 'n skrywe wat hy aan die Superintendent-Generaal van Onderwys in Transvaal gerig het: „In een Gouvernements school echter is de hoofonderwijzer een Engelschman die weinig Hollandsch verstaat, en hy werd aangesteld omdat hij een zeer bekwame geoeffende onderwijzer is...“⁴⁵⁾

In sy 1880 - 1881 onderwysverslag meld hy verder dat die heer A.W. Smart uit Skotland op 1 Maart 1880 diens by die Grey-Kollege aanvaar.⁴⁶⁾ In dieselfde jaar het Brebner ook daarop gewys dat Engels as medium van onderwys baie algemeen was.⁴⁷⁾ Hierdie wysiging van die 1874-Regulasies het dus die Engelse taal bevoordeel, want baie van die Hollandssprekende onderwysers was uit die Kaapkolonie afkomstig, waar die opleiding deur medium van Engels geskied het en hulle gevolglik ook deur medium van Engels onderwys kon gee. Daarenteen was die Engelssprekende onderwysers slegs by uitsondering in staat om ook deur medium van Hollands onderrig te gee.

44. O.V.S., Ordonnansie nr. 1 van 1874, afdeling 3, art. 7 het bepaal dat onderwysers moet sorg vir 'n grondige onderwys in die Hollandse en Engelse tale.

45. O.V.S., Inkomende Stukke aan die Goewermentssekretaris, 1873 - 1899, G.S. 1017.

46. Oranjevrijstaat Onderwijs Verslagen, 1876 - 1887, Inspektorsverslag, 1880 - 1881, p. 12.

47. Vgl. Linde, op. cit., p. 130.

Na die dood van President Brand in 1888, het die Volksraad weens druk deur die pers en gemeenskap, daadwerklike pogings aangewend om die gebruik van Hollands as voertaal op die skole uit te brei.

Die Volksraad het dan ook gehoop dat verbetering sou intree met die aanname van Ordonnansie nr. 22 van 1889 wat bepaal het dat Hollands so ver moontlik as medium van onderwys op die skole van die Vrystaat gebruik moes word.⁴⁸⁾ Ook hierdie ordonnansie het geen verbetering gebring nie, omdat dit nie Hollands as voertaal verpligtend gemaak het nie, maar slegs vereis het dat dit soveel moontlik gebruik moes word. Engels het nog steeds 'n plek langs Hollands ingeneem en in baie gevalle slegs voorkeur geniet omdat die Engels-sprekendes sowel as enkele Hollandspreekende ouers Engels as voertaal verkies het.⁴⁹⁾

Met Ordonnansie nr. 2 van 1891 het die Volksraad gepoog om vir die eerste keer doelmatige bepalings oor die voertaal uit te vaardig. Aan alle skole op die platteland moes die onderrig deur medium van Hollands gegee word, sodra die nodige skoolboeke beskikbaar gestel is. Aan dorpskole moes die onderrig deur medium van óf Hollands óf Engels volgens die keuse van die ouers tot en met st. 2 gegee word sodra die nodige boeke beskikbaar gestel is. Daarna kon beide tale gebruik word, met dien verstande dat minstens die helfte van die vakke deur medium van Hollands geleer moes word.⁵⁰⁾ Ongelukkig kon hierdie goedbedoelde wetgewing nouliks uitgevoer word weens die skaarste aan Hollandse skoolboeke.⁵¹⁾ Hierdie ordonnansie het ook geen voorsiening

48. O.V.S., Ordonnansie nr. 22 van 1889, art. 6.

49. Malan, P.S., Openbare Onderwys vir Blankes in die Oranje-Vrystaat, 1874 - 1899, p. 182.

50. O.V.S., Ordonnansie nr. 2 van 1891, artikels 103 en 104.

51. Vgl. hoofstuk 4, punt 5.3.1 in hoeverre die tekort aan Hollandse skoolboeke die Engelse taal bevorder het.

daarvoor gemaak dat die aanvangsonderwys op die dorpskole moedertaalonderwys moes wees nie. Omdat die keuse aan die ouers oorgelaat is, het talle ouers besluit dat die onderwys tot en met st. II Engelsmedium moes wees.⁵²⁾

Eers in 1899 het die Volksraad gehoor gegee aan verskeie memories, druk deur die pers uitgeoefen en vertoë van ouers om die Onderwyswet van 1891 te wysig. Wet nr. 21 van 1899 het onder andere bepaal dat Bybelse-, algemene en besondere geskiedenis, aardrykskunde en rekene alleenlik deur medium van Hollands onderrig moes word. Geen kind sou verplig word om Engels te leer sonder toestemming van sy ouers nie.⁵³⁾ Ook is dié gedeelte in die 1891-Wet wat lui "...zoodra de boeken in die vakken in die taal zijn vervaardigd en gedrukt", geskrap.⁵⁴⁾ Die bepalings in hierdie wet kon egter ook nie in die praktyk uitgevoer word nie, weens die uitbreek van die Anglo-Boere-Oorlog enkele maande later. Daar is ook reeds op gewys dat die Volksraad die blaam moet dra vir hulle weiering om kleinkinderskole met Hollands as voertaal op te rig.⁵⁵⁾

Die feit dat Hollands gedurende die hele Republikeinse periode nie voldoende beskerm is nie, moet dus uitsluitlik aan die onvermoë van die Volksraad gewyt word, omdat daar nie voldoende rekening gehou is met die ongehinderde indringing van Engels nie. Wetgewing in hierdie opsig was in die meeste gevalle kragteloos omdat dit weens omstandighede wat die Volksraad buite rekening gelaat het, nie moontlik was om dit in die praktyk toe te pas nie.

52. Van der Merwe, J.A.B., op. cit., p. 133.

53. Linde, op. cit., p. 136.

54. Van der Merwe, J.A.B., op. cit., p. 74.

55. Vgl. hoofstuk 4, punt 4.1.1.

2.2 Engelsgesinde Volksraadslede bevorder Engels.

Die een persoon wat gedurende sy hele presidentskap 'n besondere toegeneentheid teenoor die Engelse bevolkingsgroep geopenbaar het, was ongetwyfeld President Brand. Gedurende sy hele diensteryn is daar dan ook geen wetgewing ten gunste van die Hollandse taal aangeneem nie⁵⁶⁾ en het daar 'n reëlmatige toename van Engels as voertaal op die skole en in die samelewing van die Vrystaat voorgekom. „Nooit het president Brand hom, sover bekend is, teen of vir die Hollandse taal uitgespreek nie. Hy het die verengelsing van die Vrystaat sonder enige opmerking laat voortgaan.“⁵⁷⁾ Daar bestaan genoegsame dokumentêre bewyse wat Brand se neutrale houding teenoor Hollands en sy welwillendheid teenoor Engeland en die Engelssprekendes staaf: sy ondersteuning van Brebner vir die invoer van onderwysers uit Europa;⁵⁸⁾ sy aanvaarding van die Engelse Ridderorde, wat 'n vloedgolf van verontwaardiging deur die Vrystaat tot gevolg gehad het;⁵⁹⁾ sy ondubbelsinnige simpatie met die Engelse kerkskole en die staatsteun wat op sy aanbeveling aan hulle verleen is,⁶⁰⁾ en sy heftige teenstand teen die Afrikanerbond in die Vrystaat.⁶¹⁾ Daarbenewens wil dit voorkom asof Brand nie 'n voorstander was van Hollands as medium in die skole van die Republiek nie, want sy eie kinders is na Engelse inrigtings in Bloemfontein en Kaapstad gestuur.⁶²⁾ Hierdie vermoede word verder versterk deurdat Ordonnansie nr. 1 van 1874 nie

56. Linde, op. cit., p. 131.

57. Van der Merwe, J., Die Oranje-Vrystaat en die Britse Politiek in Suid-Afrika in die tyd van President Brand, p. 353.

58. Malan, P.S., Openbare Onderwys vir Blankes in die Oranje-Vrystaat, 1874 - 1899, p. 41.

59. Van der Merwe, J.A.B., op. cit., p. 16.

60. Vgl. hoofstuk 4, punt 1.2.2 in hierdie verband.

61. Van der Merwe, J., Die Oranje-Vrystaat en die Britse Politiek in Suid-Afrika in die tyd van President Brand, p. 348 e.v..

62. Linde, op. cit., p. 90.

weer Hollands tot medium van onderwys verklaar het nie, sodat die bepaling in die 1863-Regulasies dus verdwyn het.⁶³⁾ As hoof van die staat het hy hom dus allermins vir Hollands as voertaal beywer.

Verder het verskeie Engelsgesinde Volksraadslede die Engelse taal bevorder en alle wetgewing wat daarop gemik was om die Hollandse taal te beskerm, teengestaan. Engelse lede van die Volksraad soos Fraser, Kellner, Fischer, Peeters, Collins, Mathey en Macfarlane het geen meegevoel getoon met die strewe van die Hollandssprekendes om hulle taal tot sy reg te laat kom nie en het voortdurend as kampvegters vir Engelse belange opgetree.⁶⁴⁾

2.3 Volksraad se onvermoë om Engels uit die staatsdiens en openbare liggame te weer.

Reeds op 15 April 1854 het die Volksraad bepaal dat Hollands in alle geregs=
howe en publieke kantore die offisiële taal van die land sou wees. Alle korrespondensie aan die Volksraad moes in die vervolg in Hollands wees, terwyl alle klerke in die landdroskantore beide tale magtig moes wees.⁶⁵⁾ Hierna is weer verskeie bepalings ter beskerming van die landstaal op die wetboek geplaas, maar die verengelsingsproses kon selfs nie deur hierdie wetgewing verhinder word nie. Veral sedert 1875 was die Volksraad verplig om verskeie besluite ter beskerming van Hollands in die openbare lewe te neem weens die toenemende indringing van Engels op alle terreine.

Met Artikel 5 van Ordonnansie nr. 2 van 1875 is bepaal dat kennis van Hollands

63. Artikel 24 van die 1863-Regulasies het bepaal dat „de Hoofdtal zal Nederduitsch zijn, zijnde die het Gouvernementstaal.”

64. Vgl. in hierdie verband o.a. Malan, P.S., Openbare Onderwys vir Blankes in die Oranje-Vrystaat, 1874 - 1899, p. 197 e.v.; p. 250, p. 262; p. 302 en Van der Merwe, J.A.B., op. cit., p. 18; p. 60; p. 126 e.v..

65. O.V.S., Bylae tot die Volksraadnotule, 1854, Bylaag 191.

in die hooggeregshowe verpligtend sou wees. In dieselfde jaar was die Volksraad verplig om 'n voorstel aan te neem dat markverkopings in Bloemfontein en elders in die Hollandse taal moes geskied.⁶⁶⁾ In 1881 was hierdie besluit egter nog nie uitgevoer nie en moes weer 'n besluit in hierdie verband geneem word om die landstaal te beskerm.⁶⁷⁾ Met 'n Volksraadbesluit van 29 Junie 1881 is verder bepaal dat elke telegraafkantoor voortaan ook Hollandse telegramvorms voor hande moes hê. Die toenemende indringing van Engels het die Volksraad andermaal in 1882 genoodsaak om Ordonnansie nr. 18 uit te vaardig waarvolgens alle munisipaliteite, stadsrade of wettig erkende dorpsbesture Hollands as voertaal moes gebruik.⁶⁸⁾ Hierdie maatreël het egter nie veel beteken nie, aangesien dit maar een terrein gedek het waarop Hollands verdring is.

Alhoewel die Volksraad dus wel periodiek gepoog het om die Hollandse taal sy regmatige plek naas Engels te laat inneem, was dit in die negentiger jare duidelik dat die Volksraad nie daarin geslaag het nie. Die Hollandssprekendes het dus in toenemende mate te velde getrek teen die onvermoë van die Volksraad om hierdie Engelse vloedgolf te keer. Toe die taalkwessie weer op 15 April 1896 in die Volksraad bespreek is, het aan die lig gekom dat Engels allerweë besig was om Hollands te verdring. Engels het steeds voorkeur geïet op die markverkopings, in die poskantore en ander staatsdepartemente, in die Nasionale bank, (wat 'n staatsinrigting was), die spoorweë, in alle besighede en in die geregshowe. Die straatname in Bloemfontein was steeds in Engels omdat dié nog gedurende die Soewereiniteitsperiode aangebring

66. O.V.S., Volksraadnotule, 7 Mei 1875.

67. O.V.S., Volksraadnotules, 2-3 Junie 1881.

68. O.V.S., Volksraadnotule, 29 Junie 1882.

is.⁶⁹⁾ Weens die aanhoudende stroom klagtes wat die Volksraad bereik het, is in 1896 weer aan die President opgedra om toe te sien dat die wetsbepalings aangaande die landstaal behoorlik nagekom word.⁷⁰⁾

Ten spyte van hierdie halfhartige pogings wat die Volksraad aangewend het, het Engels tot met die uitbreek van die oorlog in 1899 steeds voorrang bo die staatstaal geniet. Daar kan dus met reg beweer word dat die Volksraad in 'n groot mate verantwoordelik gehou moet word vir die indringing van Engels in die skole en openbare lewe van die Vrystaatse Republiek.

3. POLITIEKE INVLOEDE.

3.1 Anglisasiëbeleid van Engeland as magstaat.

Die Britse anglisasiestrewe moet as 'n onlosmaaklike onderdeel van die breë koloniale beleid van die Britse Ryk gesien word. Alle geannekseerde koloniale gebiede moes diensbaar aan Britse belange gemaak word.⁷¹⁾ Daarom sou dit vir Brittanje nodig wees om alle gebiede onder sy beheer ekonomies en kultureel aan die moederland te bind, d.w.s. hierdie gebiede moes algeheel omskep word sodat die Engelse kultuur, tradisies en gebruike in hierdie gebiede gevestig kon word.

Veral na 1815 toe Engeland en Frankryk se stryd op die gebied van oseaanvaart en trans-oseaniese handel met die slag van Waterloo beëindig is en Brittanje as alleenheerser en magtigste wêreldmoondheid na vore getree het, het Enge-

69. Malan, P.S., Openbare Onderwys vir Blankes in die Oranje-Vrystaat, 1874 - 1899, p. 249 e.v. en Van der Merwe, J.A.B., op. cit., pp. 25-26.

70. O.V.S., Volksraadnotule, 15 April 1896.

71. Basson, op. cit., p. 44.

land in sy koloniasiestrewe die Kaarkolonie finaal onder Britse heerskappy geplaas.⁷²⁾ Die Britse beleid jeens Suid-Afrika het hierna gou duidelik geblyk: verbritsing van die hele Suid-Afrika. Toe hierdie strewe van Brittanje juis tot die Groot Trek aanleiding gegee het, het Engeland die wegtrekkende Boere steeds as Britse onderdane beskou en is verklaar dat "... their emigration into the interior cannot absolve them from their allegiance as British subjects ..."⁷³⁾ Die spoedige anneksasie van Transoranje is 1848 was genoegsame bewys van die Britse strewe om gebiedsuitbreiding. Alhoewel die gebied ses jaar later teruggegee is,⁷⁴⁾ was Britse belangstelling in die Republikeinse Noorde egter nie beëindig nie en moes beide die Oranje-Vrystaat en Transvaal tot aan die einde van 1899 gebukkend gaan onder voortdurende inmenging deur Brittanje.

3.2 Britse inmenging in die Vrystaatse Republiek.

Die belangrikste probleem wat die Vrystaatse onafhanklikheid na 1854 bedreig het, was die Basoeto-vraagstuk waarmee die Vrystaat tussen 1858 en 1868 te kampe gehad het. Hierdie probleme is vererger deur die optrede van die Britse regering, toe hy die kant van die Basoeto's teen die Republiek gekies het. Alhoewel die Bloemfontein Konvensie bepaal het dat die Vrystaat self die grenskwessie moes oplos, het die Britse regering spoedig begin inmeng. Juis toe die Vrystaat op die punt was om die Basoeto's tot oorgawe te dwing, het Mosjesj Britse onderdaanskap aangevra en dit ook verkry. In Maart 1869

72. Muller, C.F.J., op. cit., p. 12.

73. Chase, Natal Papers, II, p. 19 soos aangehaal deur Muller; Ibid., p. 182.

74. Die teruggawe van die Soewereiniteit in 1854 het heftige reaksie in Brittanje ontlok en alle pogings is aangewend om die Bloemfontein Konvensie ongedaan te maak, want alleen deur oorheersing kon Britse "Supremacy, Interest and Integrity" in Suid-Afrika verseker word. Vgl. Van der Merwe, J., Die Oranje-Vrystaat en die Britse Politiek, p. 4 en Van Jaarsveld, F.A., Die Ontwaking van die Afrikaanse Nasionale Bewussyn, p. 53.

is Basoetoland tot Britse gebied verklaar, wat beteken het dat die Vrystaat teen Brittanje te staan sou kom indien die oorlog verder teen die Basoeto's gevoer sou word.⁷⁵⁾ Deur hierdie anneksasie het die Britse regering daarin geslaag om die Vrystaat af te sonder en te verhoed dat hy deur Basoetoland na die hawe Port St. Johns sou deurdring. Weghouding van die see was Brittanje se vernaamste taktiek met die twee Boererepublieke in die Noorde.⁷⁶⁾ Die Engelsgesinde inwoners van die Vrystaat het met hierdie anneksasie die moontlikheid van heraansluiting met die Britse Suide gesien en daar is selfs by Woodhouse aangedring op herinskakeling onder Britse gesag.⁷⁷⁾

Die Vrystaat het na die ontdekking van diamante 'n nuwe vloedgolf van Britse Imperialisme in die gesig gestaar. Saam met die ontdekking van goud in Transvaal het Brittanje andermaal met begerige oë na die twee Boererepublieke gestaar en sou by hernuwing graag die twee Konfensies, waardeur die Vrystaat en Transvaal hulle onafhanklikheid verkry het, nietig wou verklaar. Die Imperiale regering se strewe na gebiedsuitbreiding in Suid-Afrika het weer momentum verkry sodat dit eindelijk uitgeloop het op die anneksasie van die diamantvelde deur Brittanje.⁷⁸⁾ Hierdie strewe om gebiedsuitbreiding het ook daartoe gelei dat Carnarvon, Sekretaris van Kolonies, reeds in 1874 met sy federasie-plan begin het waarvolgens hy al die state in Suid-Afrika, insluitende die Vrystaat en Transvaal, onder Britse vlag wou verenig.

-
75. Vir 'n volledige bespreking van die Basoeto-vraagstuk vgl. Van der Merwe, J., Die Oranje-Vrystaat en die Britse Politiek, p. 67 e.v..
76. F.A. van Jaarsveld, *Die Stryd om die Behoud van die Republikeinse Onafhanklikheid*, in F.A. van Jaarsveld en G.D. Scholtz (Red.), Die Republiek van Suid-Afrika, agtergrond, ontstaan en toekoms, p. 97.
77. Van Jaarsveld, F.A., Die Ontwaking van die Afrikaanse Nasionale Bewussyn, p. 55.
78. Ibid., pp. 55-57 en Van der Walt, Wiid en Geyer, op. cit., p. 346 e.v..

Hierdie plan het egter misluk omdat die twee Boererepublieke nie bereid was om onder die Britse kroon te staan nie.⁷⁹⁾

Hierdie gebeure in die Vrystaat en Transvaal het noodwendig daartoe gelei dat besorgdheid by die Boerebevolking ontstaan het oor die getalsterkte van die Engelse en Engelsgesindes, wat moes meewerk om die Engelse oppergesag in Suid-Afrika te verseker.⁸⁰⁾ Die toestroming van uitlanders na die Vrystaat het dus 'n invloed op die lewenswyse van die Vrystaters uitgeoefen en meegebring dat 'n sterk Engelse element in die Vrystaat gevestig is.⁸¹⁾ Dit het beslis bygedra tot die verengelsingsproses op alle terreine van die Vrystaatse volkslewe, soos reeds aangedui is. Vanselfsprekend kon die onderwys hierdie beïnvloeding nie vryspring nie.

3.3 Simpatieke gesindheid van Hollandssprekendes dra tot verengelsingsproses by.

Behalwe die Engelse minderheidsgroep in die Vrystaat, was daar ook 'n aansienlike deel van die Hollandssprekendes wat pro-Engels gesind was en eerder sou verkies het om onder Britse gesag te staan.⁸²⁾ Hierdie tendens het hom reeds met die onafhanklikheidswording in 1854 geopenbaar toe Sir George Clerk by sy aankoms in Bloemfontein die volk gevra het om afgevaardigdes te kies om die regering van die land oor te neem. Die 95 afgevaardigdes wat

79. F.A. van Jaarsveld, *Die Stryd om die Behoud van die Republikeinse Onafhanklikheid*, in F.A. van Jaarsveld en G.D. Scholtz (Red.), Die Republiek van Suid-Afrika, p. 101 e.v..

80. Van der Merwe, J., Die Oranje-Vrystaat en die Britse Politiek, p. 292.

81. Vgl. die betoog van raadslid Fraser in die Volksraad, O.V.S., Volksraadnotule, 2 Junie 1899, oor die toename van Engels weens die instroming van immigrante.

82. Vgl. Van der Merwe, J., Die Oranje-Vrystaat en die Britse Politiek, pp. 8-9.

hierna in Bloemfontein vergader het, het egter besluit om onder Engelse bestuur te bly. Van hierdie afgevaardigdes het 76 Afrikaanse vanne en 19 Engelse vanne gehad.⁸³⁾

Hierdie pro-Engelse volksdeel het dan ook gedurende die hele Republikeinse periode verkies om die Engelse taal en kultuur te bevorder en om hulle kinders 'n Engelse opvoeding te gee. Engelse privaatskole is bo die goewermentskole verkies sodat hierdie neiging selfs in 1858 daartoe gelei het dat die goewermentskool te Bloemfontein moes sluit weens gebrek aan leerlinge. In teenstelling hiermee is 'n Engelse privaatskool in dieselfde jaar geopen en na slegs enkele maande het die skoolrol reeds tot 52 gestyg, waarvan slegs 30 kinders uit Engelssprekende huise afkomstig was.⁸⁴⁾

Soos reeds aangedui was daar vanaf die stigting van die Kweekskool verskeie Engelsingesinde ouers wat daarop aangedring het dat Engels aan hulle kinders onderrig moes word. In 1859 reeds verklaar die President dat die heer Murray moeilikheid ondervind, „daar sommige ouders hunne kinderen op die school geplaatst hebben op die uitdrukkelijke voorwaarde dat zij volstrekt geen Hollansch zouden mogen leeren of spreken...“⁸⁵⁾ Ook Brebner het in verskeie onderwysrapporte verwys na die anti-Hollandse gevoel by baie ouers wat verkies het dat hulle kinders slegs Engels moes leer. Reeds in 1875 verklaar hy na 'n besoek aan die Heilbronskool dat die minimum Hollands aan die skool onderrig word. Die onderwyser se verklaring was dat die ouers „... volstrekt geen Hollandsch onderwijs willen hebben.“⁸⁶⁾ In sy 1889 - 1890 inspekteursrapport meld hy onder andere: „Gewoonlijk dwingen de ouders

83. Van der Merwe, J.A.B., op. cit., p. 89.

84. Ibid., p. 90.

85. O.V.S., Volksraadnotule, 3 Maart 1859.

86. Eloff, op. cit., p. 63. Bron onvermeld.

zelve er op dat Engelsch geleerd worde - dikwijls onder het verkeerd idee dat, omdat hunne kinderen Hollandsch kunnen praten, het onnoodig is Hollandsch te leeren. Zoolang dat idee vrijalgemeen onder de burgers verspreid is, zal het Hollandsch onderwijs in een onvoldoende toestand blijven."⁸⁷⁾ Die Engelsgesindheid van baie Hollandssprekendes was dus die direkte oorsaak dat baie Vrystaatse skole 'n Engelse gees geadem het.

De Express as kampvegter vir die Afrikanerbelange het ook telkens op die verengelsingproses gewys en gewaarsku teen die gevaar wat daarin vir die Afrikaner opgesluit lê. In die uitgawe van 6 Januarie 1893 verklaar die koerant dat in openbare vergaderings, in die Volksraadsaal en Ringsvergaderings word daar luidkeels oor Hollands gedeklameer, maar tuis hoor mens: „Meester, leer mijn kind Engelsch." Verskeie ander persone het ook op die onrusbarende verskynsel gewys dat Hollandssprekende ouers hulle kinders verbied het om Hollands te leer. Ware patriotisme word immers by die jeug deur die landstaal aangekweek.⁸⁸⁾

Onder leiding van die Engelse minderheidsgroep, ywerig bygestaan deur die simpatiekgesinde pro-Engelse Hollandssprekendes, kon Engels dus ongehinderd in die skole en ander openbare plekke ten koste van die landstaal ingedra word.

3.4 Verhouding teenoor die Suid-Afrikaanse Republiek.

Gedurende die bestaan van die Vrystaatse en Transvaalse Republieke was daar nie alleen op politieke gebied nie, maar ook op onderwysgebied noue same-

87. Oranjevrijstaat Onderwijs Verslagen, 1888 - 1894, Inspekteursverslag, 1889 - 1890, p. 14.

88. Van der Merwe, J.A.B., op. cit., p. 51.

werking tussen die twee Republieke. Die bande wat hierdie twee Republieke gebind het, het voortgespruit uit dieselfde eenheidstrewa na onafhanklikheid wat die Groot Trek ten grondslag gelê het en die pogings van Brittanje om hulle hierdie onafhanklikheid te ontnem.

Reeds in 1854 is 'n onsuksesvolle poging aangewend om die twee Boererepublieke te verenig⁸⁹⁾ en in die jare daarna is telkens gepoog om nouer vereniging met die Transvaal te bewerkstellig.⁹⁰⁾ Die Britse anneksasie van Transvaal in 1877, die Eerste Vryheidsoorlog in 1880 en die Jamesoninval in 1896 het die bande tussen die twee Republieke verder verstewig, totdat hulle in 1899 hul lot saam ingewerp het teen Britse oorheersing.

Ook ten opsigte van die onderwysontwikkeling was daar in baie gevalle 'n parallelle ontwikkelingsgang en duidelike wisselwerking waar te neem. Die bepaling dat die Vrystaatse Volksraad in die toekoms die bevordering van onderwys en godsdienste sou onderneem,⁹¹⁾ stem baie ooreen met artikel 24 van die Transvaalse grondwet van 1858, wat bepaal het dat die onderwys deur die staat behartig sou word.⁹²⁾ Die Vrystaatse Ontwerpordonnansie van 1863 toon ook in baie gevalle 'n ooreenkoms met die onderwysstelsel van omstreeks hierdie jare in die Transvaal. Ook daar is die onderwys deur die twee Onderwys-ordonnansies van 1859 en 1866 op 'n beter voet geplaas.⁹³⁾ Hierdie

89. Van der Walt, Wiid en Geyer, op. cit., p. 353.

90. Vgl. Van der Merwe, J., Die Oranje-Vrystaat en die Britse Politiek in Suid-Afrika, p. 264 e.v.; p. 274 e.v.; p. 295 e.v..

91. O.V.S., Volksraadnotule, 4 April 1854.

92. J. Chris Coetzee, Onderwys in Transvaal, in J. Chris Coetzee (Red.) Onderwys in Suid-Afrika, 1652 - 1960, p. 283.

93. Vgl. Malan, P.S., Onderwys in die Oranje-Vrystaat, 1854 - 1874, pp. 140-141 vir 'n vergelyking tussen die Vrystaatse en Transvaalse onderwysstelsel gedurende hierdie tyd.

noue wisselwerking op onderwysgebied word verder bevestig deur beide se Onderwyswette van 1874 waar in baie gevalle 'n noue ooreenkoms te bespeur is.⁹⁴⁾ Ook ten opsigte van die algemene organisasie van die onderwys het dieselfde Brits-Skotse invloede wat die Vrystaatse onderwys gekenmerk het, ook in die Transvaalse onderwys voorgekom, soos reeds in hoofstukke 4 en 5 aangedui is.

3.5 Die ontwaking van Afrikaner-nasionalisme in die Vrystaat.

Opvoeding en onderwys is 'n belangrike draer van 'n volk se nasionale gedagtes en gevoel. Dikwels is dit die vertolker van wat in die volk se hart omgaan. Die eerste faktor wat tot die ontwaking van 'n Vrystaatse eenheidsgevoel en samehorigheid meegewerk het, was die jarelange stryd teen die Basoeto's en die uiteindelijke anneksasie van die gebied deur Brittanje. Die gemeenskaplike stryd teen die Basoeto's het onder die burgers van die Vrystaat die besef laat groei dat hulle op mekaar aangewys was. „Daar was positief bindende elemente in werking wat die gevoel van eenheid bevorder en samehorigheid in die hand gewerk het.”⁹⁵⁾ Maar 'n gees van groter solidariteit sou hierna geskep word wat 'n kragtiger dryfveer verskaf het in die ontwikkeling van 'n nasionaliteitsbesef en vaderlandsliefde. Die hernude Britse inmenging in die sake van die Vrystaat deur die anneksasie van Basoetoland in 1868 was 'n belangrike meewerkende faktor. Die anneksasie van die diamantvelde hierna het die ontwakende volksgevoel verder gestimuleer met die wete dat die verlies van onafhanklikheid en die gevaar van oorlog 'n werklikheid kon word deur die inmenging van Brittanje.⁹⁶⁾

94. Ibid., pp. 346-349 gee 'n volledige uiteensetting van die wisselwerking op onderwysgebied wat op hierdie stadium tussen die twee Republieke bestaan het. Vgl. ook Basson, op. cit., p. 66 e.v..

95. Van Jaarsveld, F.A., Die Ontwaking van die Afrikaanse Nasionale Bewussyn, p. 67.

96. Ibid., p. 73.

Maar ook die politieke gebeure in die Transvaalse Republiek het tot 'n versterking van die nasionale eenheidsgevoel in die Vrystaat gelei. Die Britse anneksasie van Transvaal en die Eerste Vryheidsoorlog het 'n beliste nasionale bewussyn in die Vrystaatse Afrikanerhart wakker geroep. Die drang tot individuele vryheid het saamgesmelt tot 'n begeerte van nasionale vryheid en oplewing van 'n nasionale bewussyn.⁹⁷⁾ Insigte in die stelselmatige verengelsingproses, soos reeds aangedui, het na hierdie gebeure 'n nuwe tydperk in die Afrikaanse nasionale beweging ingelui. Ook die Kaaplandse Afrikaners het nou besef dat hulle in die Engelse kultuur- en nasionaliteitstroom verswelg kon word. Uit hierdie besef is ook die Afrikanerbond gebore wat wel'dra weerklank in die Vrystaat gevind het, sodat die sluimerende trots van nasieskap hier verder aangewakker is.⁹⁸⁾

Aanvanklik was daar nie 'n sterk nasionale bewussyn in die Vrystaatse onderwys te bespeur nie. Juis as gevolg van hierdie aanvanklike neutrale houding van die Afrikaner was daar geleentheid om die Vrystaatse onderwys te gebruik om Brits-Skotse invloede oor te dra.

4. INVLOEDE DEUR DIE PERS UITGEOEFEN.

Wanneer die invloed van die pers op die onderwysgeskiedenis van die Vrystaat tot 1899 nagegaan word, is hier aanvanklik net sprake van invloed uitgeoefen deur *The Friend of the Sovereignty* gedurende die Soewereiniteitsperiode, wat

97. Van der Merwe, J., Die Oranje-Vrystaat en die Britse Politiek in Suid-Afrika, p. 336.

98. President Brand was 'n heftige teenstander van die Afrikanerbond en het hom by verskeie geleenthede sterk daarteen uitgespreek. Vgl. Linde, op. cit., p. 130 en Van der Merwe, J., Die Oranje-Vrystaat en die Britse Politiek in Suid-Afrika, pp. 348-349.

The Friend of the Free State na Republiekwording geword het. Eers in 1875 is 'n tweede persgroep, *The Express and Orange Free State Advertiser*, in Bloemfontein gestig.⁹⁹⁾ *The Friend* het vanaf sy ontstaan in die Vrystaat feitlik deurgaans as kampvegter vir die belange van die Engelssprekendes en Engelsgesindes opgetree en het veral prominensie verleen aan sake wat die Engelse bevolkingsgroep direk geraak het. Die blad het ook nooit geskroom om die Volksraad en Hollandssprekendes in sterk bewoorde rubrieke aan te val en kritiek uit te spreek nie. Dat hierdie eensydige koerant tot 1875 met die verskyning van die *The Express* die enigste amptelike mondstuk van die Vrystaat was, is uitsluitlik aan die toedoen van die Volksraad te wyte. Reeds in September 1854 is 'n memorie by die Volksraad ingedien waarin 'n onpartydige drukker en 'n eie Hollandse koerant gevra is.¹⁰⁰⁾ Van 'n besluit deur die Volksraad in hierdie verband is egter niks weer verneem nie.

Reeds kort na Republiekwording in 1854 het *The Friend* hom sterk uitgelaat oor die ontruiming van die Soewereiniteit. Toe dit egter 'n voldonge feit was, is die volgende uitlating gemaak: "If Union, religion, education, industry and justice prevail in this new State, we hope for the best."¹⁰¹⁾

Die bevordering van die Engelse taal op skool was een van die belangrikste doelwitte van *The Friend*. Die mediumvraagstuk in die Vrystaat is dan ook voortdurend deur die koerant aangeblaas sodat die grootste voordeel vir die Engelssprekendes verkry kon word. Reeds kort na die opening van die Kweekskool het die koerant hom uitgelaat oor 'n besluit deur die Volksraad waardeur beskerming aan Hollands verleen is.¹⁰²⁾ Met die uitvaardiging van die

99. Van der Merwe, J.A.B., op. cit., p. 12.

100. O.V.S., Bylae tot die Volksraadnotule, 1854, bylaag 60.

101. The Friend, 25 Februarie 1854.

102. Ibid., 11 Maart 1859.

reglement vir die Grey-Kollege en die regeringskole in 1864 het *The Friend* weer eens heftig beswaar gemaak omdat daar nie spesiale voorsiening vir 'n Engelse onderwyser in die reglement gemaak is nie. Die redakteur meld onder andere dat "The English language is daily becoming more and more generally used throughout this state, and to repudiate it, ... is to lend themselves to an act of folly."¹⁰³⁾ Daar is selfs aanbeveel dat Engels die medium van onderrig moes wees. By 'n ander geleentheid verklaar die redakteur weer: "Education: A dead letter in this Free State, and not to be consummated, unless the English language be introduced."¹⁰⁴⁾ Waar die blad by herhaling op die noodsaaklikheid van Engels in alle skole gewys het, het hy egter nie gehuiwer om op die nutteloosheid van Hollands te wys nie: "There is in our opinion, no need to bolster up that language. It is no question of patriotism as far as the English are concerned. It is no question of competition, for the English language is so world widely used, ... that like the truth, it will prevail."¹⁰⁵⁾ Wat *The Friend* egter deur die jare heen gerieflikheidshalwe vergeet het, was dat die Vrystaat 'n onafhanklike Boererepubliek was met Hollands as hooftaal en dat die Volksraad sekerlik die volste reg gehad het om die Hollandse taal te beskerm.

Ook ten opsigte van die verskillende onderwyswetgewings het die blad nooit gehuiwer om kritiek uit te spreek indien dit geblyk het dat aan Hollands beskerming verleen is. In die uitgawe van 14 Mei 1874 is daar nie alleen te velde getrek teen sekere bepalinge in die 1874-Onderwyswet nie, maar 'n heftige aanval is ook op die N.G. Kerk gedoen weens dié se aandeel in hierdie wet. Die beskuldiging is gemaak dat „... de predikanten van de Ned. Ger. Kerk zijn geslaagd in het invoeren van eene oneerlijke, onrechtvaardige on-

103. Ibid., 8 April 1864.

104. Ibid., 22 April 1869.

105. Ibid., 16 April 1897.

derwijswet voor dezen staat, en alzo zichzelf kunnen geluk wenschen met eene tijdelijke overwinning ..."106) Die Onderwys-ordonnansies van 1889 en 1891, wat groter beskerming aan Hollands as medium van onderrig op skool verleen het, het verder die gramskap van *The Friend* ontketen: "The Volksraad during its last session, being ill-advised, made an attempt to discountenance the learning and use of the English language in our schools."107) By 'n ander geleentheid het die blad weer beweerd dat, "The making of the Dutch language the medium of instruction in so many subjects in the public schools is militating against the welfare of those seminaries of learning which give a higher education."108)

Die groot mate van antagonisme teenoor die Hollandse bevolkingsgroep wat van *The Friend* uitgegaan het, word verder beklemtoon deurdat hierdie koerant vanaf 1894 slegs in Engels verskyn het. Die redakteur het beklemtoon dat daar geen kwade gevoelens teenoor die Hollandse taal bestaan het nie, maar dit sou tog beter wees dat afsonderlike koerante vir Engelse en Hollandssprekende lesers uitgegee word. Deur hierdie stap het *The Friend* hom heeltemal eensydig aan Engelse kant geskaar en het die aanvalle op alles wat Hollands was in venynigheid toegeneem. Gelukkig vir die Boerebevolking het *De Express* die belange van die Hollandssprekendes op die hart gedra en dikwels die ongeregverdigde aantygings van *The Friend* in die regte lig gestel.

Samevattend kan gesê word dat die jong ontluikende onderwysstelsel van die Vrystaatse Republiek sterk beïnvloed is deur ander samelewingsverbande. Dit is veral waar van samelewingsverbande soos die staat en Kerk wat veel ouer

106. Ibid., 14 Mei 1874.

107. Ibid., 10 Julie 1891.

108. Ibid., 20 September 1892.

as die skool was en derhalwe die skool ver voor was betreffende ontwikkelings=
peil en selfstandigheid. Veel van die Brits-Skotse invloed in die geledere
van hierdie samelewingsverbande kon gevolglik vrylik op die skool inwerk.

SLOTBESKOUING.

Net soos Britse beïnvloeding aan die begin van die 19de eeu in die Kaapse onderwys inslag gevind het en die Britse Imperiale karakter daar afgedruk is, net so het hierdie tendens sedert die tweede helfte van die negentiende eeu homself stelselmatig in die Vrystaatse onderwys openbaar. Die Vrystaat was wel gedurende die Republikeinse periode nooit aan direkte Britse druk onderworpe, soos in Transvaal die geval was nie, maar hy kon die Brits-Skotse onderwysstrominge nooit uitsluit nie. Die drie kultuurbeginsels van historiese kontinuïteit, differensiasie en integrasie is duidelik in die hele Vrystaatse onderwysontwikkeling waar te neem, want die Vrystaat het hom nooit in isolasie teruggetrek nie. Hierdie aanraking met ander volkskulture het dus daartoe gelei dat die Vrystaat hoofsaaklik die kultuurvorm, wat in hierdie geval die onderwysstelselvorm impliseer, gedeeltelik en in 'n gewysigde vorm van Brittanje, Skotland en in 'n mindere mate van Europa oorgeneem het en by eie omstandighede aangepas het.¹⁾

Alhoewel die Vrystaat aanvanklik geen vreemde onderwysstelsel ingevoer het nie, maar gepoog het om 'n stelsel wat by landsomstandighede aangepas het, daar te stel, het hy tog aan die beginjare gebruik gemaak van die Kaaps-Hollandse onderwyskennis soos dit in die Kaapkolonie voor die Britse besetting van 1806 aangetref is. Weens die beginsel van historiese kontinuïteit het die Vrystaat egter veral na 1874 toenemend onder invloed van onderwysstrominge in die buiteland gehandel, alhoewel 'n eie Vrystaatse stelsel wel hier ontplooi het. Ten opsigte van die beïnvloeding van buite op die onderwys-

1. Van die oorneem van 'n kultuurvorm van 'n vreemde volk meld Ruperti, op. cit., p. 6 dat 'n volk wat nie in isolasie verkeer nie, hierdie uiterlike vorm oorneem om min of meer aan te pas by die vergestaltende faktore wat vir hom geld.

stelsel van Suid-Afrika in die geheel, meld E.G. Malherbe tereg dat "... it may be said of South Africa that at no period in its history was education to any extent the spontaneous expression of the ethos, or genius, of the South African people. To a very large extent her educational system has been the resultant of successive super-impositions of systems or bits of systems from without."²⁾ 'n Onderwysstelsel in sy proses van ontwikkeling kan dus nooit in isolasie geskied nie.

Die Brits-Skotse invloed openbaar hom dan ook in verskillende rigtings in die Vrystaatse onderwys: die oordrag en inplanting van instellings en beginsels uit die Brits-Skotse onderwysstelsels, die inrigting van die onderwysadministrasie en beheer volgens Brits-Skotse resepe en die invloed op die teorie en praktyk van die Vrystaatse skoolwese. Die Engelssprekende bevolkingsgroep se kerke, skole en onderwysers was 'n belangrike middel om die Britse lewensbeskouing, beskawing, kultuur en tradisies in die Vrystaat te vestig. Die invoering van instellings en gebruike uit die Brits-Skotse onderwys wat suiwer opvoedkundig van aard was en nie deur bymotiewe geïnspireer is nie, het dan ook 'n positiewe bydrae tot die ontplooiing van 'n eie Vrystaatse onderwysstelsel gelewer. Maar verder, die Europese-Brits-Skotse invloed wat via die Engelse oorheersing van die Suid-Afrikaanse onderwysstoneel ingeslaan het, is vandag in 'n groot mate nog net so stewig gevestig dat dit moeilik ooreenkomstig die totaliteitsbeginsel gewysig kan word.

Die Britse invloed deur middel van die onderwys het, soos in die res van Suid-Afrika, ook in die Vrystaat ongetwyfeld diep spore op die Vrystaatse

2. Malherbe, E.G., The New Education in a Changing Empire, p. 35, soos deur Du Preez van Wyk, op. cit., p. 201 aangehaal.

volkskarakter uitgeoefen. Dit was een van die bydraende faktore wat tot die ontwaking van Afrikaner nasionalisme gelei het, veral toe die Afrikaner tot die besef gekom het dat sy taal en kultuur bedreig word. Die stryd van die Afrikaner om behoud van sy geestesgoedere moet dan ook gesien word as 'n botsing van die Engelse Idee, gewortel in die Britse Eilande en die Afrikaner Idee, wat sy wortels op Suid-Afrikaanse bodem gevind het. Weliswaar is daar gepoog om met die Anglo-Boere-Oorlog Suid-Afrika verder na die beeld en gees van die Brit te omskep, maar uit die oorlogspuin hope het 'n nuwe Afrikanervolk opgestaan om stelselmatig sy eie lewensbeskouinge, ook op onderwysgebied, oor die hele Suid-Afrika uit te dra. Sodoende is die ideale van 'n gewese Vrystaatse Republiek tot verwerkliging gebring.

BIBLIOGRAFIE

1. ARGIVALE BRONNE

1.1 ONGEPUBLISEERD

De Express en Oranjevrijstaatsch Advertentieblad, 1875 - 1900.

Friend of the Sovereignty and Bloemfontein Gazette, Junie 1850 -
Julie 1854.

Friend of the Free State and Bloemfontein Gazette, Augustus 1854 -
Desember 1899.

Notules van die Wetgewende Vergadering van die O.R.S., 1849 -
1852. W/R 1/1.

O.V.S., Inkomende stukke aan die Goewermentsekretaris, 1873 -
1899, G.S. 1009 - 1041.

1.2 GEPUBLISEERD

Notule van die Volksraad van die Oranje-Vrystaat, (met bylae) 1854 -
1899.

Oranjevrijstaat Onderwijs Verslagen, 1876 - 87; 1888 - 94; 1895 -
98.

1.3 VERSAMELINGS

Dr. John Brebner-versameling, Vrystaatse argief.

2. STAATSPUBLIKASIES

Die grondwet van 1854.

Onderwyswetgewing en -regulasies

Ordonnansie nr. 5 van 1872.

Ordonnansie nr. 1 van 1874.

Ordonnansie nr. 17 van 1884.

Ordonnansie nr. 22 van 1889.

Ordonnansie nr. 2 van 1891.

Ordonnansie nr. 14 van 1895.

Ordonnansie nr. 21 van 1899.

3. KONTEMPORÊRE WERK

(Brebner, J.) Memoir of the life and Work of Rev. John Brebner.
Edinburgh, 1903.

4. LITERATUUR

4.1 BOEKE

- Adamson, J.W. A Short History of Education. Cambridge, 1930.
- Balfour, G. The Educational Systems of Great Britain and Ireland.
Oxford, 2de uitgawe, 1903.
- Barnard, H.C. A Short History of English Education. Londen, 1955.
- Baron, G. Society Schools and Progress in England. Oxford, 1965.
- Birchenough, C. History of Elementary Education in England and
Wales. Londen, 1925.
- Boyd, W. The History of Western Education, Londen, 9de uitgawe,
1968.
- Coetzee, J.A. Meyer, P. en Diedericks, N. Ons Republiek.
Bloemfontein, 1941.
- Coetzee, J.C. Inleiding tot die Historiese Opvoedkunde. Johan=
nesburg, 3de druk, 1963.
- Coetzee, J.C. (Red.) Onderwys in Suid-Afrika, 1652 - 1960. Pre=
toria, 1963.
- Coetzee, J.C. Vraagstukke van die Opvoedkundige Politiek. Pot=
chefstroom, 1930.
- Conradie, B. Andrew Murray na Honderd jaar. Stellenbosch, 1951.
- Cruickshank, M. Church and State in English Education. Londen,
1963.
- Cubberley, E.P. Readings in the History of Education. Boston,
1920
- Curtis, S.J. History of Education in Great Britain. Londen, 6de
uitgawe, 1965.
- Curtis, S.J. en Boulwood, M.E.A. An Introductory History of Eng=
lish Education since 1800. Londen, 4de uitgawe, 1967.
- Du Toit, P.S. Onderwys aan die Kaap onder die Bataafse Republiek.
Pretoria, 1944.

- Du Toit, P.S. Onderwys aan die Kaap onder die Kompanjie, 1652 - 1795. Kaapstad, 1937.
- Du Toit, P.S. Onderwys in Kaapland, 'n Historiese oorsig, 1652 - 1969. Pretoria, 1970.
- Gibson, W.G. Education in Scotland. Londen, 1912.
- Greyling, E. Christelike en Nasionale Onderwys. Bloemfontein, deel I en II, 1941.
- Hans, N. Comparative Education - A study of Educational Factors and Traditions. Londen, 3de hersiene uitgawe, 1964.
- Hunter, S.L. The Scottish Educational System. Oxford, 1968.
- Kandel, I.L. Comparative Education. Boston, 1933.
- Kerr, A.J.C. Schools of Scotland. Glasgow, 1962.
- Kerr, J. Scottish Education School and University. Cambridge, 1913.
- Lawson, J. en Silver, H. A Social History of Education in England. Londen, 1973.
- Leese, J. Personalities and Power in English Education. Glasgow, 1950.
- Lubbe, J.J. Lewensomstandighede en Opvoeding van die Voortrekker-kind. Bloemfontein, 1942.
- Mackintosh, M. Education in Scotland. Glasgow, 1962.
- Malan, J.H. Die opkoms van 'n Republiek of die Geskiedenis van die Oranje-Vrystaat tot die jaar 1863. Bloemfontein, 1929.
- Malherbe, E.G. Education in South Africa. Kaapstad, 1925.
- Meyer, P.J. Die Afrikaner. Bloemfontein, 1940.
- Muller, C.F.J. Die Britse Owerheid en die Groot Trek. Johannesburg, 1963.
- Murphy, J. Church, State and Schools in Britain, 1800 - 1970. Londen, 1971.
- Pells, E.G. The Story of Education in South Africa. Kaapstad, 1938.
- Pistorius, P. Gister en Vandag in die Opvoeding. Potchefstroom, 1969.
- Potgieter, F.J. en Swanepoel, C.B. Temas uit die Historiese Pedagogiek. Pretoria, 1968.
- Reisner, E.H. Nationalism and Education since 1789. New York, 1929.

- Ruperti, R.M. Die Onderwysstelsel in Suider-Afrika. Pretoria, 1974.
- Smith, F. A History of English Elementary Education 1760 - 1902, Londen, 1931.
- Smith, W.O.L. Education in Great Britain. Londen, 5de uitgawe, 1967.
- Steenkamp, L.S. Onderwys vir Blankes in Natal 1824 - 1940, Pretoria, 1941.
- Van der Walt, A.J.H., Wiid, J.A. en Geyer, A.L. Geskiedenis van Suid-Afrika, deel I. Kaapstad, 1951.
- Van Jaarsveld, F.A. Die Ontwaking van die Afrikaanse Nasionale Bewussyn. Johannesburg, 1957.
- Van Jaarsveld, F.A. en Scholtz, G.D. (Red.) Die Republiek van Suid-Afrika: Agtergrond, Ontstaan en Toekoms, Johannesburg, 1966.
- Van Loggerenberg, N.T. en Jooste, A.J.C. Verantwoordelike Opvoeding. 'n Fenomologies-Prinsipiële studie, Bloemfontein, 1966.
- Van Zijl, H.E. Die Reorganisasie van Kaapland se Skoolstelsel. Kaapstad, 1950.
- Vaughan, M. en Archer, M.S. Social conflict and Educational change in England and France, 1789 - 1848. Cambridge, 1971.
- Ward, H. The Educational System of Engeland and Wales. Cambridge, 1935.
- Waterink, J. Inleiding tot die Theoretiese Paedagogiek. Zutphen, deel II, 1936.
- Wilson, J.D. The Schools of England. Londen, 1928.

4.2 GEPUBLISEERDE PROEFSKRIFTE EN VERHANDELINGS

- Badenhorst, L.H. Die aandeel van die Kerk in die Opvoeding, spesiaal in die Kaapprovinsie. (Dr. Th., Amsterdam). Amsterdam, 1955.
- Basson, M.A. Die Britse Invloed in die Transvaalse Onderwys, 1836 - 1907 in Argiefjaarboek vir S.-A. Geskiedenis, dl. 2, 1956. (D.Ed., U.P.). Kaapstad, 1956.
- Kriel, J.D. Die Verhouding tussen Kerk en Staat in die Republiek van die Oranje-Vrystaat, 1854 - 1899 in Argief-jaarboek vir S.-A. Geskiedenis, dl I, 1953. (M.A., U.N.I.S.A.). Kaapstad, 1953.
- Lugtenburg, A.H. Geskiedenis van die Onderwys in die Suid-Afrikaanse Republiek 1836 - 1900. (D. Litt., P.U.). Pretoria, 1925.

- Midgley, J.F. The Orange River Sovereignty (1848 - 1854) in Argief-jaarboek vir S.-A. Geskiedenis, dl. II, 1949. (D.Phil., Univ. van Kaapstad). Kaapstad, 1949.
- Van der Westhuizen, W.S. Onderwys onder die Algemene Skoolkommissie: Die Periode 1804 - 39 in Argief-jaarboek vir S.-A. Geskiedenis, dl. 2, 1953. (D.Ed., U.S.). Kaapstad, 1953.
- Van Wyk, A.H. du Preez. Die invloed van die Engelse skoolwese op die Kaapse skoolwese, 1806 - 1915. (D.Phil., U.N.I.S.A.). Pretoria, 1947.

4.3 ONGEPUBLISEERDE PROEFSKRIFTE EN VERHANDELINGE

- Bernard, P.B., 'n Onderzoek na die Implementering van die Nasionale Beginsel in die Onderwysbeleid en Praktyk van die Vrystaat vanaf Republiekwording 1854 tot en met Uniewording 1910. (M.Ed., U.O.V.S.) 1972.
- Bruwer, J.P.J. Education in the Orange Free State. An Historical Survey and Suggestions for further Development. (D.Ed., U.N.I.S.A.) 1937.
- Calitz, C.P. Die Onderwys van die Meisies in die Oranje-Vrystaat. (M.Ed., U.N.I.S.A.) 1949.
- Du Toit, J.H. Die Grondlegging en ontwikkeling van Provinsiale, Primêre en Sekondêre Onderwys vir Blankes in die Oranje-Vrystaat gedurende die tydperk 1910 - 1926. (D.Ed., U.O.V.S.) 1963.
- Eloff, A.Z. Dr. Brebner as Opvoedkundige in die Oranje-Vrystaat tot 1880. (M.Ed., U.N.I.S.A.) 1931.
- Fourie, D.G.J. Godsdiens, Onderwys en Politiek in die Kaapkolonie met spesiale verwysing na die Periode 1795 - 1845. (M.Ed., P.U. vir C.H.O.) 1953.
- Franck, J.M.L. Onderwys in die Paarl gedurende die 19de eeu, 1804 - 1905. (D.Ed., U.S.) 1964.
- Grobbelaar, P.A. Middelbare Onderwys in die Oranje-Vrystaat, 1910 - 1952 met spesiale verwysing na leergange en leerplanne. (D.Ed., U.O.V.S.) 1953.
- Linde, A.A. Die Geskiedenis van die Onderwys in die Oranje-Vrystaat met Spesiale Verwysing na die Ontwikkeling van Moedertaalonderwys. (D.Ed., U.S.) 1938.
- Lubbe, J.J. Die Ontstaan en Ontwikkeling van Onderwyswetgewing in die Oranje-Vrystaat 1854 - 1899. (M.Ed., U.O.V.S.) 1942.
- Malan, P.S. Onderwys in die Oranje-Vrystaat 1854 - 1874. (M.Ed., U.N.I.S.A.) 1943.

- Malan, P.S. Openbare Onderwys vir Blankes in die Oranje-Vrystaat, 1874 - 1899. (D.Ed., P.U. vir C.H.O.) 1951.
- McGill, D.C. British Policy and the Emigrants. (M.A., U.N.I.S.A.) 1934.
- Nell, W.L. Onderwys op Stellenbosch, 1806 - 1866. (M.Ed., U.S.) 1969.
- Olwagen, J.D. Die Ontwikkeling en Betekenis van die Plaasskool in die Republiek Oranje-Vrystaat, 1854 - 1899. (M.Ed., U.O.V.S.) 1955.
- Ploeger, J. 'n Inleiding tot die studie van die Christelik-Nasionale Onderwys in Suid-Afrika, met besondere verwysing na Die Zuid-Afrikaansche Republiek. (M.Ed., U.P.) 1942.
- Potgieter, M. du T. Die Nederduitse Gereformeerde Kerk en die Onderwys van Blankes in Kaapland. (D.Ed., U.S.) 1961.
- Van der Merwe, J. Die Oranje-Vrystaat en die Britse Politiek in Suid-Afrika in die tyd van President Brand, 1864 - 1888. (D.Litt., U.P.) 1939.
- Van der Merwe, J.A.B. Die Mediumvraagstuk in die O.V.S. Republiek 1854 - 1899. (M.Ed., U.N.I.S.A.) 1939.
- Van der Walt, K.S., Die Nederduits Gereformeerde Kerk en die Onderwys van Blankes in die Oranje-Vrystaat tot 1900: 'n Prinsipiële-Historiese Studie. (M.Ed., U.O.V.S.) 1974.
- Van Schoor, M.C.E. Dr. Johannes Brill as onderwysfiguur in die Oranje-Vrystaat, 1873 - 1907. (M.Ed., U.N.I.S.A.) 1949.
- Venter, I.S.J. Die Geskiedenis van die Dames Instituut Eunice, Bloemfontein. (M.Ed., U.O.V.S.) 1950.
- Venter, I.S.J., Die rol wat die Engelse Kerke gespeel het in die Onderwys in die gebied tussen die Oranje- en die Vaalrivier vanaf 1826 tot 1900. (D.Ed., U.O.V.S.) 1956.
- Vermaak, D. Die agtergrond en implikasies van enkele beginsels in verband met 'n nasionale onderwysbeleid vir die Republiek van Suid-Afrika: 'n Histories-Prinsipiële studie. (D.Ed., U.O.V.S.) 1970.

